

BİR KÖYÜN SERÜVENİ

TÜRKİYE'DE GÜRCÜLER ARASINDA GELENEK, GÖÇ VE DEĞİŞİM

PAUL J. MAGNARELLA

Türkçesi: Nurettin ELHÜSEYNİ

BİR KÖYÜN SERÜVENİ

TÜRKİYE'DE GÜRCÜLER ARASINDA GELENEK, GÖÇ VE DEĞİŞİM

PAUL J. MAGNARELLA

Ahmet Özkan'ın katkılarıyla...

Türkçesi: Nurettin ELHÜSEYNİ

BİR KÖYÜN SERÜVENİ

TÜRKİYE'DE GÜRCÜLER ARASINDA GELENEK, GÖÇ VE DEĞİŞİM

PAUL J. MAGNARELLA

Ahmet Özkan'ın katkılarıyla...

Türkçesi: Nurettin ELHÜSEYNİ

Özgün Adı

The Peasant Venture, Tradition, Migration, and Change
among Georgian Peasants in Turkey (1979)

Yayına Yeniden Hazırlayanlar

Ercan Eroğlu

Ertan Karabıyık

Kapak Resmi

Mamia Akobadze

Yeniden Tasarım

Kurtuluş Karaşın Grafik Tasarım

Baskı

Altan Matbaası

www.altanmatbaacilik.com

2. Baskı, Haziran 2021, 1000 Adet

© Bu yayının bir kamu malıdır. Bir kısmından veya tamamından alıntı yapılabilmesi ve çoğaltılabilmesi için Kalkınma Atölyesi'nden izin alınmasına gerek yoktur.

KALKINMA
ATÖLYESİ

www.ka.org.tr

info@ka.org.tr

[kalkinmatolyesi](https://www.kalkinmatolyesi.com)

Çankaya Mah. Üsküp Cad. 16/14 Çankaya - Ankara, Türkiye / +90 (553) 211 38 97

içindekiler

ÖNSÖZ	5
YENİ BASKIYA ÖNSÖZ.....	
TEŞEKKÜR	9
GİRİŞ.....	11
Bölüm 1 - İNSANLAR VE KÖY	17
Kafkasya ve Kafkas Halkları	17
Hayriye Köyü.....	27
Bölüm 2 - KÖYDE HİSİMLİK VE TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME.....	33
Hısımlık Birimleri Veraset ve Soyağacı.....	33
Evlilik.....	41
Törel Hısımlık	45
Korunaklı Mekanlar Olarak Köy ve Köy Civarları	47
Bölüm 3 - GEÇİŞ TÖRENLERİ VE ETNOTERAPİ	55
Geçiş Törenleri.....	56
Etnoterapi.....	69
Bölüm 4 - EKONOMİ, MADDİ KÜLTÜR VE TOPLUM	77
Çiftlik.....	77
Arazi.....	85
Arazi Tasarrufu	87

Hayvancılık	95
Diğer Ekonomik Uğraşlar.....	100
Yıllık Çalışma Çevrimi	101
Gayri Safi Köy Hasılası.....	104
Sonuç.....	105
Bölüm 5 - SİYASET VE YÖNETİM.....	109
Ulusal Siyaset.....	109
Yerel Yönetim: Tarihçe ve Gelişim	113
Hayriye'de Yönetim ve Siyaset.....	119
Bölüm 6 - EĞİTİM, ETNİK KİMLİK VE ÖZÜMLEME	127
Eğitim.....	127
Etnik Kimlik ve Özümleme.....	133
Bölüm 7 - KÖYDE ÖRGÜTLENME GİRİŞİMLERİ VE DIŞARIYA BÜYÜK ÇAPLI GÖÇLER.....	137
Hayriye Kalkınma Kooperatifi	141
Bölüm 8 - DIŞARIYA GÖÇLERİN BİR ANALİZİ	145
Değişim İçindeki İnsan Modeli-Açıklayıcı Bir Sema	146
Göçmen İdeolojisi.....	153
Bölüm 9 - DIŞARIYA GÖÇ VE ÖTESİ	161
Hanelerin Yeniden Düzenlenmesi.....	161
Maddi ve Ekonomik Değişim	166
Köy Kalkınma Projeleri.....	167
Ekonomik Katmanlaşma.....	169
Bölüm 10 - GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	173
BAŞVURU KAYNAKLARI	183

Ö n s ö z

Paul J. Magnarella'nın Bir Köyün Serüveni, Sinatle'nin ilk kitabı. Bu kitabın, Bursa'nın İnegöl ilçesine bağlı bir Gürcü köyü olan Hayriye'nin serüveni olduğu kadar, dolayimli bir çıkarsamayla, geçmiş yıllarda çoğunluğu köylerde yaşayan Türkiyeli Gürcülerin de bir serüveni olduğu söylenebilir. Bir Köyün Serüveni'nin, Türkiye'deki Gürcü köylerine ilişkin kaleme alınmış ikinci kitap olma özelliği taşıdığını da belirtmeliyiz. Bu saptama bizim, İsmetzae Doktor Mehmed Arif'in Gürci Köyleri'ni (1893) bu alandaki ilk çalışma olarak kabul ettiğimizi göstermektedir. Ancak Gürci Köyleri adlı kitabın ağırlıklı olarak, yazarın Samsun'un Çarşamba ilçesine bağlı bir köye ilişkin izlenimlerini aktardığı, Bir Köyün Serüveni gibi alan çalışmasına dayanarak sosyolojik analizler yapan bir kitap olmadığı bir gerçek.

Onbir bölümden oluşan Bir Köyün Serüveni, köy kültürünün ve toplumunun unsurlarını açıklayarak ve bunların tarihsel gelişimine inerek, göçün arkaplanını ortaya koyma işlevinin yanı sıra, Hayriye Gürcülerini tarihsel ve coğrafik bir perspektif içine oturtuyor. Köydeki hısımlık ve toplumsal örgütlenmeyi, ayrıca köyün bölgesel ve ulusal ortamla ilişkisini anlatıyor. Köyün geleneksel kültürünün önemli unsurlarını, geçiş törenlerini ve etnoterapiyi ele alıyor. Hayriye'nin göç öncesi ekonomisini ve siyasal yaşamını anlatırken, eğitim, etnik kimlik ve özümleme üzerinde de duruyor.

Bir Köyün Serüveni, karmaşık bir konu olan köylü hareketliliğini ve değişimini de ele alıyor. Özel olarak da Türkiye'deki Müslüman topluluklardan biri olan Gürcü köylülerin devlet ve kültür sınırlarını aşan ve sanayileşmiş Avrupa'ya yönelen göçünü... Kitabın hedeflerinden biri, Gürcü köyü Hayriye'nin kültür ve toplum yapısını anlatmaktır. Kafkasya'daki anayurtlarından ondokuzuncu yüzyıl sonlarında kaçan Gürcülerin yaşamına ilişkin çok az şey yazılmış olması nedeniyle, bu hedefe ulaşılması başlı başına bir katkı olacaktır.

Bu kitabın etnografik yönlerine önemli katkıda bulunan ve özellikle VII. Bölüm'ün hazırlanmasına kaynaklık eden bilgileri yazara sağlayan Ahmet Özkan'ı (Melaşvili) saygıyla anıyoruz. Bir Köyün Serüveni'nin çevrilmesi ve yayımlanmasını, bir Hayriyeli olan ve bu köydeki pek çok etkinliğe tanıklık etmiş olan Ergün Atabay'a borçluyuz. Bu kitaba yaptığı katkıdan dolayı Atabay'a teşekkür ederiz.

Sinatle

Yeni Baskıya Önsöz

2010 yılı Mayıs ayında İnegöl'e bağlı Hayriye Köyü'nü yeniden ziyaret ettim. 1974 yılındaki son ziyaretimden sonra 36 yıl geçmişti. Bir kez daha Ergünlerin hanesine misafir oldum. Hacca gittikten sonra kendisine "Hacı Sabri" olarak hitap edilen hane reisi Sabri Ergün artık hayatta değildi. Hem kendisi hem de saygıdeğer eşi vefat etmişlerdi. Fakat, oğlu Süleyman, eşi Esmer ve kızları Rukiye hala burada yaşıyor ve yıllar önce olduğu gibi topraklarını işliyorlardı. Oğulları Sabri Tiflis'te Gürcü eşiyle birlikte yaşıyordu. Büyük kızları Melek ise köylüleri Hüseyin Celan ile evlenmiş ve iki oğullarıyla birlikte İngöl'de modern bir apartmanda ve şehirli bir hayat tarzında yaşıyorlardı.

Hayriye Köyü'ne olan ziyaretimi Ahmet Özkan'ın oğlu İberia ayarlamıştı. Ahmet yıllar önce vefat etti. Artık İstanbul'da yaşayan İberia, Hüseyin Ceylan ve yetişkin oğlu Arsen'den beni İnegöl Otobüs Garı'nda karşılamalarını rica etmişti. Melek ve Hüseyin cana yakın bir öneriyle İnegöl'deki evlerinde misafir ettiler beni. Birkaç gün sonra Hüseyin ve Arsen'le birlikte bugün artık oldukça düzelmiş olan yol üzerinden Hayriye Köyü'ne doğru seyahat ettik.

Muhtara göre Köy'de düzenli olarak ikamet eden 98 hane kalmıştı. Yazları bu sayı köyün serin ve temiz havasından istifade etmek için İnegöl ve diğer yerlerden gelenlerle 200'e kadar çıkıyordu.

Ahmet Özkan ve Faik Ertan'ın 1965 yılında kurdukları Köy Kalkındırma Kooperatifinin doğrudan ya da dolaylı neden olduğu birçok değişiklik görünürdü. Bu Kooperatif aracılığıyla 100 erkek Avrupa'da iş bularak göç etmişti. Zamanla kendilerine eşleri ve çocukları da katıldı. Emekli olanlar köye geri dönmüş ve "villa" olarak anılan Avrupa tipi evler yapmışlardı. Bu evlerin yalnızca yüzde otuzu tüm yıl boyunca, diğerleri ise yılda sadece bir ya da üç ay kadar kullanıyor.

1965 yılında Avrupa'ya giden şimdi emekli bir kimse bana "Bir hane gitti, şimdi dört hane oldu" demişti. Kast ettiği gurbette doğan üç çocuğunun şimdi Almanya'da kendi aileleriyle kendi evlerinde yaşıyor olduklarıydı. Kendisi de Almanya'daki evini kapatmamış ve yazları üç ya da dört ayı Hayriye'de geçiriyordu.

Bazı köy evleri terkedilmiş ve çürüyordu. Hüseyin Almanya'da 150 hane, İnegöl'de ise 170 hane olduğunu tahmin ediyordu. Ayrıca Libya'da iş makinesi operatörü olarak çalışan beş ya da altı kişi olduğu da söylendi. İnegöl Belediye Başkanı Alınur

Aktaş da Hayriye Köyü'nden bir kimsedir. Yolların düzelmiş olması, cep telefonlarının yaygınlaşmış olması diğer şehirlerde yaşayan Hayriyelilerin köyle olan ilişkilerini korumalarını da sağlıyor bugün.

Kooperatif Başkanı İlhami İlhan 1980 yılında inşa edilmiş olan üç katlı kooperatif binasını gezdirdi bana. Bu binada bir kütüphane, bir kahve ve bir de büyük bir toplantı odası bulunuyordu. Kooperatif ayrıca köylülerin ihtiyaç duyduklarında ödünç alabilecekleri çeşitli tarımsal üretim araçlarına da sahipti.

Kooperatif Başkanı Hayriye'de iki sınıf insan olduğunu açıklamıştı: Avrupa'dan emekli oldukları için ya da şehirlerde çalışan aile üyeleri sayesinde dışarıdan gelire sahip olanlar ve böyle bir ek geliri olmayanlar. Böyle bir geliri olmayanların yapabileceği tarımsal üretim yaparak geçimini sağlamaktı. Fakat yoğun hasat işi gerektiren bir tarım faaliyeti de kalmamıştı çünkü bu işi yapabilecek işgücü yoktu. Bu haneler kendileri için sebze ve pazarda satmak için de ceviz, kiraz ve erik yetiştiriyordu. Elmayı alanlar köye kendi işçileriyle gelerek topluyordu. Küçük haneler daha düşük gelir elde edecek olsalar da ürünlerini bu şekilde satmak zorundaydılar çünkü kendi başlarına toplayacak insan gücüne sahip değildiler.

Hayriye Köyü'nden 28 erkek ise yakınlarda faaliyetleri olan Orman Bakanlığı'nın işlerinde çalışıyordu. Kalın ve ağır tomrukları taşıyor ve kamyonlara yüklüyorlardı. Bu kişiler devlete bağlı işçi ya da memur değil mevsimlik ve parça başı çalışan insanlardı. Ne sağlık sigortaları ne de başka bir güvenceleri vardı. Eğer hasta olsalar ve çalışmasalar hiçbir ücret ödemesi alamıyorlardı.

Kooperatif Başkanı "Avrupa parası" olanların durumları iyi olmayan bu hanelere yardım etmek ve köy projelerine destek olmak gibi bir sorumlulukları olduğunu söylemişti. Eğer buna yanaşmazlarsa kendilerini azarlayacağını da belirterek.

Tüm bu değişimlerin ötesinde kültürel olarak değişmeden kalmış olan Hayriyelilerin arkadaş canlısı karakteri ve cana yakın misafirperverlikleriydi. Onların hayatına konuk olmuş olmak hayatımın en büyük kıvanç ve ayrıcalıklarından biridir.

Paul J. Magnarella
Gainesville, Florida, ABD

2020

Teşekkürler

Bu kitaba araştırma, yazım ve yayım aşamalarında katkıda bulunan birçok değişik çevreden insanların bir bölümüne burada içten bir değerlilikle teşekkür etme fırsatını bulduğum için mutluyum. Vermont Üniversitesi'nden Dr. John Drake ve Dr. William Haviland, California State College'dan (San Bernadino) Dr. James Pier-son, Erskine College'dan Dr. Lindsay Pratt ve iki adsız yayın eleştirmeni metnin çeşitli bölümlerini okuyup yapıcı önerilerde bulundular. Vermont Üniversitesi'n-den Dr. Gardiner Barnum kitaptaki harita ve şekiller konusunda teknik danışmanlık desteğini sağladı; Füsün Tiregöl Floyd Türkçe çeviri sorunlarının çözülmesine yardımcı oldu; Güneybatı Texas Eyalet Üniversitesi'nden Dr. Arnold Leder siyaset ve yönetimle ilgili bölüm için yararlı öneriler sundu. Ahmet Özkan bu kitabın içeriğine önemli katkılarda bulunmanın yanı sıra, cana yakın ailesi ve akrabalarıyla birlikte araştırmanın gerçekleşmesini ve keyifli geçmesini sağladı. Karım Sharlene prova baskılarda birçok yazım ve basım hatasının yakalanmasına yardımcı olurken, Alfred S. Shenkman bir kez daha son derece anlayışlı bir yayımcı olduğunu gösterdi. Saydıklarımın hepsine teşekkür ederim.

Araştırmam için gerekli finansal desteğin bir bölümünü Harvard Üniversitesi Sinclair Kennedy Seyahat Bursu ve Vermont Yaz Fakültesi Bursu sağladı. Desteklerinden dolayı bu kurumlara şükran borçluyum.

Hayriye'nin soylu sakinleri konukseverlik ve dostluklarıyla bana kucak açtılar. Şimdiye değin karşılaştığım en sıcakkanlı insanlar arasında yer aldıklarını kesinlikle söyleyebilirim ve bu kitabı onlara adıyorum.

Paul J. Magnarella
Ağustos 1978
Burlington, Vermont

Döviz Kuruna İlişkin Not

Türkiye’de resmi döviz kuru 1961’den başlayarak şöyle bir seyir izlemiştir: 1961-1969, 9,00TL= 1,00\$; 1970, 15,00TL= 1,00\$; 1971-1975, 14,00 TL= 1,00 \$. Bu kurlar, kitapta geçen TL cinsinden değerlerin günümüzde ne ifade ettiğini anlamamıza yardımcı olacaktır (ed.n.).

G i r i Ő

İçinde bulunduğumuz dönüşken ve oynak yirminci yüzyılın can alıcı boyutlarını yakalamak için yaratılmış birçok epigrafa mutlaka katılması gereken bir belirleme de "Köylü Göçleri ve Kitlesele Kentleşme Çağı"dır. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümü boyunca, köylüler kültürel sürekliliğe bağılı insanlar olarak kalma eğilimi göstermiş ve gerek büyük klasik geleneklere, gerekse daha modern sanayi uygarlıklarına sadece kıydan köşeden katılmışlardır. Oysa yirminci yüzyılda bu ilişkiyi ayakta tutan koşullar çarpıcı bir değişim geçirmiştir. Sanayiye bağılı, kentleşmenin yayılması, eşzamanlı olarak sınaı pazarların genişlemesi ve her geçen gün daha kuşatıcı hale gelen ulaşım ve iletişimin gelişmesiyle birlikte, dünyanın her yanında köylüler kendi geleneksel yaşam tarzlarına uymayan, ama seri üretime dayalı ve tüketime dönük sanayi toplumlarıyla, yani doğdukları ve beslendikleri kaynakla ayrılamaz biçimde iç içe geçmiş fikir, değer ve modellerin gücü karşısında boyun eğmiş bulunuyor.

Sahneye çıkışlarından bu yana kentler, insanoğlunun geleceğinin belirlenmesinde müthiş bir rol oynamış, yeniliklerin ortaya çıktığı yerler ve bunların yayıldığı merkezler olmuşlardır. Yaşadığımız yüzyılda kentlerden kaynaklanan etkinin genelliğı ve yoğunluğu küresel sınırlara yaklaşmış durumdadır. Bunun sonucunda milyonlarca köylü yeryüzündeki birçok gizli oyuğa özgü halk kültürlerinin beşliğini oluşturan küçük yerleşmelerini bırakarak homojenleştirici kitlesele toplumla birleşme yoluna girmiş ve böylece köklerinden kopanların safına katılmıştır. Bu köylüler sanki bir zaman makinesinin denetimi altına girmişçesine, uzun bir tarihsel gelişim sürecini kendi ortaçağ köylerinden modernleşen metropollere taşınmak için gerekli kısa zaman aralığına sığdırılıyor. Girdikleri yeni ortama uyum sağlayabilmeleri için, yine kısa süreli bir dönemde, yeni toplumsal normlar ve kültürel

kalıplar geliştirmeleri de gerekiyor. Köylüler toprağa bağlılıktan kurtulmuş, ama modern bir rüyanın tutsağı olmuşlardır. Lapreto'nun (1967: XIII) özlü bir ifadeyle yazdđı gibi, "köylüler artık köylü olmak istemiyor."

Elinizdeki kitap karmaşık bir konu olan köylü hareketliliği ve değişimi üzerinde duruyor. Özel olarak da Türkiye'deki Müslüman bir topluluktan köylülerin devlet ve kültür sınırlarını aşan ve sanayileşmiş Hristiyan Avrupa'ya yönelen göçünü ele alıyor. Bu hareketin yapısal ve kişisel nedenlerini irdeleyerek, göçe katılan insanlar ve "göçü veren" topluluk açısından yarattığı sonuçları değerlendiriyor. Bu konuyu seçmemizin nedenlerinden biri, Erik Cohen'in yakın zamanda ortaya koyduğu belirlemeyle sıkı bir görüş birliği içinde olmamızdır. Cohen'e göre, sosyal bilimciler ulusötesi güçlerin küçük Ortadoğu toplulukları üzerindeki etkisine çok az ilgi göstermişlerdir; oysa bu toplulukların birçoğu söz konusu güçlerden önemli ölçüde etkilenmişlerdir (Cohen 1977: 328).

Kitabın birkaç belirli hedefi vardır. Bunlardan biri Anadolu'nun kuzeybatısındaki bir Müslüman Gürcü köyü olan Hayriye'nin kültür ve toplum yapısını anlatmaktır. Kafkasya'daki anayurtlarından ondokuzuncu yüzyıl sonlarında kaçan Gürcülerin yaşamına ilişkin çok az şey yazılmış olması nedeniyle, bu ilk hedefe ulaşılması başlı başına bir katkı olacaktır. İkinci hedef son zamanlarda Hayriye'den Avrupa'ya doğru yaşanan göçlerin çözömlenmesiyle ilgilidir. Kitabın bu yönü, yerel bir köylü yöneliminden ulusal ve uluslararası bir kentli yönelimine geçişin tam ortasında bir köy incelemesini oluşturmaktadır. Üçüncü hedef ise "değişim içindeki bir insan modeli"ni formöle etmek ve uygulamaktır; bu girişim hem söz konusu özel örnekolay çerçevesinde göçün psikososyal ve kültörel boyutlarını açıklamaya, hem de köylüler ve öteki "modernleşen" halklarla ilgili değişim kuramlarına mütevazı bir katkıda bulunmaya yöneliktir.

Bu incelemeye bilgi düzeyinde katkı sağlayan bir dizi önemli kaynak vardır. Türk uyruklu bir Gürcü mimar olan Ahmet Özkan (Melaşvili), gönöllu bir kalkınma sevdalıısı olarak 1960'tan beri Hayriye'de çalışmıştır. Köyün ekonomik durumunu düzeltmeye dönök planlar geliştirmenin yanı sıra, ilgi duyduğu bir alanda geriye kalmış Gürcü kültürünü incelemek ve korumaktır. Bu bakımdan köyün maddi kültürünü oluşturan çeşitli unsurlara ilişkin ölçek diyagramları çizmiş, bir köy dans topluluğunun kurulmasını sağlamış ve köye özgü müzik, şiir, bilmece ve şarkıları kayda geçirmiştir. Bu kitabın etnografik yönlerine önemli katkıda bulunduğunu söylemeliyim. Sađladđı imzalı fotoğraf negatifleri dışında, VII. Bölüm'ün önemli bir kesimi onun verdiği bilgilere dayanmaktadır. Ayrıca kendisi de bir yazar olan Ahmet Özkan 1968'de Gürcüstan: Kültür, Edebiyat, Sanat, Tarih, Folklor adıyla Gürcü kültürü üzerine genel bir çalışma yayımlamıştır.

Ahmet Özkan'ın Hayriye için yaptığı birçok başarılı işten biri Türkiye'deki Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) öğretim kadrosunu köyde bir dizi sosyoe-konomik araştırma yürütmeye ikna etmiş olmasıdır; bu araştırmalar köyün temel sorunlarını kavramaya ve gelecekteki planlama için bir temel sağlamaya dönüktür. ODTÜ öğretim üyeleri daha önce her yıl Türkiye'nin onaltı farklı bölgesinden bir köyü incelemeye karar vermişlerdi. Bu tasarının hem kendilerine, hem de öğrencilerine sağlam bir alan deneyimi kazandıracağını ve Türkiye'nin kırsal koşullarını daha iyi anlamaya katkıda bulunma fırsatını vereceğini umuyorlardı. Özkan'ın ikna edici çabaları sayesinde, araştırma dizisinde Hayriye'yi ilk köy olarak seçtiler. Sosyologlar ve bölge planlamacıları 1961-62'de araştırmayı yürütmek üzere Hayriye'nin yolunu tuttular. Çalışmalarına ilişkin kapsamlı rapor 1963'te teksir edilmiş halde Türkçe olarak çıktı. Metinde ODTÜ araştırması ve metnin gönderme notlarında Hayriye Köy Araştırma 1963 olarak geçecek olan bu rapor, bizim incelememiz açısından temel eşik verilerinin büyük bir bölümünü sağlamaktadır.¹ Benim kendi alan notlarımla birlikte raporda anlatılanlar, 1965'te başlayan büyük çaplı göç öncesinde Hayriye'deki koşulların çerçevesini çizmeye yaramaktadır.

Üçüncü başlıca bilgi kaynağı Hayriye'de ve bu genel bölgenin başka yerleşmelerinde benim yürüttüğüm alan araştırmasıdır (bak. Magnarella 1974, 1976). Hayriye'ye dönük alan gezilerimi 1970 ilkbaharı ile 1973 ve 1974 yazlarında yaptım. Her seferinde yerel bir ailenin yanında kaldım, günlük uğraşların yürütülüşüne oldukça geniş biçimde katıldım ve köy topluluğundan çok sayıda kimseyle görüştim. Daha o sıralarda Türkçeyi çok akıcı konuşacak kadar öğrenmiştim ve okul öncesi çocuklar dışında köydeki herkesle bu dilde iletişim kurabilecek durumdaydım. Ahmet Özkan'ın ve Hayriye sakinlerinin sayesinde, çok iyi bir ağırlama ile her türlü yardım ve işbirliğini gördüm. Dolayısıyla araştırmam son derece verimli oldu. Metinde aktarılan bilgilerin büyük bölümünün yanı sıra, fotoğrafların tümü bu alan gezileri sırasında derlendi. Bu incelemede yararlanılan öteki bilgi kaynakları, metin içinde uygun yerlerde belirtilecektir.

Kitap bir bakıma bilinçli seçilmiş ve umarım mantıklı bir sıralamayı izliyor. Girişi izleyen yedi bölüm, köy kültürünün ve toplumunun unsurlarını açıklayarak ve bunların tarihsel gelişimine inerek, asıl konuyu oluşturan göçün arkaplanını ortaya koyma işlevini görüyor. III. Bölüm araştırmamın konusu olan insanları, yani Hayriye Gürcülerini tarihsel ve coğrafik bir perspektif içine oturtuyor. İlk bölüm hısımlık ve toplumsal örgütlenmeyi anlatıyor, ayrıca köyün bölgesel ve ulusal ortamla ilişkisini ortaya koyuyor. IV. Bölüm köyün geleneksel kültürünün önemli

¹ Çalışmanın tam başlığı *Hayriye Köy Araştırma ve Planlama Çalışması*'dir.

unsurlarını, geçiş törenlerini ve etnoterapiyi ele alıyor. V. ve VI. Bölümler köyün g öncesi ekonomisini ve siyasal yaşamını anlatırken, VII. Bölüm eēitim, etnik kimlik ve zmlleme üzerinde duruyor.

Sonraki bölümler kitabın ikinci kısmını oluşturuyor. VIII. Bölüm köydeki örgütlenme girişimlerini ve Avrupa'ya yönelik büyük çaplı göçü anlatırken, IX. Bölüm bizim "deēiřim içindeki insan" modelimiz çerçevesinde bu göçü analiz ediyor. X. Bölüm gn sonucunu sayılabilecek deēiřimle ilgili yönlerini işliyor ve XI. Bölüm geleceēe dönük birkaç sözle birlikte durumun son bir deēerlendirmesini sunuyor.

Bu alışma boyunca köyü tarihsel, bölgesel, ulusal ve uluslararası baēlamı içinde ele almaya ve burada gözlemlenen deneyimleri dünyanın başka kesimlerindeki benzer topluluklarda yaşananlarla ilişkilendirmeye çaba gösterilmiştir. Araştırmanın konusu olan insanların en uygun olarak "köylüler" içinde sınıflandırabileceēi kanısında olduēum için, II. Bölüm'e geçmeden önce bu kavrama ilişkin biraz açıklayıcı arkaplan bilgileri vermek yerinde olacaktır.

Köylüler

Dünyanın mevcut nüfusunun yaklaşık yarısı köylüler olarak bilinen karmaşık sosyokültürel, ekonomik ve siyasal kategori içine sokulabilir.² Köylüler Avrupa, Asya, Ortadoēu, Latin Amerika, Antiller ve Afrika'da yüzyıllardan beri varolmuştur. Anlařıldıēı kadarıyla her zaman ve her yerde varlıklarını koruyabilmeleri, bedenlen yorucu uzun süreli çalışmaya karşı hayranlık uyandırıcı dayanıklılıklardan ve düşük tüketim düzeylerinden gelmektedir. Kyllēn tarih boyunca ve dünyanın deēiřik kesimlerinde son derece büyük bir deēiřkenlik göstermesine karşın, hepsi olmazsa bile birçok antropolog Kroeber'in (1948:284) kyllēe ilişkin ilk tanımının şu bölümüyle temel görüş birliēi içindedir.

Köylüler kesinlikle kırsal kesimde olmakla birlikte pazar kasabalarıyla ilişkili olarak yaşarlar; oēunlukla kentsel merkezleri, kimi zaman metropoliten başkentleri de içeren daha geniş bir nüfusun bir sınıf dilimini oluştururlar. Parça-kültürlere sahip parça-toplumlar yaratırlar. Kabile toplulukları gibi dışa kapalılık, siyasal özerklik ve kendine yeterlilik özellikleri yoktur; ama yerel birimleri eski kimliklerininbyk lde korur...

² Köylü kavramına ilişkin deēerlendirmemizi esas olarak genel okura fikir vermek üzere, kısa ve temel bir düzeyde tutmak zorunda kaldık. Kavramın ve bununla baēlantılı tartışmaların çok daha bütünsel bir yaklaşımla ele alındıēı kaynaklar olarak Pottet ve arkadaşları (1967), Shanin (1971, 1973), Wolf (1966) ve Peasant Studies Newsletter'in çeşitli sayılarına başvurmanızı öneririz.

Köylülere yönelik daha ileri antropolojik değerlendirmelerde iki ilişki dizisi vurgulanmıştır: Bunlar köylü topluluğu ile dış dünya arasındaki ve bizzat topluluğun içindeki ilişkilerdir.

Birinci ilişki dizisi Kroeber'in köylülüğe ilişkin "parça-toplumlar/parça-kültürler" kavramlaştırmasına denk düşer. Geniş, karmaşık ve hiyerarşik olarak örgütlenmiş bir memleket içinde, köylü toplulukları genellikle hem ekonomik, hem de toplumsal açıdan en düşük katman olarak görülür. Köylülerin çoğu yaşamlarını geçimlik ya da yarı geçimlik tarımla sürdürürler. Kendilerinin üretmediği gerekli malları satın aldıkları bölgesel pazarlarda eğer ellerinde kalmışsa fazla ürünlerini satmaları bakımından, ekonomik olarak kentsel merkezlere bağlı bir konum taşırlar. Köylü toplulukları daha üst kentsel birimlerin düzenlenmesi altında işlerini gören alt kademede siyasal-idari birimler oluştururlar. Bu ilişkide köylü topluluklarının çoğunlukla bağlı ve güçsüz bir konumda olduğu düşünülür. Birçok antropolog köylü sömürsünün bu ilişkinin evrensel bir özelliği olduğunu ileri sürer, ama nadiren bu sömürüyü tanımlama ya da sömürü biçiminin sırf köylülere özgü olup olmadığını açıklama yoluna gider (Dalton 1974).

Bu ilişkinin "parça-kültürler" yönünü oldukça parlak bir anlatımla değerlendiren Redfield, kültürün ayrı, ama karşılıklı bağımlı iki düzeyini birbirinden ayırır: Eleştirel ve derin düşünceli yaklaşıma sahip kentli seçkinlerin bilim, felsefe, din ve ince-likli sanatlarından oluşan "Büyük Gelenek" ile köylülerin ve öbür sıradan insanların teknoloji, törel bilgiler, din ve halk sanatlarından oluşan "Küçük Gelenek" (Redfield 1956). İki düzey arasında bir alışveriş meydana gelir ve daha sıklıkla Büyük Gelenek'ten gelme unsurları köylüler arasında yayılır ve onlar tarafından "dar görüşlü bir kalıba sokularak" Küçük Gelenek'le kaynaştırılır. Daha yakın bir zamanda Clifford Geertz (1962:2) "Batı Avrupa'da, Japonya'da ve Latin Amerika'nın büyük bir bölümünde genellikle köylü olarak adlandırılan kırsal insanlardan çoğunun büyük bir klasik gelenekle, çarşı tipi bir pazar sistemiyle ya da verasete dayalı geleneksel bir elitle değil, modern kitle kültürüyle, yüksek düzeyde sanayileşmiş ekonomiyle ve tamamen bürokratikleşmiş bir devlet yönetimiyle tamamlayıcı bir ilişki içinde olduğu" gözleminde bulunmuştur. Günümüzde bu gözlem Ortadoğu için de geçerlidir.

Birçok köylü topluluğu içindeki ilişkiler çoğu zaman görece sosyokültürel ve ekonomik homojenlikle belirlenir. Temel örgütlenme hücreleri çoğunlukla hısımlığa dayalı hanehalkıdır. Tipik olan durum her hanehalkının üretim ile tüketimin temel birimini oluşturması ve öbür hanehalklarıyla aynı geçimlik etkinliklerle uğraşmasıdır. Buna bağlı olarak, bir köylü topluluğunun birçok mensubu benzer sosyoekonomik koşulları ve ortak sorunlara karşı benzer tepkileri paylaşır.

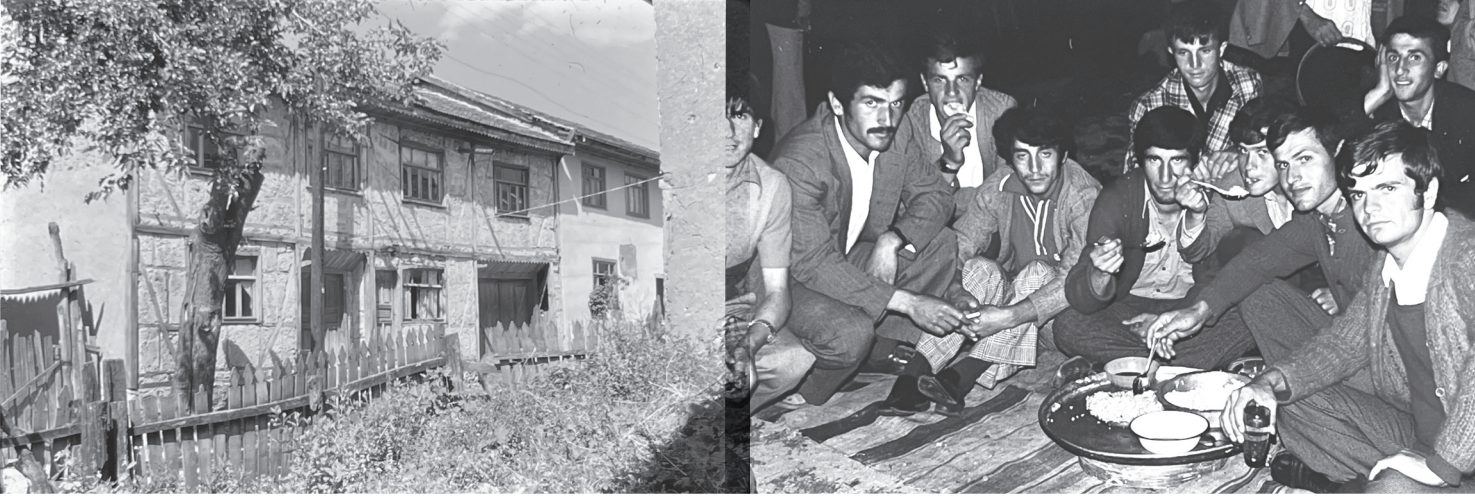
Köylünün yaşamı büyük ölçüde kendi köyünde geçer. Öteki köy sakinleriyle uzun süreli bir birliktelik içinde yaşar ve onlarla teklifsiz, yüz yüze bir etkileşim içinde bulunur. Köylüler birlikte oturdukları kimselerin tümüne ilişkin ortak bir bilgi kaynağını paylaşırlar. Toplu olarak standartlar belirler, bunların sürmesi için yaptırımlar yürütür ve uygularlar. Belirtilen şeylerin büyük bir bölümü, köylü topluluklarında iç örgütlenmenin "çok yönlü" ilişki dizileriyle yapılandırıldığını (Wolf 1966) söyleyerek özetlenebilir. Bunun anlamı köylülerin ekonomik, siyasal, dinsel ve toplumsal içerikle ilgili çok yönlü ve örtüşen roller üstlenerek, öbür tanındık kimselerle etkileşime girdiğidir.

Köy yerinde köylülerin karşılıklı ilişkileri dış dünyaya karşı bir kimlik duygusu sağlar. Parça-toplum/parça kültür niteliğine karşın, her köylü topluluğu apayrı bir dünya gibidir: Bir araya geldiklerinde, geniş çapta ve hiyerarşik olarak düzenlenmiş bir memleketin bağlı bir katmanını oluşturan çok sayıda benzersiz ve küçük bileşenden biri.

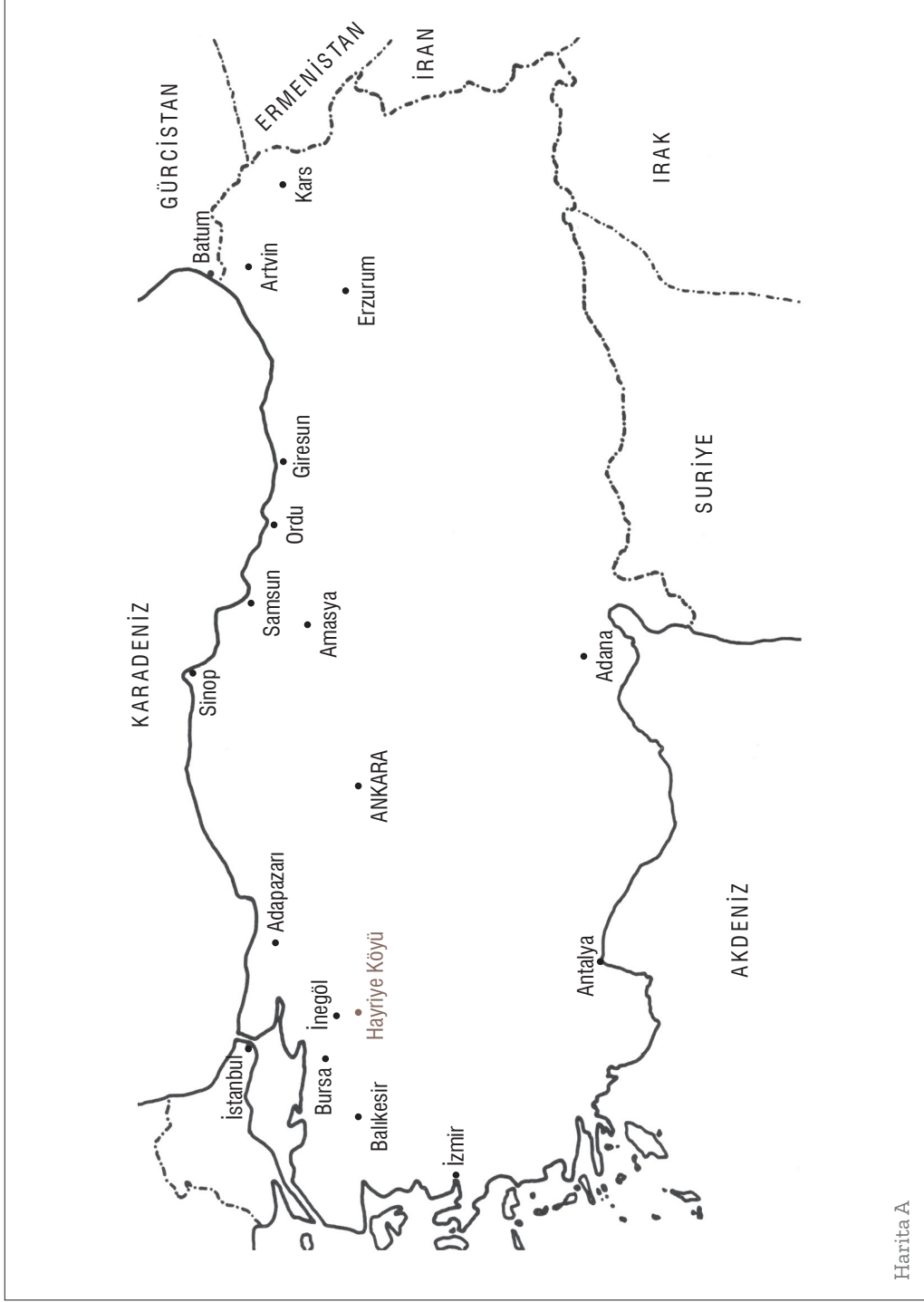
Köylü halklar arasındaki büyük çeşitliliğe karşın, birçok antropolog onlara ilişkin belirli genellemelerin ulusal ortamların çoğunda geçerli olduğu kanısındadır. Foster (1962:45) dünyanın her yanında köylü yaşamında belirgin benzerlikler bulunduğunu yazar; Redfield (1956:25) "köylü toplumunun ve kültürünün genel bir cins özelliği taşıdığı" yolundaki inancını belirtir. Köylülere ilişkin antropolojik ve sosyolojik incelemelerin birçoğunu gözden geçiren Rogers (1969), şu on unsurun "köylü altkültürünün ana bileşenleri olduğu sonucuna varmıştır: (1) Kişiler arası ilişkilerde karşılıklı güvensizlik; (2) sınırlı doğruluk anlayışı; (3) devlet otoritesine karşı bağımlılık ve düşmanlık; (4) ailecilik; (5) buluşçuluktan yoksunluk; (6) kadercilik; (7) sınırlı arzular; (8) haz duygusunu tutmaktan yoksunluk; (9) dünyaya sınırlı bir bakış açısı; (10) düşük empati düzeyi. Rogers haklı olarak bu geniş çerçeveli genelleştirmeye aykırı istisnaların bulunduğu uyarısında bulunmaktadır ve bu incelemede de özellikle yedinci ve onuncu hususlar bakımından bazı istisnaları göreceğiz.

Köylüleri inceleyen çeşitli sosyal bilimcilerin başarıları ne kadar çarpıcı olursa olsun, bu geniş çaplı araştırma ve kuramlaştırma alanı henüz serpilme aşamasındadır. Frederick Gamst (1974:2) konuya ilişkin güncel değerlendirmesinde şu yargıya varıyor: "Köylü kültürüne ilişkin kültürel antropoloji kuramındaki gelişmenin büyük bir bölümü ve etnografik verilerin çoğu 1960'tan bu yana sağlanmıştır. Dolayısıyla bugünün köy araştırmacıları sosyal bilimlerde çağdaş öncüler sayılabilir."

B ö l ü m 1

İnsanlar
ve Köy

Gürcülerin dünyadaki en içedönük halklardan biri olmakla birlikte son derece zengin bir geçmişe dayanmaları nedeniyle, bu bölümün ilk kesimini onların tarihi ve yurtları üzerine kısa bir değerlendirmeye ayırma yoluna gittik. Bölümün ikinci kesiminde Gürcülerin Türkiye'ye yerleşmesi ve Hayriye köyü anlatılacaktır.

Kafkasya ve Kafkas Halkları

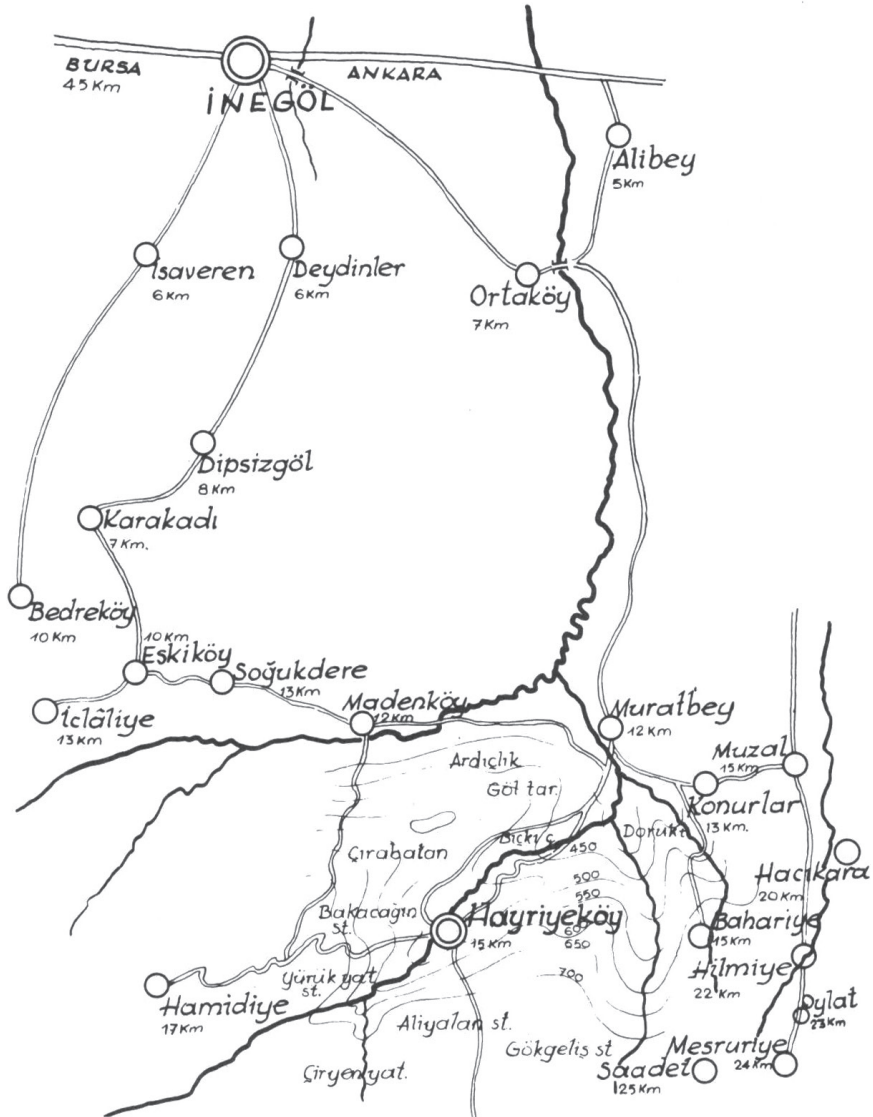
Kafkasya bölgesi Avrupa'nın güneydoğu kesiminde, Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki kıstağı kaplayan alandır. Bölgenin en çarpıcı yüzey şekli, Karadeniz kıyısındaki Taman Yarımadası'ndan güneydoğuya doğru yaklaşık 1.200 kilometre boyunca Hazar kıyısındaki Apseron Yarımadası'na kadar uzanan heybetli Kafkaslar dağ sırasıdır. Sıranın en yüksek doruğu Elbruz'dur (5.642 m).

Bu dağlık bölgeye Eski Yunanlıların verdiği Kaukasos adı Latince'ye Caucasus olarak geçmiş ve daha sonra öteki Avrupa dillerince de benimsenmiştir. Adın kendisi Kafkas kökenli olmamakla birlikte, Eski İran dilinde "buz kaplı" ya da "parlak buz" anlamına gelen krukasis'ten türetilmiş olabilir (Menges 1956:19). 1975'te Alman antropolog Johann Blumenbach, varsayımına göre Hint-Avrupa halklarının asıl yurdunun Kafkasya olduğu yönündeki yanlış inanıştan hareketle, bir ırksal adlandırma olarak Kafkas terimini kullanmıştır.

Günümüzde bölgede, (eskiden, ed.n.) Sovyetler Birliği'ne bağlı çeşitli siyasal birimler yer almaktadır: Ermenistan, Gürcüstan, Azerbaycan, Dağıstan, Kabartay-Balkarya, Çeçenya ve İnguşya, Kuzey Osetya vb. Gürcüstan'ın kapladığı alan, Kafkaslar'ın oluşturduğu büyük settin hemen güneyinde Karadeniz'in doğu ucunu çevrelemektedir. Antik Kolhis'in bulunduğu yer olarak kabul edilen verimli Kolhida Ovası gibi birkaç istisna dışında, Gürcü toprakları büyük ölçüde dağlık (toplam yüzeyin yüzde 85'i) olmak üzere ormanlar ve çalılıklarla kaplıdır.

Kafkasya yüzyıllardan beri bir etnik mozaik olarak tanınmıştır; halen (eski, ed.n.) bütün SSCB'deki ulus ve kabilelerin üçte biri aşkın bölümü bu oldukça küçük bölgede oturmaktadır (Luzbetak 1951:1). Dünyanın başka hiçbir yerinde bu kadar farklı halk böylesine küçük bir alana sığışmış değildir. Strabonis 1. yüzyılda Karadeniz kıyısındaki Dioskurias (Sohumi) kentinde, hepsi de farklı diller konuşan en az 70 halka mensup insanların ticaret için toplandığını belirtir. Aynı yüzyıl içinde Yaşlı Plinius da Romalıların Kafkasya'daki ticari işlerini seksen kadar tercüman aracılığıyla yürüttüğünü yazar.

Arap coğrafyacılar Kafkasya'ya "Cebelü'l-Elsine" (diller dağı) adını yakıştırmışlardır (Kuipers 1956a:377-378).

Kafkasya'nın etnik mozaiği kendine özgü bu yapıya sayısız kuşaklar boyunca birçok değişik halkın birbirini izleyen göçleri ve içinden çıkılmaz harmanlanması sonucunda kavuşmuştur. Kafkasya'nın korunaklı dağ ve vadi alanları Avrasya ovalarından güneye ya da Küçük Asya ile İran platosundan kuzeye doğru göç eden halklar için doğal sığınak işlevini görmüştür. Antik çağdan günümüze değin, Kafkasya dışındaki büyük güçler bölgenin tarihinde başat bir rol oynamışlardır. Antik dünyanın Sümer, Hitit, Babil ve Asur imparatorluklarının, ayrıca Troya'nın ve öteki Ege uygarlıklarının nüfuz alanları Kafkasya içlerine kadar uzanmaktaydı. Klasik dönemde Yunanlılar ve Romalılar bölgenin denetimi için önce İran hanedanı Ahamenişler ve daha sonra Partlarla kapıştılar. Kafkasya'da üstünlük kazanmaya yönelik bu çekişme daha sonraları Bizanslıların, Sasanilerin, Hazarların, Arapların, Osmanlıların ve son olarak Rusların oluşturduğu imparatorluklarla kesilmeksizin sürdü.

Sınıflandırmaya dönük amaçlar için, dilbilimsel ve tarihsel bulgular temelinde bölge sakinlerini "yerli" ve yabancı halklar olarak ikiye ayırma yoluyla bu karmaşık mozaik bir bakıma basitleştirilmiştir.¹ Eski Kafkasyalılar olarak anılan yerli halklar, Kafkasya dışındaki hiçbir dil grubuna girmeyen dilleri konuşurlar; buna karşılık "Kafkasyalı olmayanlar" Hint-Avrupa, Altay ve Sami gibi dışarıdan gelme dil gruplarına bağlı dilleri konuşan halkları kapsar. İkinci kesim içinde Ermeniler, Ruslar ve öteki Slavlar, Kürtler, Osetler, İranlılar, Moğollar, Türkler ve Yahudiler yer alır.

Eski Kafkasyalılar: Dilbilimsel ölçütler temelinde Eski Kafkasyalılar üç gruba ayrılmıştır: Yaklaşık 2.250.000 kişiyi kapsayan Güney grubu, yaklaşık 350.000 kişiyi kapsayan Kuzeybatı grubu ve yaklaşık 1.300.000 kişiyi kapsayan Kuzeydoğu grubu (nüfus tahminleri, Kuipers 1956a:380).

Kuzeybatı Kafkasyalılar grubunu Abhazlar (Apsua)², Çerkesler (Adige) ve Ubıhlar (Pioh) oluşturur. Bütün Ubıh nüfusu 1865'te Rus egemenliğinden kurtulmak için Anadolu'ya göç etmiştir.

Kuzeydoğu Kafkasyalılar en büyük dil çeşitliliğini gösterir ve altı dil koluna ayrılır: **a)** Vaynah; **b)** Avar-Andi-Dido; **c)** Lak-Dargva; **d)** Samuri; **e)** Hinalug; **f)** Udi. İlk dört kola bağlı dilleri konuşanlara çoğu zaman toplu olarak "Lezgiler" denir.

Güney Kafkasyalılar grubunu Megreller (Megreli), günümüzde çoğu Türkiye'de yaşayan Lazlar (Çani), Svanlar ve Gürcüler (Kartvelni) oluşturur.

¹ Catford (1977) ile Gamkrelidze ve Gudava'nın (1974) makaleleri dışında, dilbilimcilerin çeşitli Kafkas dillerini tanımlamak üzere yazdıkları İngilizce incelemeler azdır. Catford'a göre, konuya genel giriş için en yararlı kaynak Yazyki narodov SSR (SSCB'deki Halkların Dilleri; Moskova: Nauka, 1967) adlı Rusça dizinin dördüncü cildidir.

² Bu halkların kendilerine verdikleri adlar parantez içinde yer almaktadır.

Nüfusları (eski, ed.n.) SSCB'de 2.000.000'u ve Türkiye'de 60.000'i geçen Gürcüler, sayıca en kalabalık ve siyasal geleneği en köklü Eski Kafkasya halkıdır: geçmişi İS 5. yüzyıla değin inen bir alfabeleri vardır. Kendilerine Kartveli (çoğul Kartvelni), yurtlarına da Sakartvelo derler. Avrupa dillerinde bu halk için kullanılan adların (örneğin İtalyanca Georgiana, Fransızca Georgien, İngilizce Georgian) kökeni, Avrupalı Haçlıların Aziz Giorgi'ye benzetmek için değiştirdikleri Farsça Gurc (çoğul Gurcan) adına dayanır (Kuipers 1956a:381). Gürcüler Surami Dağları'nın oluşturduğu sınırla iki lehçe grubuna ayrılır: Doğu grubu Kartli, İngilo, Tuş, Hevsur, Pşav, Mehev ve Mtiul lehçelerini, Batı grubunu ise İmereti, Raça, Guria lehçelerini kapsar. Batum yöresinde yaşayan Gürcü Acaralılar (Acarlebi, ed.n.) kuzey komşuları Gurialılarla (Gurulebi ed.n.) aynı lehçeyi konuşurlar, ama Müslüman oldukları için kültürel bakımdan farklılık taşırlar (Kuipers 1956a:380-82). Hayriye köyünün Müslüman Gürcü muhacirleri de Acara kökenlidir.

Gürcüler: Bütün olasılıklar Gürcülerin otokton bir Kafkasya halkı olmadığı yönündedir. (Halasi-Kun 1956:268). Yerli sakinlerin çok eski bir geçmişte Küçük Asya'dan gelerek Kafkasya'ya giren göçmenlerle kaynaşması sonucunda ortaya çıkmış olabilirler (Lang 1962:18). Gürcü ulusunun atalarına daha İÖ 1. binyılda Asur ve daha sonra Urartu (bugünkü Ermenistan) yıllıklarında rastlanır. Bu kaynaklarda belirtilen kabile adlarından ikisi Diaohi ve Kolha'dır; Kolhaların atası sayılan bu kabileler Karadeniz'in doğu ucunda geniş toprakları denetim altına almışlardı. Kolhis'in (Kolha; Batı Gürcüstan) dillere destan zenginliği Eski Yunanlılar tarafından biliniyordu ve Medela ile Altın Post gibi Yunan efsanelerinde ifadesini bulmuştu.

Miletos'tan gelen Yunanlı göçmenler İÖ 600'lerden başlayarak Kolhis'i kolonileştirdiler. Gürcüler İÖ 5.yüzyılda başında Büyük Kuraş (Kyros) ve Dara'nın (Dareios) bulunduğu İran'daki Ahameniş imparatorluğunun hegemonyası altına girdiler. Büyük İskender'in İÖ 4. yüzyıldaki seferinden sonra, Kolhis'in doğusunda İberia (Kartli) adıyla bir Gürcü krallığı kuruldu.

Pompeius'un Roma lejyonları İÖ 65'e doğru Gürcüleri bağımlı bir statüye girmek zorunda bıraktılar. Coğrafyacı Strabon'a göre, Romalıların bölgeye ulaştığı dönemde İberia dağlık yaylalar ve ırmak vadileri olmak üzere iki ekolojik kuşağı bulunan zengin bir ülkeydi. Daha kalabalık olan dağlılar hayvancılıkla geçinmekte ve ordunun ana dayanağını oluşturmaktaydı; ovalılar ise esas olarak sebzeçilik, meyvecilik ve bağcılıkla geçinmekteydi. Yine Strabon'a göre, İberia toplumu dört ana sınıf halinde katmanlaşmıştı: Kraliyet ailesi ile rahipler birinci ve ikinci, özgür çiftçiler, çobanlar ve savaşçılar üçüncü, toprağa bağlı rençberler, ev işlerinde çalışan köleler ve savaş tutsakları dördüncü sınıfı oluşturmaktaydı. Strabon'un bir Gürcü tüccar ve zanaatçı sınıfından söz etmemesinin nedeni, büyük olasılıkla bu tür işleri Yahudilerin, Yunanlıların, Perslerin, Süryanilerin ve Gürcü olmayan öteki halkların yürütmesi idi (Lang 1962:24-25).

Karadeniz kıyısındaki stratejik noktalara ve iç kesimlerdeki garnizonlara Romalı memurların ve lejyonierlerin yerleştirilmesiyle birlikte, Gürcülerin sosyokültürel yaşamı yeni ve güçlü etkiler altına girdi. Romalıların inşa ettiğı yollar imparatorluğun öteki kesimlerindeki pazarlara açılma olanağını sağladı ve ülke içinde yeni göreneklerin, ürünlerin ve tekniklerin yayılmasını hızlandırdı. İS 3. yüzyılda Roma iktidarının zayıflaması ve İran'daki Sasani hanedanının Doğu Gürcüstan üzerinde siyasal üstünlük kazanması, bölgeyi İran kültürünün ve Zerdüşt dininin etkilerine maruz bıraktı.

Bu sırada Kafkasya'ya yeni bir ideoloji olarak Hristiyanlık da girmişti. Komşu Ermenistan yeni dine kucak açtı ve böylece yeryüzündeki ilk Hristiyan devleti oldu. Ardından Gürcüstan da Hristiyanlığı benimsedi. Geleneksel kaynaklara göre, Kapadokya'dan gelme ve sonradan Azize Nino olarak anılan tutsak bir kutsal kadın İS 337'de, Büyük Constantinus döneminde din değiştirmeye öncülük etti. Gürcüler açısından Hristiyanlık, Kafkasya üzerinde siyasal denetim kurmak için çekişen büyük güçlerin birbirini izleyen istilalarının ve karşı istilalarının yarattığı bölücü baskılara karşı yapıştırıcı bir etken işlevini gördü.

İzleyen altı yüzyıl boyunca Bizanslılar ve İran imparatorlukları, Gürcüstan'ın farklı kesimlerini denetim altında tuttular, Arap halifeleri 7. yüzyılda sahneye girdi ve 654'te Tiflis'te (Tbilisi) bir emirlik kuruldu. Gürcülerin ulusal bağımsızlık hareketi 11. yüzyılda yükselmeye başladı ve sonraki yüzyılda Kraliçe Tamara'nın yönetimi (1184-1213) altında doruğuna ulaştı. Tamara'ya bağlı topraklar kuzey-güney doğrultusunda Çerkesya'dan Azerbaycan'a, doğu-batı doğrultusunda Gence'den (Kirovâbad) Erzurum'a kadar uzanan sınırlarla bir Pan-Kafkasya imparatorluğu oluşturmaktaydı. Kraliçenin ilahi iktidar hakkı öğretisine göre hüküm sürmesine karşın, yetkileri güçlü feodal kurumlarla sınırlanmıştı (Lang 1962:29).

Gürcüstan'ın altın çağı 1220'lerde başlayan Moğol istilalarıyla sona erdi ve Doğu Gürcüstan Hulagu'nun soyundan gelen Moğol İlhanlı hükümdarlarına bağımlı bir konuma düştü. Gürcü kral V. Giorgi'nin yönetiminde (1314-46) tutuşan ulusal bağımsızlık ateşi Timur'un 1386-1403 arasındaki katliamlarıyla söndürüldü.

Bu olayları Gürcüler açısından başka talihsizlikler izledi. Osmanlı Türklerinin 1453'te Bizans'ı yıkarak Konstantinopolis'i ele geçirmesi, Gürcüstan'ın Hristiyan Batı dünyasıyla bağlarını kopardı. Osmanlılar geçici olarak eski Bizans nüfuz alanını devraldı. Sünni Müslüman Osmanlılar ile Şii Müslüman İran hanedanları arasında Kafkasya'da üstünlük sağlamaya yönelik ardı arkası kesilmez rekabet sonraki birkaç yüzyıl boyunca sürdü. Bu dönemin büyük bir bölümünde Kafkasya'nın batı kesimini denetim altında tutan Osmanlılar, Gürcü ve Çerkes dağ kabileleri arasında Sünni İslam inancını yaydılar. Hayriye köyü muhacirlerinin atası olan

Gürcü Acaralılar da büyük olasılıkla 16. ya da 17. yüzyıl sırasında bu dini benimse-diler ve Osmanlı Türkleriyle sıkı kültürel ilişkiler kurdular..

Rusya 16. yüzyılda üçüncü bir güç olarak kuzeyden Kafkasya savaş sahnesine girdi ve Osmanlılar için bir tehdit yarattı, Hristiyan Gürcü prensler batı ve güneyden gelen Müslüman istilacılara karşı Hristiyan Rusya'yı bir koruyucu olarak görme-ye başladı. Ama Rus koruyucu da zamanla efendi durumuna geldi. İzleyen birkaç yüzyılda Ruslar bütün ortak sınır boyunca, Balkanlar'dan Kafkasya'ya kadar Türk-lerle boğuştu ve duraklama içine giren Osmanlılardan geniş topraklar kopardı.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Rus ve Türk kuvvetleri Balkan cephesinde alışılmış toplu muharebe tarzıyla yerinde çakılı kalırken, Ruslar Batı Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da büyük ilerleme sağladı. Savaşın ardından toplanan Berlin Kong-resi, Rusların Acara-Kobuleti, Artvin, Kars ve Ardahan'ı -Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilmeden önce ortaçağ Gürcü krallığına ait olan toprakları - almasını onayladı. Bunun üzerine Hayriye'nin Gürcü muhacirleri ve başka birçok Müslüman Gürcü topluluğu, Rus yönetimi yerine Osmanlı egemenliğini tercih ederek Anadolu'nun batı kesimine kaçtı. Bu topluluklar Rusların önderleri Şeyh Şamil'i yenilgiye uğrat-masından sonra Anadolu'ya sığınmış binlerce Müslüman Çerkese katıldı.

Geride kalan birçok Müslüman Gürcü, Kafkasya'nın bir kez daha önemli bir ikincil cephe hattı haline geldiği I. Dünya savaşı sırasında kendilerini bekleyen kötü akibete uğradı. Nisan 1915'te Müslüman Gürcü (Kartveli, ed.n.) asıllı Laz ve Acaralı milis-le-rinin desteğindeki Türk birlikleri, Rusya'nın elinde olan Karadeniz limanı Batum'a bir baskın yapmaya çalıştı, ama geri püskürtüldü. Buna misilleme olarak bölgeye gönderilen Rus generali Liyahov'a, Türk yanlısı tutumlarından dolayı Gürcü (Kart-veli, ed.n.) asıllı Lazları ve Acaralıları katliamdan geçirme görevi verildi. " Liyahov Artvin'e kadar bütün Çoruh vadisini yerle bir etti ve insandan boşalttı; daha önce bu yörede bulunan 52.000 Müslüman Gürcüden yalnızca 7.000'i sağ kaldı."

Savaşın bitiminde, Rusların Anadolu'da Osmanlılardan almış olduğu toprakların çoğu Kemalist Türkiye'ye bırakıldı. Kars, Artvin ve Ardahan vilayetleri Türkiye sınırları içine alınırken, Batum ve çevresindeki Acara bölgesi Sovyet Federe Sos-yalist Cumhuriyeti' nin bir parçası olarak Sovyetler Birliği'ne katıldı. Bu federas-yonun 1936'da dağıtılmasıyla, Gürcüstan kendi başına bir Sovyet Sosyalist Cum-huriyeti haline geldi.

Tarihçi D.M. Lang Gürcü ulusal karakterine ilişkin olarak ilginç bulduğumuz bazı ta-nımlamalar ortaya atmıştır. Bütün benzer nitelendirmeler gibi ihtiyatla karşılanma-ları kaydıyla, bunları buraya alıyoruz. Lang belirlemelerine Prens Vahuşti'nin kendi vatandaşları hakkındaki şu 18.yüzyıl tanımlamasını aktararak başlıyor (lang 1962:18).

"Dış görünüşleri bakımından, erkekler ve kadınlar siyah göz, kaş ve saçlarıyla hoş ve güzeldir; tenleri pembe beyaz, daha az sıklıkla solgun ve esmerdir. (...) Başta kızları olmak üzere ince belli olurlar ve nadiren şişman olanlarına rastlanır; büyük dayanıklılık güçleriyle cesur ve çalışkan, iyi binici ve kavgaya yatkın, çevik ve atılgan insanlardır. (...) Silaha tutkun, mağrur ve gözü pek yiğit savaşçılardır: yükselme uğruna anayurtlarını ve egemenliklerini feda edebilecek kadar kişisel şan ve şerefe düşkündürler; misafirlere ve yabancılara karşı konuksever, şen mizaçlı olurlar; ikisi ya da üçü bir araya geldiklerinde, çevrelerinde hiçbir zaman eğlence eksik olmaz; kendilerinin ve başka insanların malları konusunda cömert ve savurgandılar; hiçbir zaman mal mülk biriktirmeyi düşünmezler: zeki, çabuk kavrayışlı, benbenci ve öğrenmeye sevdalıdır. (...) Birbirlerine sadıkane destek olur ve yapılan iyiliği unutmuyarak, karşılığını iyi bir şekilde verirler, ama bir hakareti hemen cezalandırma yoluna giderler. Ruh halleri çarçabuk iyiden kötüye döner; dikbaşlı, hırslı, hem övünmeye, hem de darılmaya yatkın olurlar."

Daha sonra Lang kendi adına şunları yazar (1962: 18-19):

Gürcü kadınlar tıpkı Çerkes kadınlar gibi zerafet ve güzellikleriyle nam salmışlardır; eski zamanlarda Osmanlı padişahlarının ve İran şahlarının haremelerini süslemek üzere sık sık kaçırılırlardı. Gürcüler çekingen bir ırk olmamakla birlikte, cinsel ahlak konusunda katı bir kurallar dizisini korurlar. Nefis şaraplar üretir ve konukseverlikte cömert davranırlar. 1701'de Anadolu üzerinden Gürcüstan'a geçen bir Fransız gezgin, "yanına gelip her türlü erzak, ekmek, şarap, tavuk, domuz, kuzu ve koyun etini armağan eden" dürüst kır insanların gördüğü ağırlamadan duyduğu hoşnutluğu dile getiriyor, Gürcülerin güler yüzlü ve nazik tavırlarının Anadolu'da 'insanı tepeden tırnağa dikkatle süzen temkinli adamlar'la karşıtlığını anlatıyordu. (...)

Gürcüler her zaman silahta usta insanlar olarak tanınmışlardır. Roma döneminde Pompeius, İberia halkını güçlkle alt edebildi; meydan savaşında yenilgiye uğrayan kralları Artag'ın ve cesur yandaşlarının ağaçlara tırmanarak Roma lejyonlarına vurduğu darbeler ormanların kesilmesine ve yakılmasına değin sürdü. (...) Mısır'ın Memlûk sultanına hizmet eden ortacağ Arap yazarı el Ömeri, Gürcüstan'ı "geniş bir memleket ve önemli bir krallık' olarak betimliyor ve savaşçıların "ehlisalip dininin çekirdeği, cesur ve yiğit bir halk" olduğunu belirtiyordu.

Tarihçimiz son olarak Gürcü karakterinin idealleştirilmesine karşı şu uyarıda bulunuyordu (Lang 1962:20):

Her madalyonun bir de ters yüzü vardır. Birçok Gürcüde çabuk kavrayışa çabuk parlayan bir mizaç ve kin besleme eğilimi eşlik eder. Napoleon savaşlarının seçkin komutanlarından Prens Bagration gibi kahramanlara yakıştırılan cesaretin yanında, Stalin ve Beria gibi kimselerde rastlanan acımasızlık ve sertlik de görülür.

Hayriye Köyü

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitiminde olası bir Rus misillemesinden çekinen binlerce Müslüman Gürcü, Kafkasya'daki yurdundan kaçtı ve Batum'dan gemilere binerek Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, İstanbul ve öteki Türk limanlarının yolunu tuttu. Bazıları bu liman kentlerinin yakınında kalırken, bazıları da iç kesimlere geçerek Amasya, Adapazarı, Bursa ve Balıkesir vilayetlerinde köylere yerleşti.

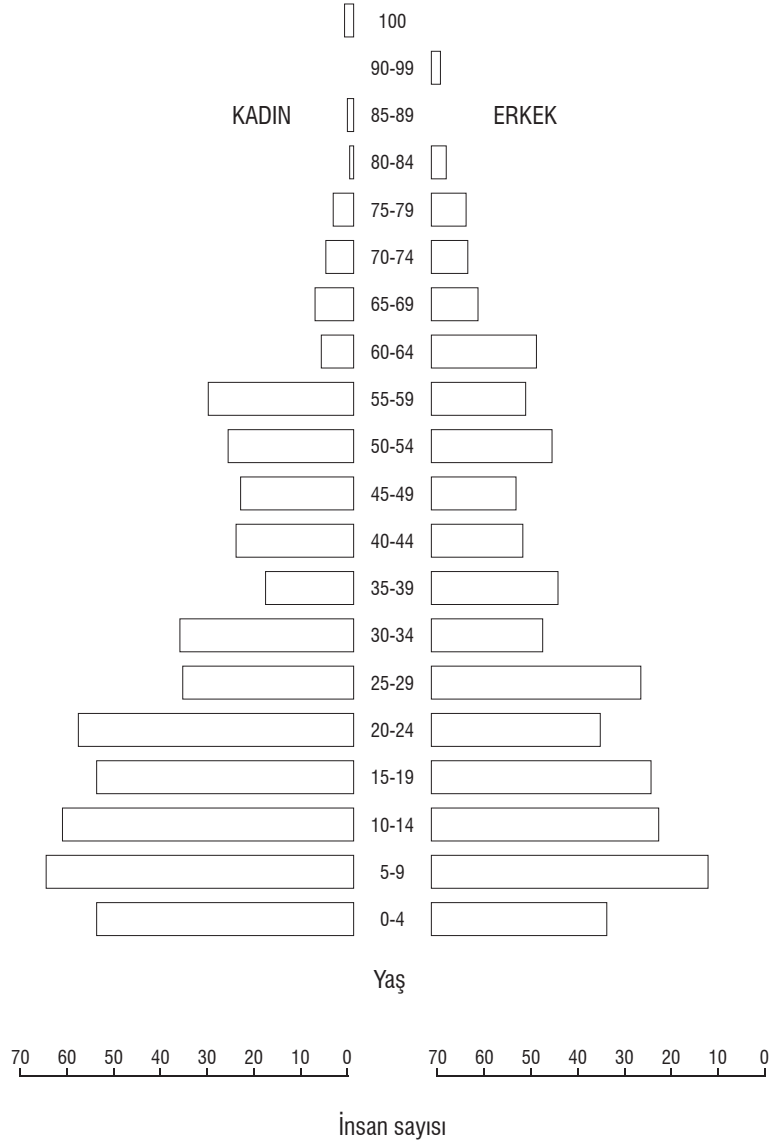
Bu Gürcü muhacirlerin yaklaşık 250 kişilik bir kafilesi günümüzde Türkiye-Gürcüstan sınırının Türk tarafında kalan Artvin yakınlarındaki köyünü terk ederek Bursa vilayetine doğru yola koyuldu. Şimdiki köylülerin anlattığına göre, atalarını Hayriye'nin bulunduğu yere getiren kişi komşu Türk köyü Maden'de yaşayan Hacı Mehmet Efendi adlı bir Gürcü imamdı. Bu imam daha önce söz konusu tepelik yeri dolaşırken, buranın iklimi, ormanları, ırmak ve vadileriyle kendi yurdu Gürcüstan'ın doğal yapısı arasındaki yakın benzerlik karşısında hayrete düşmüş ve ileride gelecek bir grup memleketlisi için buraya sahip çıkmaya karar vermişti.

Gelgelelim yöreye varan Gürcü muhacirler, daha önce burayı mülk edinen ve büyük çınar ağaçlarının kovuklarında barınmakta olan bir grup Çerkes muhacirle karşılaştılar. Arazi üzerindeki çatışan hak iddiaları nedeniyle iki topluluk arasında çıkan tartışma, kavgalara ve sonunda Çerkeslerin geri çekilmesine yol açtı. Daha sonra iki taraf sorunu barışçıl yoldan çözüme bağlamak için, davayı İnegöl'deki kaza kaymakamına götürdü. Kaymakam Gürcülerin tartışmalı yerde kalmasına izin verdi ve Çerkeslere de yerleşmek için şimdi Hacıkara köyü olarak anılan yöreyi gösterdi. Anlatılanlara göre, kaymakam mütalaasını bildirirken sürekli kararının "hayır"lı olması yönündeki ümidini ifade etmişti. Gürcülere bakılırsa, köylerine Hayriye adının konmasının nedeni buydu.

Gürcü muhacirler ilk kışı Maden'deki Türk köylülerin yanında misafir olarak geçirdiler. İlkbaharın gelmesiyle birlikte, her hane kazıklar çakarak ev kuracağı yeri ve arazisini belirledi. Anlatılanlara göre, payların eşit olmamasına karşın, arazinin bol olması nedeniyle hiçbir anlaşmazlık çıkmadı. Gürcü ağalar -varlıklı hanelerin reisleri- insan ve hayvan varlığı bakımından sayısal üstünlüğe dayanarak daha fazla arazi edinme ve geliştirme olanağını buldular. Böylece daha önceki sosyo-ekonomik statü farklılıkları korunmuş oldu.

Maden'in ve komşu Ortaköy'ün Gürcülere ağaç kesmede, evlerini ve ahırlarını kurmada ve ekim için tarla açmada yardımcı oldular. Gürcüler küçük köy camisinin inşa edildiği 1895'e değin Osmanlı yönetiminden hiçbir maddi yardım görmediler.

Şekil 1.
Hayriye Nüfusu Yaş ve Cinsiyet
1962

Kaynak: Hayriyeköy Araştırma

Yüksek doğum oranı ve aralarında birkaç Laz ailesinin de bulunduğu yeni Gürcü muhacirlerin gelişi, Hayriye'nin kısa sürede büyümesini ve önem kazanmasını sağladı. Türk Kurtuluş Savaşı (1919-23) sırasında, nahiye jandarma karakolu köye kuruldu. Daha sonra nahiye orman idaresi de buraya getirildi ve köy birkaç yıl boyunca nahiye statüsü taşıdı. İlginç olan nokta, devlet kuruluşları için Hayriye'nin seçilmesinin idari birimdeki köylerin ortasında bulunma gibi bir özellikle ilişkili olmamasıydı. Tam tersine Hayriye en ücra ve ulaşılması en zor köylerden biriydi. Seçimin temelinde yatan asıl etken, Hayriye'nin önemli bir devlet geliri kaynağına -dağ ormanına- yakın olmasıydı; yetkililer bu ormanı yakacak ve yapı malzemesi için ağaçları kesen köylülerden korumak istiyorlardı.

Hayriye sakinlerinin büyük çoğunluğunu öteden beri muhacir Gürcüler oluşturmuştur. Sayısal bakımdan en önemli istisna birkaç muhacir Laz ailesi ile Gürcülerin gelişi sırasında yörede oturan eski göçebe Türklerin -Yörüklerin- oluşturduğu birkaç hanedir. Söz konusu haneler günümüzde mensuplarının çoğu Kütahya ilinde yaşayan Şeyit oymağındandır. Anlatılanlara göre Yörükler kuşaklar boyunca Hayriye'nin bulunduğu yerin yakınlarındaki meralarda sürülerini otlatmışlardır. Onların soyundan gelenler, atalarının belirli Osmanlı memurlarına rüşvet vermeleri halinde köy yerinin tapusunu elde edebileceğini ileri sürmektedir. Ama böyle bir yola başvurmadıkları için araziler Gürcülerin eline geçmişti. Yine de Yörükler yerlerinde kalmış ve yeni gelenlerle uyum içinde yaşamışlardır.

Tablo 1 köy nüfusunun yıllar içinde sürekli artarak 1.000 sınırının biraz üzerine çıktığını ve 1965 sayımından başlayarak düşüşe geçtiğini göstermektedir. Bu azalışın nedeni olan Avrupa'ya göçler sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Tablo 1. Hayriye Nüfus Rakamları

Yıl	1880	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1974
Nüfus	250	955	1026	1083	1063	1010	746	750

Kaynak: Köy kayıtları. 1880 ve 1974 rakamları tahminidir.

Yöredeki köyler coğrafi bakımdan belirgin biçimde birbirinden ayrıdır ve konutları genelde merkezi bir kümelenme içindedir. Ortadoğu'nun başka kesimlerinde olduğu gibi, her köy kesin sınırlara sahip ve açıkça tanımlanmış ekolojik ve psikososyal bir birim oluşturur (karş. Tannous 1942). Köyler arasına serpişmiş evler seyrek olarak görülür.

Türkiye İçişleri Bakanlığı kaynakları Uludağ'ın eteklerindeki konumundan dolayı Hayriye'yi "dağ köyü" olarak sınıflandırmaktadır. Yerleşmenin genel arazi yapısı koyak ve boğazlarla parçalanmış ve kuzey kenarı daha yakın zamandaki erozyonla aşınmış durumdadır. Dağlık toprak dokusu, alüvyonlu ovada bulunan köylere göre daha az verimlidir.

Köy başlangıçta doğu-batı eksenini izleyen bir toprak yol boyunca aşağı yukarı çizgisel bir hatta kurulmuştu. Zamanla güneye ve daha batıya doğru genişleyerek ormanlık dağ yamaçlarına doğru yayıldı. Şu anda köy kümelenmiş halde yaklaşık 30-40 ev ile ek yapıların bulunduğu beş mahalleden oluşmaktadır (bak. Harita C). Mahalleler ağaç koruları, bahçeler, küçük otlaklar, bir ırmak ve bir çayla birbirinden ayrılmaktadır. Mahalleleri birbirine bağlayan yarı çakıl, yarı toprak yollar yazın toz, kışın da çamur altında kalır. Hayriye'ye havadan bir bakış baskın renklerinin kiremitli çatılarının kırmızısı ile ağaç, bahçe ve tarlalarının yeşili olduğunu gösterir (Çiftliklere ve ek yapılara ilişkin bir betimleme V. Bölüm'de yer almaktadır.).

Gürcücede egemen bir sülalenin adıyla Hinkiladze denen Orta Mahalle'de köy camisi, ilkokul, kahvehane, bakkal dükkanları ve devlet kuruluşları bulunur (bak. Harita C). Kamusal işlerin çoğu burada yürütülür. Yalnızca sülale adlarıyla anılan Cambazoğlu ve Kirkitadze doğuya düşer. Yukarı Mahalle (Sikaleti) güneyde, Karşı Mahalle (Vakiyeli) batıda kalır. Orta Mahalle'nin ve öteki dört mahallenin sınırları arasında kalan yerleşim dışı alanların uzunluğu ancak 60 m'yi bulur. Orta ve Cambazoğlu mahalleleri deniz düzeyinin 540 m yukarısında kalırken, öteki mahallelerin rakımları 600 m'ye kadar çıkar.

Köyün yerleşim alanını kuzeyde ve doğuda ekili tarlalar, güneyde ve batıda ise kestane, kayın, çam ve meşe ormanlarıyla kaplı dağ yamaçları çevreler. Daha yüksek kesimlerdeki hafif dalgalı yamaçlar yayla meraları olarak kullanılır; köyün hayvanları yazın en sıcak günlerinde buradaki yeşil çayırlarda otlanır.

Jeoloji. Hayriye köyü İnegöl kentinin yaklaşık 15 kilometre güneyine düşen tepelerin arasına sığılmış bir konumdadır. İnegöl'den köye doğru ilk dokuz kilometrelik arazi parçası büyük ölçüde bir alüvyonlu taşkın ovasından oluşur; ovanın toprak dokusunda kil ve mil maddeleri ağır basar. Geri kalan altı kilometrelik bölümde Neojen kara tortuları açığa çıkar. Topografik görünümündeki farklılıklardan dolayı, iki alan arasındaki bağlantı kolayca görülür. Yakın döneme ait alüvyonlu yüzey genellikle düzdür; buna karşılık daha yaşlı ve aşınmış Neojen katmanlar belirgin biçimde pürüzlü ve tepeliktir. Neojen tortuların çoğu şeyllerden ve gevşek biçimde pekişmiş kumtaşlarından oluşur. Bu maddelerdeki yüzey erozyonu toprak kayma-

Harita C. Hayriye ve Beş Mahallesi

Legend:

- Cami
- ▣ Dükkan
- ▣ Kooperatif binası

Scale: 0 10 20 30 40 50 Metre

Map Labels:

- Yukarı m. (Şikaleli)
- Orta mah. (Hünkarlar)
- Kırkışadze
- Cambarazgulu m.
- Koca köprü deresi
- Karaş mah. (Nakiye)
- Okul

ları ve heyelanlar yaratmıştır. Yörenin ırmak ve çaylarından gelen dönemsel taşkın sularının üstteki toprağın büyük bir bölümünü sürükleyip götürmüş olması nedeniyle, arazinin verimliliği son derece düşüktür. Toprak 1-1,5 m'ye kadar nemlidir; su tablası 5 m'de, taban kayalık düzeyi 7 m'dedir (Hayriye Köy Araştırma s. 19-20).

Yöreni 1952'de araştıran jeolog Van Der Kaaden, Hayriye köyünün güneyindeki Neojen ve Paleozoyik bağlantıyı bir fay olarak tanımlamıştır. Ama yörede 1960'ların başlarında araştırma yapan Türk jeologlar, bu vargıya aykırı düşen bir yaklaşımla normal bir tortu bağlantısının söz konusu olduğunu öne sürmektedir. Jeologlar yörenin ekonomik açıdan değerlendirilebilir mineraller barındırmadığı konusunda görüş birliği içindedir (a.g.e).

İklim: Hayriye'nin yaz aylarında gündüzleri sıcak ve geceleri serin geçtiği, kışın ise hafif soğukun görüldüğü ılıman bir iklimi vardır. Aşağıda vereceğimiz hava durumu bilgileri, köyün yaklaşık 15 kilometre kuzeyinde kalan İnegöl'deki en yakın meteoroloji istasyonundan alınmıştır. Rakımı 550 m olan Hayriye'yle karşılaştırıldığında, İnegöl'ün ortalama 310 m'lik yüksekliğiyle daha alçak bir konumda bulunması nedeniyle, kentteki hava koşulları bir ölçüde köydekinden değişiktir. Genelde İnegöl'ün daha sıcak olduğu söylenebilir.

İki yıllık bir gözlem dönemine göre, İnegöl'ün ortalama yıllık sıcaklığı 12,3°C; bu değer Ocak ayındaki 0,8°C'lik ortalama düşük düzey ile Temmuz ayındaki 22,2°C'lik ortalama yüksek düzey arasında değişmektedir. Altı yıllık bir gözlem döneminde kaydedilmiş en düşük ve en yüksek sıcaklıklar Şubat'ta -21,2°C ve Ağustos'ta 41,5°C'dir. Görece nemlilik oranı Şubat'ta yüzde 78 ile ortalama yüksek düzeye çıkmakta, Temmuz'da da yüzde 58 ile ortalama düşük düzeye inmektedir. Yıllık ortalama sı 501,3 mm olan yağmur büyük ölçüde kışın düşer; yağışların en yüksek miktarı Aralık, Ocak ve Mart aylarında ortalama 62 mm, en düşük miktarı ise Ağustos ayında ortalama 6,5 mm'dir. Kar yağışı yılın yaklaşık beş gününde görülür. Yazın ağır basan serin kuzeybatı meltemleri, yılın geri kalan kesiminde yerini hafif güneybatı lodos rüzgarlarına bırakır (Bursa İl Yıllığı 1967).

Bölüm 2

Köyde Hısmılık ve Toplumsal Örgütlenme

Fotoğraf 1. Araba denen oyuncaklarıyla Hayriyeli çocuklar

Hayriye’de yeterli araziye ve hayvana sahip köy haneleri ekonomik bakımdan kendine yeterlilik düzeyine yaklaşabilirler, ama toplumsal bakımdan kopuk birimler olarak varlıklarını sürdüremezler. Karşılıklı toplumsal, ekonomik, siyasal ve manevi destek için bir dereceye kadar öteki hanelere dayanmaları ve aynı şekilde onlara yardım eli uzatmaları gerekir. Köyün temel kaynaklarının -arazi, su, otlak ve insangücü sınırlı bir düzeyde olması nedeniyle, köyün istikrarı, uyumu ve sonuçta varlığı en azından üç önkoşulun gerçekleşmesine bağlıdır: Kaynaklar ve insanlar açısından hak ve yükümlülüklerle ilişkin genel bir kabul, toplumsal normları ayakta tutacak bir yaptırımlar sistemi ve köy sakinleri arasında bir işbirliği ve karşılıklı yardım düzeyi. Birçok toplumda olduğu gibi, burada da hısımlık, belirtilen hedeflere ulaşmak amacıyla insan gruplarına sıkıca birbirine bağlayan bir toplumsal bütünleşme sistemini ifade eder.

Aşağıda Hayriye’de hısımlık ve toplumsal örgütlenme üzerine açıklamalarda, ara sıra Kafkasya’daki Gürcü âdetlerine değinmekle birlikte, göç öncesi ve sonrası gelenekler arasında, bir karşılaştırma sunmayacağız. Böyle bir karşılaştırma çalışmasına ilgi duyanların Hayriye’ye ilişkin malzemelerimizden bir parça yararlanabileceğini umarız.

Hısımlık Birimleri, Veraset ve Soyağacı

Türkiye'ye yönelik Gürcü göçlerinden önce bile, Gürcü hısımlık sistemi Türklerinkini andırmaktaydı (Luzbetak 1951). İki hısımlık sistemi arasındaki benzerlikler kısmen bu halkların yüzyıllar boyunca birbiriyle yakın temas içinde yaşamış olmalarından, aynı İslam inancını ve neredeyse aynı ekolojik adaptasyon biçimlerini paylaşmalarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'ye göç etmelerinden bu yana Hayriye Gürcüleri Türk hısımlık ve toplumsal âdetlerine daha fazla uymuşlardır. Örneğin "baba", "hala", "gelin", "yenge" ve "baldız" gibi belirli Türkçe hısımlık terimleri günlük konuşmada Gürcüdeki karşılıklarının yerini almış durumdadır. Öte yandan bu Gürcüler çeşitli temel hısımlık birimleri ve manevi hısımlık bağları için Türklerle aynı terimleri kullanmakta ve eskiden yasakladıkları ikinci kuşak kuzenler arasındaki evliliklere göz yummaktadır.

Kafkasya'daki Gürcüler ve Anadolu'daki Türkler gibi, Hayriye sakinleri de soy çizgisini esas olarak erkeklere göre izlemekte ve başta evler, ek binalar, arazi ve hayvanlar olmak üzere mal varlığının büyük bölümünü baba soyuna göre miras bırakmaktadır. Baba terekesinden feragat etme olanağı vardır; bununla birlikte köy adetleri aradan geçen yıllara ve enflasyon artışına karşın, bir oğula kendi baba evini önemli değişiklikleri gözetken bir pay ekleyerek ilk şans fiyatıyla geri alma gibi özel bir hakkı tanımaktadır.

Benim gördüğüm bir Gürcü bu haktan yararlanmıştı. Hayriye'de doğan, ama genç yaşta köyden ayrılan bu adam, subay olmuş ve bir süre sonra Ankara'ya yerleşmişti. Bu arada ailenin köydeki evini satarak İnegöl'e taşınan babası orada emekliye ayrılmış ve ölmüştü. Aradan yıllar geçtikten sonra, oğul yaz tatillerinde Hayriye'deki arkadaşlarını ve hayatta kalan akrabalarını ziyaret etmeye başlamıştı. Bu ziyaretlerden birinde dostlarıyla birlikte çocukluğunun geçtiği evi anmış ve babasının keşke burayı satmaması yolundaki görüşünü dile getirmişti. Bunun üzerine köylüler kendisine bir oğul olarak baba evini şimdiki sahibinden geri isteme hakkının olduğunu bildirmişlerdi. Görüştüğü ev sahibi bu hakkını teslim etmiş ve evi 300 TL'ye, yani yaklaşık yirmi yıl önceki alış fiyatına satmıştı.

Kız çocukları genelde babanın servetinin bir bölümünü evlilik öncesinde çeyizlik eşya biçiminde alırlar. Ayrıca daha varlıklı ailelere mensup genç kızlara gelenekler uyarınca baba evi için sebze yetiştirmek üzere bahçe parselleri verilir. Köy içinde bir erkekle evlendikleri zaman, bu bahçe üzerinde tam mülkiyet hakkını kazanır ve artık kendi kocaları ile çocukları için gıda maddeleri elde etme olanağını bulurlar.

Buna karşılık köy dışından evlenen kız çocukları genellikle bahçe üzerindeki haklarını yitirirler ve bahçe babanın malvarlığının bir parçası olarak kalır.

Özellikle geçmişte köylülerden çoğunun babamerkezli geniş haneyi tipik koşullarda ideal ev birimi olarak gördükleri anlaşılmaktadır.¹ Arazinin sınırlı ve çiftçilik dışındaki uğraşların az olduğu, tarıma dayalı bir köyde, dışarıya gitmeyen genç erkeklerin çoğu ekonomik açıdan babalarına bağımlı olur ve babalarının çoğu oğullarının işgücüne gerek duyar. Bu koşullarda hem üretim, hem de tüketim birimi işlevini gören babamerkezli geniş hane tipi, işgücünü düzenlemede ve yeni aileleri geçindirmede uyum sağlama yeteneği yüksek bir yapıyı ifade eder. Genelde yeni evlenmiş olan ve köy dışında iş tutmayan bir erkek, en az birkaç yıl babasının evinde kalır. Eğer ekonomik bağımsızlığını elde edebilirse, çoğunlukla ayrılarak kendi hanesini kurar. Tersı durumunda hane büyüğünün ölümüne kadar evde kalabilir.²

1961-62'de yürütölen ODTÜ araştırmasına göre, Hayriye'de hanehalkı büyüklüğü ortalama 5,11 olmak üzere 2 ile 12 kişi arasında değişmekteydi (Hayriye Köy Araştırma 1963:14, 89). Hiç kimse tek başına yaşamıyordu. Araştırma hanehalkı büyüklüğünün doğrudan ekonomik duruma bağılı olarak değiştiğini belirlemekmekteydi: En zengin haneler en büyük, en yoksul haneler en küçüktü. Her yıl köy muhtarı ve ihtiyar heyeti "salma" vergisini belirlemek amacıyla, bütün haneleri malvarlıkları temelinde yedi kategoriye ayırmaktaydı. Birinci sıradaki haneler en yüksek (20 TL; yaklaşık 2,22 \$), yedinci sıradaki haneler en düşük (2 TL) vergiyi ödemekteydi. İkiiden altıya kadar sıralanan hanelerin ödediğı vergi sırasıyla 16 TL, 12,50 TL, 9TL, 7 TL ve 4 TL'ydı.³ Tablo 2'de Hayriye hanelerinin sayısı, ortalama büyüklüğü ve toplam nüfusu ekonomik düzeye göre çapraz çizelgeli olarak verilmektedir. Tablo verileri büyük ve geniş hanelerin ayakta kalması için sağlam bir ekonomik temelin önemini gözler önüne sermektedir.⁴

¹ Kafkasya'daki Gürcüler konusunda, Grigolia şunları (1939:60) yazıyor: "Geçmiş zamanlarda Gürcü dağlılar, ayrıca Gürcü ulusunun öteki grupları arasında toplumsal birim dıdı ocahi (didi-'büyük', ocahi-'aile') denen birleşik aileydi."

"Aile yaşamı tek bir oda içinde sürdürölürdü, Herkes bir arada uyur, yemek pişirir, yemek yer ve boş zamanları birbirinin önünde açıkça konuşup eğlenerek geçirirdi."

Çevrelerindeki Türkler gibi, Hayriyeli Gürcüler de "aile", "hane" ve "sölale" sözcüklerini kullanırlar. Aile ve sölale Arapça, hane ise Farsça kökenlidir. Gürcücede aile için kullanılan ocahi'nin kökeni Türkçe "ocak" sözcüğüne dayanır.

² Türkiye'de yaygın olan geniş ailelerin oluşumuna ve bölünerek çoğalmasına ilişkin bir açıklama için bak. Magnarella (1974:91).

³ Salma tutarı o tarihten bu yana on katlık bir artış göstermiştir; şu anda en yüksek tutar 200 TL (yaklaşık 14,30 \$), en düşük tutar 20 TL'dir.

⁴ Fernea'nın (1970: 179) Irak köyleri konusunda aktardığı, ilk kez A.P.G. Poyck tarafından yayımlanmış veriler "aile büyüklüğüyle birlikte çiftlik büyüklüğünün artması yönündeki bir eğilimi açıkça" göstermektedir.

Tablo 2. Hayriye'de Ekonomik Düzeye Göre Hane Büyüklüğü (1961)

Ekonomik Düzey	Hane Sayısı	Ortalama Büyüklük	Nüfus
1	8	9,00	72
2	9	7,11	65
3	30	6,17	185
4	47	5,32	250
5	51	4,59	234
6	27	3,19	86
7	6	3,17	19
Toplam	178		910

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:14

ODTÜ araştırmacıları aynı zamanda Hayriye hanelerinin yüzde 10'unu oluşturan temsili bir örnek kitleyle görüşmeler yürütmüş ve bunların yüzde 47 ,6'sının tek bir çekirdek aileden, yüzde 29,4'ünün de babamerkezli geniş ailelerden oluştuğunu belirlemişlerdi. Geriye kalan yüzde 23'de geniş aileler (çoğunlukla bir çekirdek aileye ek olarak kocanın bakıma muhtaç babası ya da annesi) kategorisine girmekteydi, ama bunlar ideal babamerkezli süreç içinde ortaya çıkmamıştı. Bu örneklerde oğullar yeni karılarını baba evine getirmiyor, bunun yerine ebeveynler bakıma muhtaç kimseler olarak oğullarının ailelerine katılıyordu (*Hayriye Köy Araştırma* 1963:89).

Babamerkezli geniş hanelerin birçoğu silsile tipine girmekteydi, yani hanenin erkek ve kadın büyükleri ile evli bir oğul (çoğunlukla en yaşlı) ve onun karısı ile çocuklarından oluşmaktaydı. Bu hanelerin elindeki arazilerin sınırlı üretim kapasitesi nedeniyle, daha genç oğullar haneden ayrılmak ve bağımsız bir geçim yolu bulmak zorundaydı. Birçok durumda oğullar İnegöl'e ya da öbür Türk kentlerine göç etmekteydi; daha yakın zamanlarda bunların birçoğu Avrupa'ya yönelmeye başlamıştır. Yıllar boyunca Hayriye'de iki kardeş ile ailelerinden oluşan ortak kardeş haneleri çok az sayıda kalmıştır. Bu hane tipinin ortaya çıkışı babamerkezli geniş hanede erkek büyüğün ölmesinin bir sonucudur. Belirtilen az sayıdaki örnekte kardeşler ile aileleri iyi geçinmiş ve baba mülkünü ortaklaşa işlemeye karar vermiştir. Buna karşılık normal olan durum, babamerkezli geniş bir hanede yaşayan evli kardeşlerin baba öldüğünde evden ayrılmasıdır.

Hayriye'nin 1961'de 5,11 kişi olan ortalama hanehalkı büyüklüğü Türkiye'deki köyler açısından tipik bir durum değildir. 1965 sayımına göre bütün Türkiye için hanehalkı büyüklüğü köylerde 6,16 kişi, kasabalarda 5,22 ve kentlerde 4,69 kişiydi (Genel Nüfus Sayımı 1965:673-75). 1968 tarihli bir köy araştırmasına göre de, ortalama hanehalkı büyüklüğü 220 köyden oluşan ülke çapındaki bir temsili örnek için 6,6 kişi, Marmara bölgesine ilişkin bir altörnek için 6,3 kişiydi (*Modernization in Turkish Villages* 1974:163, 187). Hayriye açısından rakamın görece olarak düşük olması esas olarak 1930'lardan beri kentlere yönelik sürekli bir göçün yaşanmasına bağlanabilir.

Bir hanenin iç örgütlenmesini belirleyen büyük ölçüde hanenin bileşimi, mensuplarının kişilikleri ve idealize edilmiş rol beklentileridir. Hanelerin çoğunda en yaşlı erkek hane büyüğü, yani otoritenin temsilcisi olarak bütün kadınlardan ve daha genç erkeklerden saygı ve itaat isteyen kişidir. Onun karısı olan kadın büyüğe de saygı gösterilir, ama kadın büyüğün kendi çocukları ve torunlarıyla ilişkileri sıcak ve sevecendir. Erkek büyüğün kağıt üzerinde en yüksek otoriteye sahip olmasına karşın, uygulamada hane anne merkezlidir. Zamanının daha çok evde ve hemen yakın çevresinde geçiren anne, hanenin iç işlerini çekip çevirir ve yönlendirir.⁵ Geleneksel işbölümü kadınlara içerideki ev işlerinin sorumluluğunu, erkeklere ise dışarıda haneyi temsil etmenin yanı sıra, hanenin gelirinin ve gıda ihtiyaçlarının büyük bölümünü sağlama görevini yükler. Bir koca karısının davranışlarında sorumluluk taşır, ama evin içindeki işlerde ona karışmaması gerekir. Dışarıya karşı ve misafirlerin önünde karının kocasına karşı itaatkâr, bağlı ve saygılı hareket etmesi beklenir. Özel hayatta iradesi güçlü bir kadın daha zayıf bir erkeğe hükmedebilir. Her iki eşten de cinsel sadakat beklenir, ama herkesin önünde karşılıklı sevginin gösterilmesine hoş bakılmaz.

Genelde erkek ve kadın davranışları, aile namusunu korumaya ve ayıptan kaçınmaya yönelik toplumsal normlarla büyük ölçüde sınırlanmıştır. Türkiye'nin bütününde ve Akdeniz dünyasının büyük bir bölümünde olduğu gibi, Hayriye'de de namusun nazik noktaları bir erkeğin yanındaki kadınlarla, özellikle de annesi, kız-kardeşleri, karısı ve kız çocukları ile ilişkisine dayanır (karş. Peristiany 1966). Eğer bu kadınlar geleneksel kültür anlayışına göre iffetlerini korurlarsa, o da namusunu korumuş olur. Ama herhangi bir şekilde lekelenirlerse, adamın namusuna utanç gölgesi düşer. Kadının iffetini koruma düşüncesi geleneksel olarak akraba olmayan erkeklerden sakınmasını zorunlu kılmıştır. Açık seçik dolaşmanın kur yapmaya ya da başka cinsel tekliflere cesaret verebileceği kabul edilir; böyle şeyler de bir kadına leke bulaşması ve ailesindeki erkeklerin şerefine hâlel gelmesi için yeterlidir. Erkekler ayıbın işlenmesinde kusurunun olması halinde kadını cezalandırır.

⁵ Grigolia Kafkasya'daki Gürcülerden söz ederken şunları yazıyor: "Karı konum olarak kocasının emrindedir, ama bütün hanedeki işlerin yürütülmesi onun elindedir..." (1939:58).

dırarak ve onu lekeleyen kimselerden intikam alarak itibarlarını yeniden kazanırlar. Dolayısıyla bir kadını kirletmek aileler arasında ve aile içinde ciddi çatışmalara yol açabilir. Böyle durumların meydana gelme olasılığını azaltmak açısından, akraba olmayan erkek ve kadınların karşılıklı olarak birbirlerinden uzak durmaları gerekir. Dahası kadınların akraba olmayan erkeklerce görülebilecekleri ortamlarda elleri ve gözleri dışında tamamen örtünmeleri gerekir.⁶

Hane mensupları arasında kadınlar yüzlerini, kollarını ve saçlarını açmakta serbesttir, ama bundan fazlasına pek izin verilmez. Bir hanede birden fazla evli çiftin olması halinde, bunların her biri ayrı bir odada küçük çocuklarıyla birlikte uyurlar. Buna karşılık bütün hanehalkı -erkekler, kadınlar ve çocuklar- ortak yemek kaplarının konduğu hafifçe yüksek bir sininin etrafında hep birlikte yemek yer.

Bir hane içinde belki de en teklifsiz toplumsal bağlar anneler, kız çocuklar ve kız kardeşler arasında görülür. Bir genç kız normalde evlilik öncesi bütün yaşantısını annesi ve kız kardeşleriyle yakın bir birliktelik içinde, günlük işleri paylaşarak ve bir evi çekip çevirmenin inceliklerini öğrenerek geçirir. Onlar kendisi için gerçek sırdaşlar ve dostlar haline gelir. Ama anne-kız çocuğu ilişkisi ne kadar sıkı olursa olsun, her kadın bir erkek çocuğun doğuşunu Allah'ın bir lütfu olarak görür.⁷ Bir oğul sahibi olmak kocasının, kayıngillerinin ve bütün topluluğun gözünde konumunu yükseltir. Dolayısıyla çocukluğu boyunca oğlunu elüstünde büyütür ve yakından kollar. Erkek çocuk ergenlik dönemine kadar annesiyle sıkı ilişki içinde kalır; daha sonra kendisini erkeklerle daha yakın biçimde özdeşleştirmeye ve boş zamanlarının çoğunu erkek yaşlılarıyla geçirmeye başlar.

Baba-kız çocuğu ilişkisi sevecenlikle başlar, ama gittikçe bir resmiyet havasına bürünür. Biraz büyümüş bir kız çocuğu annesiyle tartışabilir ve şakalaşabilir, ama genelde babasıyla ilişkilerinde sessiz bir uysallık ve hürmetkârlıkla davranır. Özellikle kız çocuğunun ergenliğe ulaşmasından sonra, herkesin gözü önünde karşılıklı sevgilerini sergilemeleri seyrek görülen bir durumdur.

⁶ Kuran'ın kadın iffeti konusundaki katı bir emri 24. Sure'de şöyle belirtiliyor:

Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar, ziynetlerini açıp göstermesinler. Ancak bunlardan görünmesi zaruri olan müstesnadır. Başörtülerini yakalarının üzerine koysunlar. Ziynetlerini ancak şu kimselere gösterebilirler: Kocalarına veya babalarına veya kendi oğullarına veya kocalarının oğullarına veya kendi erkek kardeşlerine veya erkek kardeşlerinin oğullarına veya kız kardeşlerinin oğullarına veya Müslüman kadınlara veya ellerindeki cariyele veya ihtiyacı olmayan uyuntu kimselere veya henüz kadınların gizli yerlerinin farkına varmamış olan çocuklara. Gizledikleri ziynetler bilinsin diye, ayaklarını da vurmasınlar [Arberry 1955: 49-50].

⁷ Luzbetak (1951:140) Kafkasya'daki Gürcüleri anlatırken şunları yazıyor: "Pşavlar bir erkek çocuk nimetine ulaşmak için sık sık dua eder ve sayısız adaklar sunarlar; bu doğaüstü araçlar bir işe yaramazsa, yapılabilecek tek şey kalır: Erkek çocuklar doğurabilecek "güçte" ikinci bir kadınla evlenmek. Pşav düğünlerinde hevisberi ("vadi ihtiyarı") "Meşe Meleği Giorgi size bir kız çocuğuna babalık edecek bir oğlan ve bir erkek çocuğuna babalık edecek bir başka oğlan versin... diye dua eder."

Baba ile oğul arasındaki ilişkiler hanenin istikrarı açısından hemen karmaşık, hassas ve nazık bir yapı kazanır. İdealize edilmiş Gürcü delikanlısı karşılıklı yarara dönük olarak akrabaları ve komşularıyla seve seve işbirliği yapan, ama kendisinin üzerinde hemen hiçbir otoritenin kurulmasını kaldırmayan serbest düşünceli ve özgür iradeli bir kimsedir. Dolayısıyla bir babanın oğlundan kesin saygı ve itaat istemesi çoğu zaman gerilim yaratır ve kolaylıkla açık çatışmaya varabilir. Bununla birlikte bir baba ve oğul genellikle karşılıklı bağımlılık içindedir (baba arazinin sahibidir, ama oğlunun işgücüne gerek duyar); aralarındaki işbirliği hanenin iyiliği için temel önem taşır. ikisi dışarıda bir arada ya da bir yabancıyla birlikte olduğunda, oğulun biçimsel edebe ilişkin sayısız kurala uyması gerekir. Eğer baba ayakta duruyorsa, oğul oturmamalıdır. Eğer baba bir iskemlede oturuyorsa, oğul ayakta kalmalı, çömelmeli ya da yere oturmalıdır. Oğul olabildiğince az ve saygılı konuşmalıdır. Aldırışsızca bir davranış olarak yorumlanabilecek olan sigara içme, iskambil oynama, şakalaşma ve buna benzer şeylerden kaçınmalıdır. Söz konusu birlikteliklerde baba da oğlunun hazır olmadığı zamanlara göre daha biçimsel bir ihtiyatla hareket etmelidir.

Edebe aykırı bir davranışın kaçınılmaz olarak bir paylama ve çatışmaya yol açacağı bu resmi ve gergin durumları azaltmak açısından, Gürcü toplumu herkese açık yerlerde babaların ve oğulların uyması gereken sakınma kuralları koymuştur. Örneğin, bir oğul babasını bir erkek topluluğuyla birlikte gördüğünde, katılması bildirilmedikçe topluluğa girmemelidir. Yaşça büyük bütün erkeklerin ideal anlayışa göre küçüklerinden biçimsel hürmet isteme hakkına sahip olması nedeniyle, sakınma kuralları daha da genişletilmiştir. Sözelimi, bir grup delikanlı çay icip sohbet etmeye karar verdiklerinde, köyün iki kahvehanesinden birine girmeden önce, babalarının ya da amcalarının orada olmadığına emin olmak için içeriye dikkatlice kolağan ederler. Eğer mümkünse yaşça büyük hiçbir erkeğin bulunmadığı kahvehaneyi seçerler. Böyle bir olanak yoksa, olabildiğince büyüklerden uzak bir yere otururlar. Aynı şekilde daha yaşlı erkekler de oğullarının, yeğenlerinin ya da başka gençlerin oturmakta olduğu bir kahvehaneye girmekten kaçınırlar.

Ergenlik öncesi dönemde her iki cinsten kardeşler evlerinin içinde ya da çevresinde serbest ve rahat bir ilişkiyle bir arada epey zaman geçirirler. Ama büyüdükçe konumları değişir; yaşça büyük kardeşler daha küçükler karşısında denk düşen cinse özgü birçok rolü üstlenirler. Örneğin bir abla küçük kız kardeşlerinin ikinci bir annesi haline gelir sıcak, sabırlı ve anlayışlı bir tavırla onlara yardımcı olur ve yol gösterir. Aynı şekilde büyük bir erkek kardeş de aile namusunun koruyuculuğunu üstlenerek ve daha küçük aile mensupları üzerinde bir ölçüde otorite

kurarak ikinci bir baba gibi davranır. Ergenlik çağını geçtikten sonra, kız ve erkek kardeşlerin herkesin önünde karşılıklı sevgilerini sergilememeleri gerekir: aralarında büyük (dört ya da daha fazla) yaş farkı olan erkek kardeşler genelde babalar ve oğullar için geçerli aynı sakınma kurallarına uyarlar.

Aile dışındaki akrabalarla ilişkiler aile içi ilişkilerin genel kalıplarını izler. Örneğin, babanın erkek kardeşi "yarı baba" sayılır ve baba gibi otorite sahibi kişidir. Yaşça büyük bütün akrabalara hürmetkârca davranılır; bununla birlikte baba tarafı akrabalar genellikle anne tarafı akrabalara göre daha fazla resmi saygı beklerler.

Aileden ve haneden sonra gelen en büyük hısımlık birimi, köylülerin Gürcüce *gvari* dediği "sülale"dir. Erkek soyuna göre aynı ortak atadan gelen erkek ve kadın mensupların oluşturduğu bir grup olan sülale, toplu birlikten yoksundur ve ortak mülkiyet haklarına dayanmaz. Hanehalkının ötesinde, sülale mensupları özellikle sıkıntılı durumlarda karşılıklı yardım yükümlülüklerinin başlıca kaynağını oluştururlar. Dikey olarak köylülerin çoğu kendi sülalesinin soyağacı çizgisini büyük dedesinden daha öteye götüremez; ama yatay olarak her olgun kişi, sayıca altmışı geçse bile kendi sülalesinin bütün yaşayan mensuplarını bilir. Sülale mensuplarının çoğu geleneksel olarak akrabalığın yanı sıra komşulukla da birbirine bağlıdır; çünkü aralarında aynı mahallede oturma yönünde bir eğilim vardır.

Kuipers'e (1956b:528) göre, Kafkasya'da Gürcü "Pşav kabilesi (*dziri*, sözcük anlamı 'kök') onbir klana (*temi*) ayrılmış durumdadır; her klan mensubu aynı adı taşır, ama günlük yaşamda bir dedenin ya da büyük dedenin asıl adından türetilmiş ikinci bir aile adıyla (*gvari*) tanınır. Bir ailenin genişlemesi halinde, yeni soyadları alınır." Hayriye'de klanlar yoktur, ama Ahmet Özkan 1950'lerin sonlarında 43 sülale ya da *gvari* adını saptamıştır. Dzvelaşvili (Dzvel'in soyundan gelenler) gibi bazı adlar tamamen Gürcücedir; Alibegışvili (Alibeg'in soyundan gelenler) gibi başka bazı adlar Gürcüce takılar eklenmiş Türkçe ya da Arapça ön adlardan oluşur; Bayraktaroğlu gibi birkaç örnek de tamamen Türkçedir. Bir sülaleye mensup aile sayısı birden sekize kadar değişmek üzere ortalama dördü bulmaktadır. Bazı sülalelerin köydeki bileşimi dışarıya göçler sonunda eksilmiş durumdadır.

Sülale adları köyde sürekli kullanılmakla birlikte, resmi adlar değildir. Osmalı döneminde ve Cumhuriyet döneminin başlarında Türkiye'de soyadı kullanımı Avrupa'daki kadar yaygın değildi ve alınan birçok soyadı Arapça, Farsça, Kafkasya'ya özgü ya da Türk kökenli olmayan başka bir dildendi. Batılılaşma yanlısı reformcu Kemal Atatürk hükümeti, soyadlarını Türkçeleştirmek ve düzenli bir kullanıma kavuşturmak çabasıyla 1 Ocak 1935'te yürürlüğe giren bir soyadı kanunu çıkardı.

Yurttaşların, eğer varsa, Türkçe olmayan soyadlarını bırakmaları ve atanmış devlet memurlarına başvurarak katıksız Türkçe soyadlarını tescil ettirmeleri zorunlu kılındı. Önceden Türkçe soyadı olmayanlar bu amaçla özel olarak hazırlanmış bir listeden bir soyadı seçebilirdi.

Bunun sonucunda Hayriye'deki birçok hane reisi kendi sülale ya da *gvari* adını soyadı olarak tescil ettirme olanağını bulamadı. Bazıları *gvari* adlarını Türkçeleştirme yoluna gidebildi; sözgelimi Heyrişvili adı Hayrioğlu biçimini aldı. Ötekiler tamamen farklı adlar seçti; örneğin, Goradze sülalesinin hane reisleri Türkiye'de bir ırmağın adı olan Ceyhan'ı seçtiler. Birçok durumda tek bir geniş sülaleden gelme hane reisleri farklı soyadları aldı ve böylece Kafkasya'daki Gürcü Pşav kabilesi için Kupiers'in anlattığı uygulamaya benzer biçimde soyağacı çizgisini parçalama yoluna gitti. Bir örnek vermek gerekirse, Kokoladze sülalesinin hane reisleri hiçbiri özgün sülale adına benzemeyen beş farklı soyadını -Başyığit, Bali, Turan, Varol ve Gürses- seçti. Her ne kadar şimdiki köylüler 1935 öncesi sülale adları temelinde hangi *gvari*'ye mensup olduklarını hala biliyorlarsa da, gelecek yıllarda onların çocukları büyük olasılıkla bu tanıma yelpazesini aynı yasal soyadını paylaşanlara göre daraltma durumunda kalacak.

Evlilik

Luzbetak'a (1951) göre, Kafkasya'daki Gürcülerde klan egzogamisi (dıştan evlenme) âdeti vardı. Bir başka deyişle aynı sülaleden gelme kişiler ve aynı klanı oluşturan farklı sülallerden gelme kişiler arasında evlilik yasaktı. Hayriye'de egzogami kuralı yalnız baba tarafı akrabalarla sınırlı değildir. Sülale içi evlenme yasağı dışında, gerek baba, gerekse anne tarafı birinci kuşak kuzenle, ebeveynin törel hısmı durumunda olan bir kimsenin ya da yakın bir komşunun çocuklarıyla da evlenmemek gerekir; çünkü birlikte yetişen çocuklar hemen hemen kardeş sayılır. Dahası, kim olursa olsun, aynı kadın tarafından emzirilmiş çocuklar "süt kardeşi" olarak kabul edilir ve birbirleriyle evlenemez. Köylüler genellikle akraba olmayan biriyle evliliğin en iyi yol olduğunu belirtiyorlar. Birinci kuşak kuzen evliliklerinin olmadığını ısrarla vurguluyorlar ama Türk kültürünün etkisiyle bazı ikinci kuşak kuzen evliliklerinin yapıldığı anlaşıyor.

İslam dininin bir erkeğe belirli koşulları yerine getirmek kaydıyla aynı anda dörde kadar eş edinme olanağını vermesine karşın, bilgisine başvurduğlarım Hayriye'de çokevliliğin geleneksel olarak olağandışı olduğunu ileri sürüyorlar. Aynı anda ikieşliliğe ilişkin olarak aktardıkları örnekler ancak iki ya da üçü buluyor. İster kadın, ister erkek olsun konuştuğum kişilerin hepsinin görüşü tekeşliliğin ideal

olduğu yönündedir. Türkiye'nin 1926'da aynen benimsediği İsviçre Medeni Kanunu'na göre çokeşliliğin yasak olmasına karşın, bu hüküm uzun yıllar boyunca büyük ölçüde etkisiz kalmıştır. Bununla birlikte son zamanlarda hükmün uygulamaya geçirilmesi ve halk arasında gittikçe kabul görmesi, kırsal alanlarda çokevliliğin önünde gerçek bir engel haline gelmiş bulunuyor (bak. Magnarella 1973, 1974).

Aileler arası ittifakları ve her iki tarafın yeni akrabalar edinmesini getirdiği için, evliliklerin ebeveynlerce kararlaştırılması öteden beri süren bir gelenektir. Kırsal Türk ve Gürcü kültüründe kur yapmanın yasak olmasına karşın, gençler gizlice buluşur ve birbirlerine aşık olurlar. Gençler genellikle evlilik konusundaki tercihlerini ebeveynlerine bildirebilir ve birçoğu da kendi seçtiği kişiyle evlenir.⁸ Bu ayrıcalığın tanınmadığı durumlarda, güçlü iradeli olanlar evden kaçma yoluna gider. Hayriye'de her yıl bir-iki kız kaçırma olayı meydana gelir; eğer asi gençler erginlik yaşı olan 18'e varmışlarsa, kızgın ebeveynlerin durumu sineye çekmekten başka çaresi pek kalmaz. Bu tür çiftlerin yasal olarak evlenme hakları vardır. Dahası, bir delikanlıya varmak için evinden kaçan bir kız itibarını zedelemiş olur ve namusuna düşkün hiçbir aile böyle bir kızı bilerek gelin kabul etmez. Dolayısıyla ilgili taraflar için en iyi yol, kızın sevgilisiyle evlenmesi ve olayın sessizce kapatılmasıdır.

Bütün ebeveynler çocuklarının kendilerini rezil etmeyecek "temiz" ve namuslu bir aileden biriyle evlenmesini isterler. Bir oğulun anne ve babası, haneye uyum sağlayabilecek bir gelini tercih ederler. Kızın saygılı ve uysal, güzel, şirin ve iyi huylu olması beklenir. Hayriye Gürcüleri arasında kadınların kendileriyle denk ya da üstün konumdaki erkeklerle evlenmesini öngören anlayışın geçerli olması nedeniyle, bir kızın anne ve babası en başta damat adayının mali durumu üzerinde dururlar. Ayrıca bütün ebeveynler, özellikle kız çocuklarının ebeveynleri kendi çocuklarının Gürcülerle evlenmesini isterler. Hayriye erkeklerinin ara sıra Gürcü olmayanlarla evlenmesine karşın, Hayriye kadınları Gürcü erkeklere saklanır. "Başkalarından kız alırsız ama başkalarına kız vermeyiz."

Son yıllarda erkeklerin çoğu yirmili yaşların başlarında ya da zorunlu askerlik hizmetini bitirdikten hemen sonra evlenmişlerdir. Geçmişte daha genç yaşlarda evlenmenin yaygın olduğu anlatılmaktadır. Buna karşılık kadınlar açısından tersine bir yönelim söz konusudur. Eskiden genç kızlar için 18-19 olan ortalama evlilik yaşı yakın zamanlarda 15-16'ya inmiştir. Köylüler bu durumu ebeveynlerin artık daha serbest ve daha açık olan kızlarını daha genç yaşta, yani cinsel bakımdan başlarını

⁸ Grigolia (1939:57) Kafkasya'daki Gürcülerden söz ederken şunları yazıyor: "Gelin beğenme, çöpçatanlık ve nişanlanma işlerinin çoğu gençlerin rızası alınmaksızın ebeveynlerce yürütülür." Bu belirleme biraz abartılı olabilir.

Fotoğraf 2. Ocak başında

Fotoğraf 3. Üç kuşak bir arada

derde sokarak kendilerinin ve ailelerinin şerefini zedelemeyen önce evlendirmek istemelerine bağlıyorlar. Anlaşıldığı kadarıyla bir başka neden de ebeveynlerin henüz evlenilecek kişiyi seçebilecekleri bir dönemde kızlarını evlendirmek istemeleridir. Kızlar 18 yaşına vardıklarında ebeveynlerinin iznine gerek kalmaksızın yasal olarak evlenebilirler.

Yukarıda ana hatlarıyla anlatılan evlilik tercihleri ve egzogami kuralları nedeniyle, köydeki evliliklerin çoğu genellikle daha önce akraba olmayan ya da uzak akraba olan kimselerin seçildiği mahalleler arası birlikler biçiminde olagelmıştır. Bazı Hayriye sakinleri İnegöl ilçesindeki başka köylerden Gürcülerle evlenmişlerdir; yakın köylerden Çerkes ve Türk kadınlarıyla evlenen birkaç Hayriyeli erkek de vardır. Toplumsal ve ekonomik gelişmenin getirdiği yeni çerçevede, evlilikte üstünlük kuralının uygulanması ebeveynleri kızlarını hali vakti yerinde olan kentli Gürcülerle evlendirmeye yöneltmiştir; son zamanlarda Avrupa'da iyi iş tutan Hayriyeli erkekler de çekici damat adayları durumuna gelmiştir.

Şimdiye kadar yapılan değerlendirmenin de gösterdiği gibi, Hayriye'deki evlilik âdetleri köylülerin akrabalık ilişkileri ağını genişletmelerine hizmet eder. Hanehalkı ve sülale içindeki akrabalar dışında, her köylünün kendi kişisel akrabaları vardır. Bir kimse baba, anne ya da eş yoluyla bağlı olduğu çok değişik akrabalarla saygı ve desteğe dönük bir dizi karşılıklı hak ve yükümlülüğü paylaşır. Bu akrabalık ilişkisi ağları genelde Hayriye içinden başlayarak yakın köylere, başta İnegöl, Bursa, İstanbul olmak üzere çeşitli Türk kentlerine ve hatta Avrupa'ya kadar uzanır. Dahası, soya ve evliliğe dayalı bu bağlar kurumlaşmış törel hısımlıkla tamamlanır.

Törel Hısımlık

Hayriye'deki çeşitli törel hısımlık âdetleri arasında bir tür ortak ebeveynlik olan "kirvalık" yerel düzeyde en kapsamlı sonuçları doğurur. Latin Amerika ve Avrupa'da geçerli olan Hristiyanlığa özgü törel ortak ebeveynlik biçiminin (*compadrazgo*) tersine, kirvalık bir dinsel hukuk temeline dayanmaz. Ne kirvalık, ne de bağlantılı olduğu sünnet Kuran'da geçmez. Ama İslam öncesi şiirlerden sünnet âdetinin eski Arabistan'da var olduğu bilinmektedir ve Müslüman ilahiyatçılar uygulamanın geçmişini Hz. İbrahim'e kadar götürmektedir (Gibb vs Kramers 1953:254-55). Kirvalık kurumu da İslam öncesi dönemden kalmış olabilir ve büyük olasılıkla Kafkasya'ya bu dinin yayılmasıyla birlikte girmiştir. Törel ilişkinin ana taraflarınca karşılıklı olarak kullanılan kirva sözcüğü ile "kirve", "kiriv", "kevra", "kurva" gibi değişik biçimleri Türkçe kökenli değildir (*bak.* Koşay 1932; Dersimi 1952:32). Sözcük Kürtçe ve/ya da Farsça kökenli olabilir; her iki dilde de kirv kötü "penis" anlamına gelir (Muin, Hicri 1342). Güney Kafkasya, Kuzey Irak, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu'yu kapsamak üzere Ortadoğu'nun geniş bir kesiminde bu kuruma rastlanır (Kırzioğlu 1953:504-505). Batı Anadolu'da ise kirvalık, doğudan göç etmiş olan Kürtler ve Gürcüler gibi halklar dışında yaygın değildir.⁹

Vaftizle bağlantılı olan (Mintz ve Wolf 1950) Hristiyanlık kurumu *compadrazgo*'ya benzer biçimde, kirvalık üç ana unsura dayanır: (1) Geçiş töreni, yani, erkek çocuğun çoğunlukla yedi ile on iki yaş arasında sünnet edilmesi, (2) taraflar arasında kurulan bir dizi toplumsal-manevi bağ ve (3) himaye. Hami, hemen her zaman çocukla henüz yakınlığı olmayan bir kişidir; çocuğun anne ve babası tarafından seçilmiş olabileceği gibi, kendisi de çocuğun doğumundan sünnet tarihine kadar olan dönem içinde nam uğruna bu görevi gönüllü üstlenmiş olabilir. Bir ailede her erkeğin ayrı bir kirvası vardır; birden fazla kişiye kirvalık yapmak söz konusu olamaz.

Kirva ilişkisinin bazı temel özellikleri vardır. Hısımlığa çok benzeyen, yakın ve sıkı bağlılığa dayalı bir ilişkidir ama gönüllülük temelinde kurulma yönüyle hısımlıktan ayrılır. Bir törenle kurumlaşır ve kendine özgü karşılıklı törel hısımlık terimi vardır. Genellikle çocuğu sünnet sırasında kucığında tutan hamî, çocuğun ve babasının kirvası olur; onlar da kendisini kirva olarak çağırır. Terim çoğu zaman iki tarafın aile menzupları arasında karşılıklı kullanılır. İki aile arasındaki ilişkiler güven, karşılıklı yardım, sıkı dostluk ve saygı üzerine kuruludur. Hamî ile çocuk arasındaki haklar, ödevler ve sorumluluklar baba ile oğul arasındakilere benzer.

⁹ Bu törel ortak ebeveynlik biçiminin daha kapsamlı bir değerlendirmesi için *bak.* Magnarella ve Türkoğan (1973).

Hami çocuğun sünnet masrafları, eğitimi, öğrenimi, hali vakti ve evliliği konusunda sorumluluğu paylaşır. Çocuk da tıpkı babasına gösterdiği sadakat, itaat, saygı ve sevgiyle buna karşılık verir. İnsanlar babaya göre kirvanın sözünü dinlememeyi ya da onu saymamanın daha ayıp olduğunu düşünürler.

Kirva ilişkisi bir başka önemli açıdan da ortak ebeveynliğe benzer: Encest tabusu her iki aileyi de kapsayacak biçimde genişler. Çocuk hamisinin kızlarıyla ne evlenebilir, ne de cinsel ilişkiye girebilir. Encest tabusunu içeren bu ilişkinin niteliğinden dolayı, her iki ailenin evleri birbirine açıktır ve her iki hanenin de kadınları kirva olan erkeklerden sakınma kuralına uymaz. Bu bakımdan hem dayanışma hem de yararlılık işlevleri taşıyan kurum, farklı akraba gruplarının mensupları için karşılıklı statüler ve normatif davranış biçimleri getirerek bir tür toplumsal denetim mekanizması olarak işler.

Köylüler eskiden hamileri daha çok Hayriye içinden seçerlerdi ve kurdukları kirvalık bağları mahalleler, akraba grupları ve ekonomik statüler arasında bir kesit oluştururdu. İnsanlar bu ilişkiye esas olarak dostluk temelinde ve daha sıkı bağlar geliştirme arzusuyla girerlerdi. Son zamanlarda köylüler İnegöl'de ve öteki Türk kentlerinde yaşayan Gürcüler arasından hamiler seçmeye başlamıştır. Bu eğilim anlaşıldığı kadarıyla kurumun yararlılık işlevine ağırlık verildiğini ortaya koymaktadır: Kente tam yerleşmiş bir hami, kırsal yaşamdan kurtulmayı uman bir gence köydeki bir hemşeriye oranla daha fazla yardımcı olabilir.

Kirvalık kurumunun yapısı ile işlevleri ve toplumsal yapının öteki unsurlarıyla eklemleşmesi, değişen koşullara uyum sağlama yeteneğini yansıtmaktadır. Daha önce yakınlıkları olamayan akraba gruplarını bütünleştirici bir mekanizma olarak kirvalık, Balkanlar'da uygulanan biçimiyle kumstvo'yu (Hammel 1968) andırmaktadır. Soy çizgisi, dönürlük ve kirvalık alt sistemleri çoğunlukla üç yapısal biçimbirim değişkesi (alomorf) arasında karşılıklı bir özel ilişkiye benzeyen bir tamamlayıcı düzen içindedir. İleride ele alacağımız öteki törel hısımlık biçimleriyle birlikte kirvalık ve evlilik, karakteri büyük ölçüde görece katı bir babayanlı soy ideolojisiyle belirlenen bir toplumsal durumu daha kapsamlı düzenlemek ve tanımlamak için Gürcülerin kullandığı yapısal seçenekler ve tamamlayıcı unsurları ifade etmektedir.

Hayriye'de varlığını sürdüren ikinci bir törel hısımlık biçimi "ahret kardeşliği"dir. Bu kurum birbiriyle akraba olmayan iki kişinin genellikle genç yaşta kurduğu ve ömür boyu devam eden bir karşılıklı ilişkidir. Ahret kardeşi nitelendirmesi yakın dostlar, bu dünyada olduğu gibi öbür dünyada, yani ahrette de ayrılmaz bir bağlılıkla bakılan kişiler için kullanılır. Eğer ikiliden yalnızca biri cennete giderse,

öbürü için Allah'a tavasutta bulanabilir. Böyle kurum aradaki dostluğu dünyevi düzeyden manevi düzeye yükseltir.

En yaygın uygulamanın iki erkek ya da iki kız çocuğu arasında kurulan ahret kardeşliği olmasına karşın, oğlan-kız kardeşlikleri de görülmüştür. Genellikle ilişki komşu ya da sınıf arkadaşı olan iki genç arasında kurulur. Birbirleriyle o kadar iyi uyuşur ve bir arada o kadar zaman geçirirler ki daha yaşlı kimseler onları ahret kardeşleri olarak anmaya başlar. Toplumun onlara bu özel statü ilişkisini vermesinden sonra, her biri karşılıklı hısımlık terimlerini öbürünün ailesini kapsayacak biçimde genişletir. Öyle ki biri öbürünün babasına "ahret babam", kız kardeşine "ahret kız kardeşim" vb demeye başlar. Böylece daha önce aralarında yakınlık bulunmayan iki hane halkı, "gerçek" akrabalar arasındakine çok benzeyen haklar, ödevler ve yükümlülükler ile manevi bir hısımlık ilişkisine girmiş olur. Ahretlerin ihtiyaç duyulan zamanlarda birbirlerini yardımcı olmaları ve birbirlerinin yaşam çevrimi törenlerine katılmaları beklenir. Aralarındaki ilişkinin onları endogom kategorisine sokması nedeniyle, ikisi de öbürünün kardeşleriyle evlenemez. Konuştuğum köylülerin hepsi en azından bir ahret kardeşlerinin olduğunu söylediler. Genelde ahretler gençlik döneminde sıkı bağlarını sürdürürler; daha sonra koşullar birbirlerinden uzaklaşmalarına yol açar. Kirvalık gibi ahretlik de bir kimsenin toplumsal ilişkiler ağını genişletmesine ve daha önce yakınlığının olmadığı insanlarla bütünleşmesine hizmet eder. Bu ilişkide de ekonomik statüler ve köy mahalleleri arasında bir kesişme söz konusudur.

Geçmişte iki erkek çocuğun ya da delikanlının törensel bir biçimde parmaklarını kesmeleri ve birbirlerinin kanlarını emmeleri yoluyla kan kardeşi haline gelmeleri yaygındı. Ama ahret kardeşliğiyle benzer yapısal özellikler taşıyan bu törel hısımlık biçimi artık uygulanmamaktadır.¹⁰

¹⁰ Kafkasya'daki Gürcüler arasında uygulanan ve Grigolia (1939) tarafından anlatılan belirli törel hısımlık biçimleri Hayriye'de yoktur. Bunlar arasında vücudu kutsal yağla sıvama, saç kesme, mermi değiştirme, gümüş yeme ve "göğüs ısıрма" gibi evlatlığa alma törenleri sayılabilir: bu son âdet "evlat adayının gelecekteki analığının, aile reisinin karısının ya da genellikle ailedeki en yaşlı kadının çıplak memesine dişleriyle dokunmasına dayanır" (Grigolia 1939: 16).

Korunaklı Mekânlar Olarak Köy ve Köy Civarları

Bütün Hayriye köylülerinin önem verdiği ana noktalardan biri evlerinin dokunulmazlığı ile karılarının ve çocuklarının güvenliğidir. Bu kaygının bir göstergesi, her evin bitişiğindeki avluyu çevreleyen yüksek çit ya da duvardır; ikinci bir göstergesi de köy sakinlerinin, özellikle de komşuların dışarıya karşı sergilediği dayanışmadır. Aşağıda anlatacağımız şeyler özel olarak Hayriye'nin her mahallesinde görülen, "korunaklı civarlar" olarak nitelendirilebilecek olan (karş. Suttles 1972) ve sayıca iki ya da üçü bulan ev kümelerine uygun düşmektedir. Bu belirlemeler daha genel, ama daha düşük yoğunluklu bir düzeyde bir bütün olarak köy için de geçerlidir. Bir başka deyişle bütün köy de korunaklı bir civar olarak tanımlanabilir; aradaki tek fark dayanışmanın yakın bir civardakine oranla biraz daha az olmasıdır.¹¹

Bir ailenin günlük rutin işlerinin birçoğu sırf evin sınırları içinde yürütülemeyecek şeylerdir. Erkekler çoğu zaman tarlada çalışır ya da kahvehanede otururken, kadınlar ve çocuklar zamanlarının büyük bir bölümünü yakın civarda geçirirler: küçükler yolda oyunlar oynar, kadınlar birbirlerine uğrar, ortak çeşmeden su taşır, bahçeye gidip gelirler. Böylece civar toplu bir mekâna, çevredeki bütün hanelere mensup kadınlar ve çocuklarca ortaklaşa kullanılan müşterek bir uzantıya dönüşür. Komşular aile bireyleri için yüksek düzeyde bir güvenlik sağlamak amacıyla bu toplu mekanlar içinde işbirliğine giderler. Ev mahremiyetini ve kadınlar ile çocukların dokunulmazlığını sıkı biçimde gözeten geleneksel Gürcü-Müslüman toplumunun yapısı göz önünde tutulduğunda, mekan içindeki hareketleri yönlendirmek ve belirli birey kategorilerini, özellikle de tanışık olmayan erkek ve kadınları birbirinden ayırmak açısından bu tür gayri resmi düzenlemeler zorunlu hale gelir; çünkü tersi durumda söz konusu kişilerin birbirleriyle karşılaşması gerginlik ve olası çatışmalar yaratır. Korunaklı bir civar esas olarak köy dışından insanların izinsiz girişlerinden duyulan korkuya karşı bir tepkidir. Civar içindeki haneler mekânsal yakınlığı ve belaları birlikte göğüsleme zorunluluğu paylaşır. Komşuların çoğu soy çizgisi, dünürlük ya da törel hısımlık yoluyla birbirine akrabadır. Yakınlığı olmayan kimseler arasında bile, uzun yıllar bir arada oturmanın yarattığı kardeşlik tavrı öylesine kökleşmiştir ki, karşılıklı olarak akrabalık terimleri kullanılır ve cinsel ilişkiler nerdeyse ensest türünden sayılır.

¹¹ Tipik olarak Ortadoğu'daki civar grupları büyük ölçüde babayanlı akrabalarından oluşur. Bu nedenle soy çizgisi bir arada yaşamayla örtüşür ve ikincisinin köy yaşamındaki can alıcı önemi sıklıkla gözardı edilir. Antoun hem incelediği Ürdün köylerinde, hem de Arap Bedevileri arasında en temel toplumsal birimlerden birinin ortak ya da bitişik mekânlarda yaşamlarını sürdürmeye dönük temel işlevleri yerine getiren küçük akraba ve/ya da akraba olmayan insan grubundan oluştuğuna işaret etmiştir (Antoun 1972).

Komşuları, özellikle de civar kızlarını karşılıklı olarak koruma hakkı ve yükümlülüğü, "toprak bastı" parası geleneğiyle kurumlaştırılmıştır; bu para düğün töreni sırasında damadın akrabalarının gelini baba evinden çıkarmaya gelişinde alınır. Köy içi bir evlilikte, civarın koruyucusu olan bir grup delikanlı düğün alayını kendi topraklarının sınırında karşılar ve içeriye girebilmeleri için toprak bastı parası ister. Köyler arası bir evlilikte ise Hayriye'nin bütün civarlarından gelme delikanlılar köyün hemen dışında düğün alayını karşılar.

Korunaklı civarın ideal özelliği, civar içindeki haneleri birbirine bağlayan ve kadınların damgasını taşıyan güven, işbirliği ve karşılıklı yardım ağında görülür. Bir ölüm durumunda komşu kadınlar en az bir hafta boyunca yaşlı hanehalkına bakar: bir kadın hasta düştüğünde, yataktan kalkmasına değin ötekiler ailesiyle ilgilenir. Komşular aynı zamanda aralarındaki daha yoksul hanelere maddi yardımda bulunur.

Mahalleler: Yakın civardan sonra gelen en büyük toplumsal bütünleşme alanı mahalledir. Hayriye'nin beş mahallesinden her biri, bir bütün olarak karmaşık olan köy içinde ayrı birer mekansal ve toplumsal birimi oluşturur. Mahalle mensupları aynı mekânı, çeşmeyi ve yolları paylaşır. Her mahalle köy muhtarına danışmanlık yapan beş kişilik ihtiyar heyetine kendisini temsil edecek üyeyi seçer. Eskiden her mahallenin kendi ortak değirmeni vardı. Ama son zamanlarda dışarıya göçler ve başka gelişmeler, biri dışında bu değirmenlerin bakımsızlıktan kullanılamaz hale gelmesine yol açmıştır.

Köy: Toplumsal bütünleşmenin farklı düzeylerini temsil eden haneler, yakın civarlar ve mahalleler birlikte köyü oluşturur. "Gerçek" ve törel hısımlık bağları köyü bir ağ gibi sararak, saygıya ve özdeşleşmeye dayalı yaygın zincirler meydana getirir. Hayriye sakinleri birbirleri hakkındaki gerçeklerin, söylentilerin ve yarı doğru anlatımların toplandığı ortak bir havuzu paylaşırlar; ayrıca her köylünün başarıları ve başarısızlıkları karşısında kolektif bir gurur ve suçluluk duygusu taşırlar. Hem köy sakinleri, hem de dışarıdan gelenler köyü kendine özgü bir toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal varlık olarak görürler.

Hayriye'nin merkezi kurumları köyün çeşitli hısımlık ağlarına yeni kullanım alanlarını ya da odak noktalarını sağlar. Bu kurumlardan biri muhtar ile ihtiyar heyetinden oluşan köy yönetimidir. Muhtar ihtiyar heyetine danışarak şu tür görevleri yerine getirir: Köy kayıtlarını tutmak, hanelerden alınacak salma miktarlarını belirlemek, köy projelerini planlamak, köyde imece çalışmalarını yönlendirmek, köy erkeklerinin köy sorunlarını tartışarak çözümler önerebileceği toplantılar düzenlemek, köy içindeki ve Hayriye ile öbür köyler arasındaki kavgalarda resmi ve gayri

resmi sıfatla arabuluculuk etmek ve dışarıdaki kuruluşlar karşısında köyü temsil etmek.

Köy camisi, dinsel etkinliklerin odağını oluşturur. Köylüler, özellikle de erkekler toplu namaz kılmak için burada toplanırlar. İslami değerlerin öğretildiği yer de camidir. Köy içinde cemaatinin dinsel ihtiyaçlarını karşılar ve doğum, sünnet, evlilik ve ölüm gibi olaylara eşlik eden çeşitli yaşam çevrimi törenlerinde dinsel bir rol oynar. Köy içinde uyumu sağlamaya çalışır ve çoğu zaman yerel kavgalarda arabuluculuk rolünü üstlenir. Temel hedefi köy içinde ve köy toplulukları arasında İslami kardeşlik anlayışını yaratmaktır. Caminin bakım ve onarımından bütün köy halkı sorumludur.

Köyün öteki ilgi ve uğraş odakları uygulamada hemen hemen bütün köy çocuklarının temel resmi eğitimi aldıkları ilkokul, bütün köy erkeklerinin tarım koşullarını, toplumsal konuları ya da başka ilgi duyulan şeyleri görüşmek için zaman zaman toplandığı; iki kahvehane ile köylülere küçük temel ihtiyaç maddelerini satan ve bazen de borç veren üç ufak köy bakkaliyesidir. Cami, ilkokul, iki kahvehane ve bakkal dükkanlarının hepsi köyün Orta Mahalle'sindedir.

Bölgesel ve ulusal bütünleşme: Türkiye'deki köylerin çoğu gibi, Hayriye'de en yakın kent merkezine bağlıdır. İnegöl adlı ve 35.000 nüfuslu bu kent bir ilçe merkezidir. Hayriye'de yetkili konumda olan orman idaresi memurları, karakol komutanı ve ziraat teknisyenleri gibi devlet görevlilerinin üst makamları buradadır. Bu makamlar ise il merkezi Bursa'ya ve bu kanaldan da Türkiye'nin candamarı olan Ankara'ya bağlıdır.

İnegöl'ün her hafta kurulan pazarı aynı anda kültürel, psikolojik ve sosyoekonomik düzeylerde işlev gören son derece önemli bir mekanizmadır. Hayriye köylülerine köy ürünlerini satma, köy dışında üretilen malları almak için gerekli nakit parayı edinme, kentlilerle yüz yüze temaslar kurma ve dış dünyaya daha fazla açılma fırsatlarını sağlar. Her Perşembe günü birçok Hayriyeli erkek (ve birkaç kadın), İnegöl'e giden yaklaşık 15 kilometrelik ve çok bozuk toprak yolda bir kamyonun arkasında ya da aşırı yüklü bir minibüsün içinde yolculuk eder (bugün asfalt yolda ve minibüslerle, ed.n.). Bunlar olanakların elverdiği ölçüde, pazar alışverişini başka Gürcülerle, özellikle de daha önce İnegöl'e yerleşmiş eski köylüleriyle var olan tercihlili ilişkileri temelinde yürütmeye çalışırlar. Ama birçok durumda bunun olanaksız olması nedeniyle, Türklerle ve başka etnik kökenli insanlarla iş yapmak zorunda kalırlar. Kentte alışverişin dışında, akrabaları ziyaret etme ve ana cadeleri dolaşarak mağaza vitrinlerinde göz alıcı biçimde sergilenmiş yeni ürünleri hayranlıkla seyretme olanağını bulurlar. Hayriye erkekleri gözde bir kahvehanede

toplanır ve burada dünyevi konularda daha bilgili olan kent sakinlerinden yerel, ulusal ve uluslararası haberleri öğrenirler.

Köylülerin ulusal yapıyla bütünleşmesini büyük ölçüde seyahatler, ülkenin merkezi denetim ve yönlendirme altındaki eğitim, idare, siyaset, askerlik ve radyo yayını sistemleri sağlar. Bazı Hayriye sakinleri Marmara Bölgesinin en büyük iki kenti olan Bursa ve İstanbul'a yolculuk etmişlerdir. Bütün çocuklar köydeki ilkokula gitmek zorundadır ve çoğu da bunu yapar. Bütün genç erkekler asgari iki yıl olan zorunlu askerlik hizmetini yerine getirir; pek azı gazete okusa da, köylülerin hemen hepsi radyo dinler, Bu deneyimler köylülerin kendilerini daha büyük bir gerçekliğin parçası olarak görmelerine yardımcı olur.

Bu bölümde çeşitli genellik düzeylerinde işleyen, farklı büyüklük ve karmaşıklıkta, birbirleriyle iç içe geçmiş alt sistemlerden oluşan bir sistem olarak köyü kavramsallaştırmış olduk. Her alt sistem içsel işbirliği ve gerginlik kaynakları yaratan ve karşılıklı etkileşim içinde olan unsurlardan oluşur. Köyün alt sistemleri birbirleriyle, ayrıca dış dünyanın sosyokültürel, ekonomik, siyasal ve fiziksel boyutlarıyla sürekli etkileşim içindedir. Sonraki bölümde bu etkileşimleri değerlendirmeye devam edeceğiz.

B ö l ü m 3

Geçiş Törenleri ve Etnoterapi

Birçok antropolog hedefe dönük araç tarzında "rasyonel" bir açıklamayla gerekçesi ortaya konamayan, her türlü içgüdüsellikten uzak ve kestirilebilir nitelikte insan eylemini ya da insan eylemleri dizisini belirtmek için "ritüel" yani "tören" kavramını kullanır. Örneğin, bir kimsenin doğum gününü kutlamak bir tören sayılır, ama ürün ekimi bir tören sayılmaz. Yüzeysel olarak bakıldığında bu ayrımın yeterince basit görünmesine karşın, daha yakın bir inceleme ciddi güçlükleri ortaya çıkarır. Birincisi, neyin "rasyonel" olduğunu, neyin olmadığını belirlemek genelinde kültürel bakımdan görelî bir şeydin. İkincisi, bir törenin anlamı çoğu zaman onu uygulayanlar için bile bir gizemdir. Bunların bir sonucu olarak, tören araştırmaları alanında uzmanlaşmış antropologlar arasında, terimin anlamı ve terimle bağlantılı insan davranışının simgesel içeriğini kavrama yöntemi konusunda derin görüş ayrılıkları vardır.

Kavramaya yönelik girişimlerinde bazı antropologlar törenle ilgili nedenleri aramaya koyulmuşlardır. Emile Durkheim'ın izleyicileri basit teknolojilere sahip geleneksel halkların kendi yaşamlarının güçlü (çoğunlukla toplumsal) duygular uyanıdiren bölümlerini törensel düzeyde yeniden canlandırmaya yöneldikleri sonucuna varmışlardır. Onlara göre, avlanma ve balık tutma törenlerine, bereket ve sağlık törenlerine tanık olmamızın nedeni budur. Dolayısıyla bu törenleri sıradan toplumsal etkinliklerin büyüsel dramatizasyonu sayarlar.

James Frazer hacimli yapıtı *The Golden Bough*'da (Altın Ağaç Dalı) törenlerin dinsel ve büyüsel alanlara ayrıldığı yönünde bir görüşü ortaya atmıştır. Ona göre ikinci alan, uydurma bilimsel tekniklerin doğayı değiştirme gücüne sahip olduğu gibi yanlış bir inanışa dayanmaktadır. Buna karşılık Bronislaw Malinowski din ve büyü'nün aynı alana ait olduğunu savunmuştur: "...insanın mucizelere gerek duymasının nedeni ilkel budalalıktan dolayı karanlığa gömülmesi değil, (...) gelişiminin her aşamasına bedensel ve zihinsel güçlerinin sınırlı kaldığının farkında varmasıdır" (Malinowski 1962:301).

Tören araştırmalarına dönük daha modern yaklaşımlar, törenin özel bir iletişim biçimi olduğu görüşünü vurgular. Sözelimi, bir geçiş töreni, bir düzeyde toplumsal statüdeki önemli bir geçişi herkese açıkça duyurmak üzere canlandırılan bir olay olarak görülebilir. Öteki düzeylerde ise törende ilgili kişinin daha önceki ve gelecekteki statüsüne ilişkin haklar, ödevler ve yükümlülüklerle bağlantılı simgelerden yararlanılabilir. Bunların ve başka törenlerin simgesel içeriği çoğunlukla muğlak biçimde aktarılır ve bunun anlamını çözmek zahmetli bir iş haline gelebilir.

Çizme işleminin nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin birçok kuram vardır (Örneğin Radcliffe-Brown 1948; Lévi-Strauss 1966; Turner 1967; Geertz 1973), ama

bunların hiçbirisi deneysel olarak kanıtlanmış geçerliliğin sağladığı itibarı kazana-bilmiş değildir.¹

Bu bölümde büyük ölçüde betimleyici düzeyde kalacağız ve soyut çözümleme bakımından pek az şey sunacağız. Köylülerin bir töreninin yorumunu ya da simgesel içeriğini bir yönünü bildirdiği durumlarda, bu bilgileri aktaracağız. Ama bunu yapmamız, söz konusu törenin kökeninin ya da varlığını sürdürmesinin mevcut yerel yorumlara bağlı olduğunu varsaydığımız anlamına gelmez. Çoğu durumda köylüler törenle ilgili davranışların anlamını bilmediklerini öne sürdüler ve bunları yerine getirmelerini sırf gelenekler gerekçesine dayandırdılar.

Hayriye’de incelediğimiz törel âdetlerden çoğunun çevrede ve Türkiye’nin başka kesimlerinde yaşayan Türkler arasında da geçerli olduğunu belirledik. Aslında köylülerin törenlerde Türkçe sözcükler kullanmaları yaygın görülen bir durumdu. Hayriye köylüleri ile Kafkasya’daki Gürcülerin âdet ve inançları arasındaki ortak yönlerle ilişkin birkaç örnek vermekle birlikte, iki yörede halkın yaşam tarzına ilişkin karşılaştırmalı bir incelemeye girişmedik. Ayrıca Hayriye’ye özgü törenlerin tam bir dökümünü sunabilecek durumda da değiliz. Bunun yerine köyün yaşam çevrimindeki önemli olaylarla bağlantılı törenler ve halk arasında geçerli tedavi yöntemlerini oluşturan törenler üzerine duracağız.

Geçiş Törenleri

Nişanlılık ve evlilik: Köylülerin çoğu kız çocuklarını ergenlik çağına varır varmaz nişanlamanın en iyi yol olduğu kanısındadır. Bazı gençler tanışarak gönül verdikleri özel biriyle evlenmeyi umabilirler, ama son kararı veren ve evlilikleri ayarlayan çoğunlukla ebeveynlerdir. Bu geleneksel sistem geçmişte şimdikinden daha yaygın olan babamerkezli geniş aile yapısıyla işlevsel bakımdan tutarlık içindedir. Yeni bir gelinin âdetler uyarınca kocasının ebeveynlerinin hanesine katılması nedeniyle, eş olarak seçilmesi bütün hane mensupları açısından önemliydi ve kabul edilmesine ilişkin son karar kuramsal olarak hanenin erkek büyüğüne aitti. Ayrıca evliliğin iki akraba grubu arasında bir ittifakı getirmesi nedeniyle, eş seçiminin gelin ve damat adaylarının şeref ve itibarını daha doğru değerlendirebilecek durumda olan olgun kimselerin sorumluluğuna bırakılması zorunluydu. Genç çiftlerin anne ve baba otoritesini aşmalarının hemen hemen tek yolu, şimdi de olduğu gibi evden kaçmaktı.

¹ İslam dünyasında simgesel anlamın belirlenmesiyle ilgili bazı kavramsal ve kuramsal sorunların yetkin bir değerlendirmesi için bak. el-Zeyn (1977).

Âdetlere göre bir erkek çocuğun yirmi yaşına yaklaşmasıyla birlikte, ebeveynleri evlenecek yaşta kız çocuğu olan namuslu bir Gürcü ailesi aramaya başlar. Uygun bir adayın bulunmasından sonra, iki hanenin kadınları sessizce bir dizi temas ve müzakeye girer. Erkek çocuğun annesi ile kadın akrabaları ve/ya da yakınları evlilik olasılığını görüşmek üzere kız tarafının kadınlarını ziyaret eder ve gelin adayını soruşturur. Her iki tarafın kadınları durumu erkekleriyle konuşarak değerlendirir.

Her iki tarafın erkekleri ancak kadınların evliliğe olumlu bakıldığını öğrenmelerinden sonra devreye girer ve açıkça müzakerelere oturlar (Bu davranış biçimi kadınların kendi özel dünyalarında erkeklerin herkes önündeki şereflerini korumalarının bir örneğidir.). Gerekli zemin yoklamasının yapılması üzerine, erkek tarafı evlilik için resmen rızalarını istemek üzere köy hocasıyla birlikte kızın babasına ve ailenin olgun erkeklerine gönderilecek iki nüfuzlu erkek akrabayı (çocuğun babası dışında) seçer. Ziyarete giden kimselere "aracı" anlamında dünür denir.

İçilen çaylarla ve havadan sudan konuşmalarla toplantının başlangıçtaki gergin havasının dağılmasından sonra, dünürlerden biri (çoğunlukla hoca) kalıplaşmış sözlerle evlilik teklifini bildirir: "Allahın emri ve peygamberin kavliyle kızınızı oğlumuz Ahmet'e istiyoruz. Sizinle hısım olmak bizce makbuldür; eğer siz de bizim hısımlığımızı kabul ederseniz çok memnun kalırız." Kızın babası çoğunlukla kendisinin ve akrabalarının teklifi görüşmek için zamana ihtiyacı olduğu cevabını verir ve bunun ötesinde fikir belirtmez: "Allah isterse olur, istemezse olmaz."

Üç-beş gün sonra aracılar cevap için yeniden kapıyı çalar. Eğer cevap olumluysa, kızın babası onların eline beklentilerine ilişkin bir liste verir. Bu listede 3.000 TL'den 10.000 TL'ye kadar değişen bir başlık parası (1973 öncesi rakamlar; 300-1000 \$), gelin için yüzük, bilezik ve gerdanlık gibi takılar, giyim ve ev eşyaları yer alır. Aracılar makul gördükleri istekleri kabul ederken, aşırı gibi görünenleri diplomatik yollarla azaltmaya ya da listeden çıkarmaya çalışırlar. Bunu izleyen olayların -nişan, resmi nikâh, geleneksel dini nikâh ve düğün- zaman aralıkları bireysel koşullara bağlı olarak büyük ölçüde değişir.

Kimi zaman erkeklerin evlilik teklifini ve başlık parasını sonuca bağlamasından sonra, iki tarafın kadınları nişan törenini düzenler. Önceden saptanan bir gecede damadın kadın akrabaları evlilik armağanlarının bir bölümüyle birlikte gelinin evine giderler; burada gelinin kadın akrabaları ve konuklarla birlikte şarkılar söylenir ve dans edilir. Kadınlar geline bilezik ve gerdanlık gibi hediyeler takar, elbisesine kâğıt paralar ilişir. Gecenin en hararetli anına gelindiğinde, damadın annesi gelinin parmağına nişan yüzüğünü takar, kendisine uğur ve mutluluklar

diler. Herkes gelini kutlar ve gelin de tek tek büyüklerin elini öper. Bu toplantıya damat ya da başka bir erkek katılmaz.

Bir sonraki önemli olay, Türkiye’de 1926’dan beri yasaların öngördüğü basit ve kısa süreli bir işlem olan (bak. Magnarella 1973) resmi nikâhtır. Bu tören için gelin ve damat ile iki tanık İnegöl’de bulunan evlendirme memurunun karşısına çıkar. Arkadaşların ve akrabaların hazır bulunduğu resmi nikâha âdetler uyarınca ebeveynler katılmaz. Törenin tamamlanmasından sonra, gelin ve damat köye döner. İkisi de kendi evlerinde kalmaya devam eder ve bir arada görülmemeleri gerekir; çünkü yasalara göre evli olmakla birlikte; âdetlere göre hâlâ nişanlı konumunu taşırlar. Resmi nikâhın mahkemelerde ağırlığı vardır, ama köyde yoktur.

Resmi nikâhın üzerinden bir haftadan bir yıla kadar bir süre geçtikten sonra yapılan geleneksel düğün, topluluğun gözünde evliliğe mühür vurur. Eskiden bir haftalık bir zamana yayılan bir dizi olayın yer aldığı bu tören, son zamanlarda köylülerin işlemleri azaltıp kolaylaştırmasıyla iki ya da üç güne sığdırılabilecek hale gelmiştir.

Düğün haftasının başında gelinin ailesi, dünür görüşmeleri sırasında üzerinde anlaşılmaya varılmış armağanlar ve eşyalarla doldurulmak üzere boş bir sandığı damadın evine gönderir. Perşembe gününe varmadan iade edilen sandık ve içindeki malzemeler, gelinin hazırladığı çeyiz kalemleriyle (dikilmiş ve örülmüş şeylerle) birlikte bir odada gelinin kız arkadaşlarınca sergilenir. İzleyen iki gün boyunca köyden ve dışarıdan gelen kadınlar gelini kutlamak ve çeyizi görmek için gelin odasını ziyaret ederler.

Şarkılarla ve halk oyunları ile geçen düğün kutlamaları, kadınların gelin evinde ve erkeklerin damat evinde toplandığı Cuma akşamı başlar. Ertesi gün akşam yemeğinin ve yatsı namazının ardından, köylüler ve öteki çağrılı konuklar damadın evine gider ve burada cinsiyete göre iki gruba ayrılırlar. Kadınlar genellikle evin içinde ya da kapalı avlusunda toplanırlar; erkekler ise yakındaki açık bir alanda bir araya gelerek, iki farklı müzik türüne göre şarkılar söyler ve dans ederler. Bunlardan biri olan geleneksel Gürcü müziği yerel bir akordeoncu ve değneklerini ritmik olarak bir kalasa ya da yarılmış kütüğe vuran bir düzine kadar köylü erkek tarafından çalınır. "Alaturka" adı verilen öbür müziği çalmak için kemancı, klarnetçi ve darbukacıdan oluşan bir Çingene topluluğu tutulur. Erkeklerin şarkılar söyleyip oynaması sırasında, kadın ve kızların bir bölümü pencelerden ve çit açıklıklarından onları seyreder, bir bölümü de darbukanın ritmine ayak uydurarak şarkılar söyler ve dans ederler. Şaşmaz bir biçimde birkaç genç erkek gizlice kaytararak rakı içmeye gider ve şenliğe canlılık enderji depolamış olarak geri döner. Gece bü-

tün hareketliliğiyle sürerken, tabanca sesleri gittikçe artan biçimde şarkı, kahkaha ve müzik gürültüsüne karışır.

Aynı gece geç saatlerde şenlikçiler yer değiştirir. Önde giden Çingene çalgıcıların peşindeki erkeklerin ve onları izleyen kadınların oluşturduğu düğün alayı, neşeyle köyün içinden geçerek büyük bir şamatayla gelin evine ulaşır. Kısa bir süre kadın erkek herkes birbirine karışır; daha sonra kutlamaları sürdürmek üzere yeniden gruplara ayrılır.

Erkekler dışarıda dans edip şarkılar söylerken, gelinin akranları olan genç kadınlar özel bir törenle uğraşır. Bu kadınların her biri içeriye girişte aldığı kına parçasını daha sonra gelinin ellerine ve ayaklarına sürer. Ardında orada bulunan kadınlardan toplanan olabildiğince çok sayıda bozuk para gelinin avuçlarına yapıştırılır. Bu işlem boyunca bir ya da iki genç kadın darbuka çalar, öbürleri şarkı söyleyip dans eder ve gelin ağlar. Konuştuğum çeşitli köylülerin anlattığına göre kına bereketi, bozuk paralar da refahı simgeler; eğlence evlilik neşesini yansıtırken, gelinin gözyaşları doğduğu evden ayrılacak olmasından kaynaklanan üzüntüyü gösterir.

Sabahın ilk saatlerine doğru şenliğin bu bölümü sona erer. İnsanların çoğu evlerine dağılır ama birkaç delikanlı şenliği sürdürmek üzere damadın evine dönerek uykularını biraz daha zorlarlar. Ertesi sabah gelin kınayı yıkayarak temizler ve çıkan bozuk paraları köyün yoksullarına, özellikle de öksüz ve yetimlere dağıtmak üzere teslim eder. Geçmişte gelinin saç taraması ve makyajı evde yapılırdı; ama günümüzde bu iş için İnegöl'e gitmek de mümkündür. Beyaz yüz pudrasının oluşturduğu kalın örtü geline hüznü ve dokunaklı bir görünüm verir. Gelin daha sonra Avrupa tarzı beyaz gelinliğini giyer, avluda toplanmış olan kadın ve kızlara katılır, biraz kederli bir havada darbuka vuruşlarına ayak uydurarak akranlarıyla dans eder.²

Sabahleyin köylüler ve öteki yerleşmelerden gelen konuklar gelin evine varır. Kadınlar ve kızlar alışlagelmiş biçimde erkeklerden ayrı bir yerde toplanır. Öğleden sonra saat bir sularında konuklara kuzu ya da koyun eti katılmış pirinç ya da bulgur pilavı ile hoşaftan oluşan düğün yemeği sunulur. Köylüler beşerli-altışarlı gruplar halinde sinilerin çevresine çökerek pilavı ekmek parçalarıyla sıyrırken, özel konuklara, özellikle de uzak mesafeden gelenlere ya da kentte önemli mevkilerde bulunanlara çatal ve kaşıkla birlikte ayrı tabaklarda özenli bir hizmetle

² Bölgede başka Gürcü köylerini de ziyaret ettim ve gelinlerin bu olay sırasında evli erkek akrabalarıyla dans ettiğine tanık oldum. Oysa Hayriye'de kadınlar kendi aralarında tek başına dans ediyorlar. Anlaşıldığı kadarıyla bu durum, Türk kültürünün daha geniş çapta özümlemesinden kaynaklanıyor.

yemek verilir. Yemeğin gelin evinde verilmesine karşın, masrafları karşılamak damadın ailesine düşer. Komşular ve dostlar pişirme işlerine katılarak ve ödünç sini, tabak, bardak, tencere ve başka mutfak eşyaları vererek yardımda bulunur.

Aynı sabah damat kendi evinde erkek akranlarıyla birlikte kahvaltı yapar. Kahvaltıdan kısa bir süre sonra, "damat tıraşı" törenini yerine getirecek olan berber gelir. Uzattığı bir haftalık sakalının kesilmesinden sonra, damat gelinin ailesince gönderilmiş olan Avrupa tarzı modern takım elbisesini giyer. İç avluda renkli bir kilim üstünde yürütülen traş ve giyim faslı sırasında, genç erkekler parayla tutulmuş Çingene çalgıcıların müziği eşliğinde şakalaşır, şarkılar söyler ve dans ederler.

Öğleden sonra saat üç ya da dört sularında damat tarafından bir grup erkek gelini almaya gider. Geçmişte gelin at sırtında taşınırdı; 1950'li ve 1960'lı yıllarda atın yerini kiralık bir taksi aldı; şimdi ise bu iş için genellikle köyün gurbetçi işçilerinden birinin Almanya'dan tatil için dönüşte getirdiği araba kullanılmakta. Alayın gelin evine varması, genç hanımefendinin mutfığa inmesi ve ocağın etrafında toplanmış olan akrabalarıyla vedalaşması için bir işarettir. Gelin anne ve babasını kucaklar, onlar da kendisine saadet ve refah dileyerek, iyi bir gelin olması öğüdünde bulunurlar. Gelinin eşiği geçerek evden ayrılmasına izin verilmesinden önce, kardeşleri yolu kapatır ve damat tarafından para isterler. "Kapı harcı" denen bu paranın verilmesinden sonra, gelin dışarıya çıkar (Bu âdet uyarınca alınan para birkaç bin lira gibi yüksek bir miktarı bulur.). Damat tarafından iki erkek, gelinin kem ya da kıskanç gözler tarafından görülmemesi için, bir çarşaf ya da örtüyü dikey olarak araba kapısı önünde tutar. Gelin önce sağ ayağını atarak arabaya girerken, yakındaki birisi Kuran'dan ayetler okur. Düğün haftası boyunca geline rehberlik etmiş olan evli bir genç kadın gelinin yanı başında oturur. "Ahret"³ olarak anılan bu rehber genellikle bir görünce ya da damat tarafından genç bir hala olur. Ayrıca gelinin güven duyabileceği ve evlilikle ilgili talimatları sıkılmaksızın alabileceği bir kişi olması gerekir.

Gelin arabası hareket etmeye başlayınca, birkaç kadın arabanın arkasından "Bereketli gitsin" bağırışlarıyla bakır kovalardan su döker ve gelinin babası evliliğin tatlı gitmesi için şekerler fırlatır. Daha sonra gelin alayı köy içinde yavaş yavaş ilerler; Önde giden Çingene çalgıcıları erkekler ve oğlanlar, ardından gelin arabası ve en son kadınlar ile kızlar izler. Eğer gelin Hayriye dışında bir yere götürülecekse, bir grup oğlan ve delikanlı arabanın önünü keser ve damat tarafının bir çıkış bedeli

³ "Öbür dünya" anlamına gelen ahret, kendilerini bu dünyada ve öbür dünyada birbirinden ayrılmayacak kadar yakın gören kadın arkadaşlar arasında karşılıklı hitap sözcüğü olarak kullanılır. Damadın buna denk düşen ve düğün haftası boyunca rehberlik ve refakat eden yakın dostuna "sağdıç" denir.

Fotoğraf 4. "Gelin alma" şarkısını söyleyen yaşlılar

Fotoğraf 5. Gelin damat evine girerken

ödemesine değin köyden ayrılmasına izin vermez. Aynı grup köye girişte de arabayı durdurup "yer bastı parası" denen bir bedel isteyebilir. Gelinin köy içindeki bir başka mahalleye götürüldüğü durumlarda, aynı şey arabanın mahalle sınırını geçmesi sırasında yapılır. Ağır ağır ilerleyen düğün alayı, yol boyunca erkeklerin şarkılar eşliğinde dans tutması nedeniyle sık sık durur.

Araba sonunda damat evinin avlusuna girince, genellikle damadın babası -tatlılığı ve zenginliği temsil eden- pahalı şekerleri ve bozukluk paraları havaya atar çocuklar bunları kapmak için itişip kakışır. Düğün alayının önündeki yaşlı erkekler bir araya gelerek; "gelin alma" denen bir Gürcü şarkısını söyler (bak. Fotoğraf 4). Ardından bir erkek tam dolu bir tabanca şarjörün bacaya doğru boşaltır ve sıra genç erkeklerin "gelin alma" şarkısını söylemesine gelir. Araba evin giriş kapısına yaklaşıp durur. Daha önce yapıldığı gibi iki erkek bir çarşaf ya da örtüyü dikey olarak tutar, gelin arabadan çıkarılır ve alkışlar arasında kapıya doğru götürülür. Bu aşamada damat da evden çıkar ve bir koluyla gelinin beline sarılır. Çift eşikte iki erkeğin çapraz olarak havada tuttuğu bıçak ya da kamaların altından geçerek eve girer (bak. Fotoğraf 5). Gelin ve damadın içeriye girmesinden sonra, bu adamlar tahta eşiğin üstünden birkaç kıymık keser (Bazı köylülerin bana anlattığına göre, bu kıymık kesme işlemi var olabilecek herhangi bir günah ya da anlaşmazlığı koparıp almayı ve böylece çiftin bu tür yüklerden kurtulmuş olarak evlilik yaşamalarına başlamalarını simgeler.)⁴.

Daha sonra birileri bir koyun ya da keçiyi üç kez arabanın çevresinde dolandırır. Geçmişte bu hayvan gelinin anne ve babasına gönderilir, onlar da bunu keserek yaptıkları paça yemeğini ertesi gün düğün konuklarına sunarlardı. Köylülerin "paça günü" âdetini düğün töreninden çıkarmış olmalarına karşın hayvanı arabanın çevresinde dolandırma işlemi günümüzde de uygulanmaktadır. Konuştuğum kişilerin bu törenin neyi simgelediği konusunda bir bilgisi yoktu. Yaptıkları tek açıklama bunun bir âdet olduğuydu.

⁴ Grigolia'nın Kafkasya'daki Hristiyan Gürcü dağlılar arasındaki düğün törenlerine ilişkin betimlemeleri birkaç ilginç noktada benimkilerle benzerlikler taşımaktadır. Grigolia'nın verdiği şu örnekler karşılaştırılabilir:

...Yakınlarının gelini vermesinde olduğu gibi, damadın akrabalarının gelini kabul etmesinde de, grup dayanışması ve karşılıklı çıkarların sürdürülmesi açıkça ifade edilir. Gelin tarafının bütün topluluğu onun ayrılışında uğurlamaya gelir ve öteki tarafta damadın bütün topluluğu gelini karşılar [1939:74].

...Nikâhtan sonra kiliseden ayrılma sırasında, damat evine doğru yolculuk yapılırken ve özellikle de eve girişten önce, düğüne katılanlar ve gelin ile damadın yakınları kötü cinleri uzak tutmak amacıyla havaya ateş açarlar. Aynı tehlikeye karşı koruyucu bir önlem olarak, evli çiftin kilise kapısından çıkarken çapraz tutulmuş kılıçlar altından geçmesi de âdet-tendir [1939:74].

Grigolia gelinin aynı zamanda damat evine ilk girişte çapraz tutulmuş hançerler altından geçtiğini belirtiyor (1939:88). Hayriye'de bacaya doğru tabanca sıkma ve çapraz tutulmuş hançerler altından geçme âdetlerinin Türk kaynaklarından çok Gürcü kaynaklarından geldiği anlaşılıyor.

Damat gelini gerdek odasına götürür ve ona bir armağan, genellikle bir bilezik verir. Daha sonra arkadaşlarıyla kucaklaşmak ve düğün haftası boyunca sağladıkları büyük yardım, neşe ve duygusal destek için onlara şükranlarını bildirmek üzere dışarı çıkar. Ardından hanenin kadınları gelini mutfığa götürerek bir iskemlenin üstüne oturtur; gelinin ileride erkek çocuk sahibi olması için, akraba olmayan küçük bir oğlan üç kez kucağına konup alınır. Gelin daha sonra gelinliğini çıkarır ve hamur yoğurur. Ardından sağ elini ocağın yukarısındaki duvara bastırarak bir iz bırakır ya da kaynanasının eteğinin yeline sürerek silerler (Köylü kadınlar bana etekte el silmeyle gelinin kaynanasına karşı itaatkâr olmasını sağlama amacının güdüldüğünü anlattılar.)⁵.

Aynı günün akşamı kadınlar ve kızlar şarkı söylemek, dans etmek, başka törenleri yapmak ve ceviz içi konmuş "katmer ekmeği", et, pirinç pilavı ve hoşafın oluşan yemeği yemek üzere damadın evinde toplanır. Gelinin annesi ile baba tarafından yakın kadın akrabaları bu toplantıya katılmaz. Gece sırasında gelinin erkek kardeşi ve kendisine eşlik eden iki erkek (çoğunlukla baba tarafından yakın akrabalar) Gürcülere özgü peçe kaldırma töreni için damadın evine gider. Erkek kardeş gelinin peçesini kılıcının ucuyla oyun oynarcasına birkaç kez kaldırıp bırakır ve damadın annesine artık hanesine katılmış olan kız kardeşine ne vermeyi tasarladığını sorar. Damadın annesi ciddi ya da şaka yollu, abartılı ya da basit bir ifadeyle cevap verebilir. "Ona oğlumu verdim. Daha ne yapabilirim?" gibi bir karşılık vermekle de yetinebilir. Daha sonra erkek kardeş üç-beş "katmer" in (içinde şekerli ceviz içi bulunan ince çörekler) üstünde pişmemiş bir tavuğun yer aldığı bir kazana daldırır. Kılıcını tavuğa ve altındaki her şeye batırmaya çalışır; çünkü kılıcıyla birlikte çıkan her şeyi alabilir. Bunu yaptıktan sonra da yanındaki erkeklerle birlikte evden ayrılır.

Evin kadınları damadı çağırır ve tatlı sözlerle kandırarak alkışları ve şarkıları eşliğinde dans etmesini sağlar. Damadın utanıp sıkılarak çarçabuk ayrılmasından sonra, annesi gelinin peçesini artık inmemek üzere kaldırır. Gelinin saygıyla elini öpmesine izin verir ve orada bulunanların hepsine şekerler atar. Konuklar

⁵ Evliliği kararlaştırmaya dönük aileler arası görüşmeler başlık âdeti, damadın düğün kutlamalarının büyük bölümünde ortalığa çıkmaması ve çiftin tatlı bir hayat sürmesini sağlamak amacıyla şeker ya da bal kullanılması, Grigolia'nın (1939) Kafkasya'daki Gürcü dağlılarla ilgili olarak bildirdiği özellikler arasındadır. Ayrıca Kafkasya'da uygulanan Hristiyan Gürcü göreneklerine ilişkin şu betimleme de Hayriye'de gözlemlenen uygulamayı andırmaktadır:

Gürcülerin evlilik görenekleri Hristiyanlığa göre düzenlenmiştir. (...) Kilisedeki törenden sonra, düğün gelinin evinde herkese açık olarak kutlanır; şenlik birkaç gün sürebilir. Daha sonra gelin at sırtında gürültülü bir düğün alayıyla damadın evine götürülür. Gelini karşılayan kaynana, ağzına bir şeker parçası ya da başka tatlı şeyler koyar; ardından ocağın çevresinde bir yere oturtulan gelinin dizlerine doğurganlığı sağlayacak küçük bir erkek çocuk bırakılır [Kuipers 1956b:534].

gelini kutlar ve gelinliğine kâğıt paralar (genellikle 10 liralık banknotlar) takar; aralarından biri de gelinin bileğine bir bilezik geçirir.

Yine aynı gece içinde hem damat, hem de gelin tarafından birer vekil ve şahit dini nikâh törenini yerine getirmek üzere damadın evinde bir araya gelir. Toplantıya katılanların hepsi yetişkin erkeklerdir; ama gerek damadın, gerekse gelinin babası toplantıda hazır bulunmaz. Tören akşam yemeğinin yenmesinden sonra başlar. İki taraf da imamın karşısında yere diz çökerek oturur; damat tarafı imamın sağına kalır. İmam grubun ortasına gelecek biçimde yere bir bıçak saplar. Herkes ellerini dizlerinin üstüne koyar ve günahların bağışlanması için Allah'a dua eder. Eşikten tahta kıymıkların kesilmesinde olduğu gibi bu dualar da evliliğe temiz bir başlangıçta adım atılması içindir.

İmam gelinin vekiline dönerek şöyle der: "Allah'ın emri ve peygamberin kavliyle, Mehmet'in kızının vekili olarak tayin edilmiş bulunuyorsun." Ardından üç kez şunu sorar: "Allah'ın emriyle kızı verdin mi?" Vekil üç kez şu cevabı verir: "Vekil olarak taşıdığım sıfatla kızı verdim." Ardından imam damadın vekiline dönerek şunu sorar: "Allahın emriyle, kızı aldın mı?" O da üç kez onaylayıcı cevap verir. İmam "Amin" der ve hepsi birlikte Kuran'ın Fatiha suresini okur. Tören şerbet içilmesiyle ve yeni evlilerin hayatının tatlı, mutlu geçmesi için dua edilmesiyle sona erer. Ardından grup evden ayrılır.

Gecenin geç saatlerinde damat eve döner ve gerdek odasında gelinle bir araya gelir. İkisi birlikte namaz kılar ve evliliğin gereğini yerine getirir. İslam dünyasının hemen her kesiminde olduğu gibi, Hayriye'de de bekâret de erkeğin namusu arasında yakın bir bağlantı vardır. Bekâr bir kızın erkek akrabalarının ve gelecekteki kocasının namusuna leke sürmemek için bekâretini koruması gerekir. Bu namusun bozulmaması olduğunu topluluğa göstermek açısından, Hayriye köylüleri de düğün yatağı çarşafını gerdek gecesini izleyen sabah gelin ailesinin evine gönderme yönündeki yaygın Müslüman âdetine uyarlar. Geleneğe göre, çarşaftaki kan lekeleri gelinin evlilik gecesine kadar bekâretini korumuş olduğunu kanıtlar. Buna karşılık lekesiz bir çarşaf, kocasının ve kendi ailesinin namusuna leke sürmüştüğü anlamına gelir. Böyle bir durumda gelin evine geri gönderilebilir ve nikâh geçersiz ilan edilir. Ama konuştuğularımın bildirdiğine göre, Hayriye'de çarşaf her zaman lekeli olur!

Geçmiş yıllarda gelinin damat evine götürüldüğü gecede uygulanan bir başka âdet de vardı. Köylüler bir Gürcü âdeti olduğunu söylemekle birlikte, bunu Türkçe bir deyişe "sofra tutma" olarak anarlar. Söz konusu gecede gelinin bazı erkek akrabaları yemek için damat evine giderlerdi. Müzik eşliğinde şarkı söyleyerek, sofraya mevsimi olmayan meyve ya da özel olarak pişirilmiş balık gibi her türden alışılma-

miş gıda maddelerinin ve yemeklerin getirilmesini isterlerdi. Damadın akrabaları bu yiyecekleri bulabilmek için komşu köylere ya da İnegöl'e gitmek zorunda kalırdı. Bu durumda bile çoğu zaman dünür konukların isteklerini karşılayamaz ve bu yüzden sıkıntıya girerlerdi. Yemekten sonra konuklar, eğer memnun kalmışlarsa, isteklerini şarkıyla bildirmek için çaldıkları müzik eşliğinde dans ederlerdi. Hayriye sakinlerinin bana anlattığına göre, köylüler kendilerini zor durumda bırakan bu töreni bir uyuşmaya vararak kaldırmışlardı.

Düğünden sonraki Pazartesi günü, gelinin kadın akranları bir bereket ve uyum töreni olduğu açıkça anlaşılan bir olay için bir araya gelirler. Gelin gelinliğini giydikten ve saçlarını taradıktan sonra, akranlarının yere serdiği bir çarşafın ya da yatak örtüsünün üstüne, şekere bulanmış buğday, arpa ve/ya da mısır tanelerini sanki ekiyormuş gibi sıra sıra yerleştirir. Bu arada gruptan birileri kitaptan ya da ezbere İslami dualar okur.

Gerdek gecesini izleyen hafta içinde, evli çift ile gelinin ailesi karşılıklı olarak birbirlerini görmekten kaçınır. Haftanın bitiminde gelin ve damat evlilik rehberleriyle, yeni gelinin ahret kardeşi ve damadın sağdıçıyla birlikte akşam yemeği için gelinin anne ve babasının evine giderler. Köylüler bu âdeti "ayak dönüşü" olarak anarlar. Önce gelin "bismillah" diyerek içeriye girer ve saygısını göstermek üzere yaşça büyük akrabalarının ellerini öper. Daha sonra evin kadınlarıyla ayrı bir odaya çekilir; grup bir süre oturup konuştuktan sonra akşam yemeğini yer. Ardından birileri bir tek el tabanca sıkarak damada eve gelme işaretini verir. Damat da "bismillah" diyerek içeriye girer ve kendisini karşılayan evin yaşça büyük erkeklerinin ellerini öper. Erkekler de ayrı bir odada toplanır, sohbet eder ve yemeğe oturur. Gelinin ailesi yemekten önce ya da sonra Mevlid okutur. Bu görüşme "yolu açmış olur"; artık her iki tarafta serbestçe birbirini ziyaret edebilir ve evli çift her köylü gibi olağan bir yaşam sürmeye başlar.

Doğum: Gebelik ve çocuk doğurmayla ilgili çeşitli tören ve kutlamaların kadınların özel kültürel alanı içinde kalması ve normalde erkeklerle görüşülmemesi nedeniyle, bir erkek antropolog bu tür bilgileri toplamakta zorluklarla karşılaşır. Neyse ki köylü kadınlar bana aşağıda aktaracağım hususları anlatma gibi bir iyilik gösterdiler.

Hayriye Gürcüleri erken (ilk dokuz aydan sonraki) gebeliği hoş karşılar ve geniş aileye değer verirler. Her evli çift çocuklarının olması için dua eder. Erkek çocukların tercih edilmesine karşın, ondokuzuncu yüzyılda Kafkasya'nın dağlı Gürcüleri arasında var olduğu söylenen yeni doğmuş kız çocuklarını öldürme geleneğinin (Kuipers 1956b:531) herhangi bir belirtisi yoktur. Çocuk, özellikle de

erkek çocuk sahibi olamayan bir kadın kendisini çocuklular karşısında düşük konumda görür. Geleneksel ya da etnik-dinsel tedavi çarelerine başvurabilir, son zamanlar gelişen bir eğilimle ayrıca bir doktora görünebilir.

Köylüler gebeliği keyifli olduğu kadar, son derece ihtiyat gerektiren bir dönem olarak görürler. Anne adayı kendisini ve çocuğunu korumaya dönük bir dizi tabunun öznesi haline gelir. Örneğin, kendisinin ya da çocuğunun başına bedensel ya da zihinsel bir bozukluğun gelebileceği korkusundan dolayı, bir başka gebe kadınla ya da yüklü hayvanla yüz yüze gelmemesi gerekir.

Köylü kadınları normalde kendi evlerinde yerel bir ebenin yardımıyla doğum yaparlar; bu ebenin anne ve çocukla bağlantısı ömürboyu sürer. Doğum gününde ebe, bebeğe "sala" eşliğinde üç kez kulağına fısıldadığı geçici bir İslami ad verir. Genelde erkek çocuklar için Muhammed'den türetilmiş olan Ahmet ya da Mehmet, kız çocuklar için ise Ayşe (Muhammed'in "müminlerin annesi" olarak anılan gözde karısı) ya da Fatma (Muhammed'in kızı) adları kullanılır. Çocuk ikinci ve kalıcı adını üçüncü günde alır; aile bunun için âdetlere göre bir dedenin ya da birkaç kuşak önce ölmüş olan bir akrabanın adı seçilir.

Bir kadının ilk çocuğunu doğurmasından bir hafta sonra, -özellikle çocuk erkek olduğunda- kadın akraba ve arkadaşlarla birlikte "*popioba*" denen bir kutlama yapılır. Köylülere göre bir Gürcü âdeti olan bir kutlama görüldüğü kadarıyla yöredeki Türkler arasında uygulanmaz. Yeni annenin evinde toplanan bütün kadınlar, bu olay için özel bir adak olarak kesilmiş bir koçun eti ile pirinç pilavından oluşan akşam yemeğini yer. Sofraya tatlı olarak mısır ya da buğday unundan yapılmış bir pelte olan "kaçamak" getirilir. Konuklar neşelerini belirtmek için şarkılar söyleyip dans eder ve anneye armağanlar verir. Yeni annenin annesi de bu vesileyle torunu için beşik, yastık, yorgan ve çarşaf getirir.

İlk çocuk kız olduğunda ya da doğuma yakın bir tarihte ailenin bir facia yaşadığı durumlarda, *popioba* çoğunlukla bir sonraki doğuma ertelenir. Örneğin, bir kadın her ikisinde de kız çocuğu dünyaya getirdiği ilk iki doğumundan kısa bir süre önce yaşlı akrabalarından ikisinin ölmüş olduğunu anlattı. Bu nedenle *popioba*'sı ancak erkek olan üçüncü çocuğunun doğumu üzerine yapılmıştı. Ardından ailesi aşırı bir sevince kapılarak birkaç koyun adanmış ve bayram havasında bir şenlik vermişti.

Doğumu izleyen ilk kırk gün içinde, annenin ve çocuğun tehlikeye açık bir durumda olduğu düşünülür. Anne bu dönem ve sonraki birkaç yıl boyunca, çocuğunu kem gözlerden sakınmak için giysilerine özel bir mavi kurdela ilâştirir ya da diker.

Aynı şekilde annenin birçok tabuyu gözetmesi gerekir. Bu dönemde kanama geçirebileceği için elden geldiğince başkalarına yemek pişirmemesi gerekir; çünkü akan kanın onu murdar duruma soktuğu kabul edilir. Biber ya da soğan gibi acı yiyecekler yememesi gerekir; bunların süte karışarak çocuğu etkileyebileceğine ve yüzünde isiliklerin çıkmasına yol açabileceğine inanılır.⁶ Yakın zamanda doğum yapmış bir kadın ya da hayvanla da yüz yüze gelmemesi gerekir; çünkü böyle bir karşılaşmanın ileride çocuğunun yürümesini aksatabileceği düşünülür.

Bir kadın bana kırk döneminde başından bir karşılaşmanın geçtiğini ve daha sonra çocuğunun zamanında yürüyemediğini anlattı. Dua ve şifaları bilen bir köy kadınına başvurarak, üst üste üç Cumartesi çocuğu yıkamasını ve başında dualar okumasını sağlamış ve böylece çocuğu iyileştirmişti. Öteki kadınlar böyle durumlarda özel kişileri çağırır ve "kurşun dökme" töreni yaptırır (bak. "Etnoterapi" başlığı). Görüş aldığım kişiler köylü kadınların bu uygulamalardan iyi sonuç aldıklarını ve ancak bir işe yaramadıklarında, doktora gitmeye başladıklarını söylediler.

Gerek annenin, gerekse çocuğu yabancılardan sakınması ve başka evleri ziyaret etmemesi gerekir. Her zaman yakın kadın akrabaların ya da arkadaşların eşlik ve gözetiminde bulunmaları gerekir. Bu görevi üstlenen kişi herhangi bir nedenle ayrılıp onları tek başına bıraktığında, kapının bitişiğindeki duvara bir saplı süpürge ya da demir kazık asmalıdır. Süpürge'nin temizlikle ve demirin sağlamlıkla bağlantılı olduğu kabul edilir; her ikisinin murdarlık getiren kötü cinlerin içeriye girişini engelleme gücünü taşıdığına inanılır.⁷ Söz konusu ilk kırk gün içinde annenin ya da çocuğun bir teslikle karşılaşmasına "kırka karışma" denir.

Anne ve bebek kırkıncı günde yıkanır. "Kırklama" denen bu törel yıkanma, pisliklerden arınmayı ve loğusalıktan çıkmayı ifade eder. Anne ve bebek artık kırk tabularından ve onlarla ilişkilendirilen tehlikelerden kurtulmuş sayılır.

Sünnet: Sünnet âdetinin geçmişini ve getirdiği toplumsal ilişkileri daha önce III. Bölüm'de ele almıştık. Burada sünnet üzerinde duracağız.

Âdetlere göre bir erkek çocuk altı ya da yedi yaşına geldiğinde, ailesi sünnet düğünü için hazırlıklara başlar. Bunun için önce çocuğa sünnet hamiliği, yani kirvalık

⁶ Eskiden Hayriyeli anneler çocuklarını bir-iki yıl arasında değişen bir dönem boyunca emzirirlerdi; ama son zamanlarda bu süre dört-beş aya kadar inmiştir. Geçmişte çocukların gürbüzlüğü mısır unu, tereyağı ile süten oluşan ve gelenekler olarak doğumdan yaklaşık on gün sonra verilmeye başlayan bir karışma bağlanırdı. Oysa şimdilerde gittikçe daha fazla sayıda anne hazır bebek mamalarına rağbet etmektedir.

⁷ Türkler de bu âdetleri uygular. Demirin kötü cinleri kovma gücüne sahip olduğu inancına Kafkasya'daki Gürcüler arasında da rastlanır. (Grigolia 1939:106-107).

yapacak ve böylece onun manevi baba-evlat ilişkisi kuracak bir kişi aranır. Ardından hasat sonrasına gelecek bir gün belirlenir ve tanış köylülerin yanı sıra kente yerleşmiş akraba ve dostlara çağrı gönderilir.

Sünnet günü erkekler ve kadınlar çocuğun evine giderek iki ayrı odada toplanır ve yerel imamın ya da bir hafızın okuduğu Mevlid'i dinler. Bu arada beyaz bir takım elbise ve başlık giydirilmiş olan çocuk erkek akranlarının eşliğinde kiralık bir taksiyle (eskiden at sırtında) köyün içinde dolaştırılır; alayın önünde giden Çingene çalgıcılar müzikleriyle düğünü herkese duyurur.

İdeal olan uygulama Mevlid okumasının ve düğün alayının aynı anda bitmesi ve çocuğun "Allahuekber" çekilerek erkeklerce içeriye getirilmesidir. Erkeklerin odasına götürülen çocuğun başlığı ile takım elbisesi çıkarılır ve entariye benzer bir gecelik giydirilir. Kirva arkadan çocuğun kollarını ve birkaç kişi de ayaklarını tutarken, sünnetçi çarçabuk penisin ön tarafındaki deri parçasını keser. Erkekler yüksek sesle "Allahuekber" çekerek, çocuğun dikkatini dağıtmaya çalışır. Bir aslan gibi cesur davrandığı için çocuğa yağdırılan övgüler arasında, çocuğun penisi sarılır. Çocuk ipek bir yorgan ve renkli kurdellalarla süsülenmiş bir yatağa yerleştirilir; tek tek önünden geçen erkekler onu kutlar ve yanı başına bir miktar para (10 liradan 100 liraya kadar banknotlar) koyar. Onları yine para armağanları sunan kadınlar ve son olarak da çocuklar izler. Köylüler sünneti erkek çocuğun erişkin duruma gelmesini sağlayan bir tören olarak görmezler. Bununla birlikte oniki yaşına, yani namaz kılma yükümlülüğü altına girdiği ve camide erkeklere ayrılmış bölüme geçtiği yaşa varmadan çok önce sünnet olması gerektiğine inanırlar. Sünnet olmamış çocuklar camide genellikle kadınlara ayrılmış bölümde dururlar. Bu bakımdan sünnetin erkekliğe değil, erkek dünyasına geçişi sağlayan bir tören olduğu söylenebilir. Kızlar için buna denk düşen bir tören yoktur ve namaz kılma yükümlülüğü dokuz yaşında başlar.

Ölüm: Hastalıktan yatağa düşmüş bir kimsenin ölüme yaklaştığı anlaşıncı, akrabaları, yakın dostları ve köy imamı dua etmek için odasına toplanır. Eceli gelen kişinin günahlarından dolayı tövbe etmesi ve Allah'tan bağışlama istemesi sağlanır. Ardından onu korkuya düşürmeyecek biçimde, dünyadaki malvarlığına ilişkin vasiyetini bildirmesine yardım edilir. Vasiyette ilk olarak yoksullara, köy camisine ve yerel okula para ayrılır ve böylece ruhun kurtulmasına öncelik verilir. Daha sonra ölüme giden kişi, şahitler önünde akrabalarının haklarını teslim eder.

İmam ve ötekiler zaman zaman "kelime-i şahadet" getirirler. Ama ölmekte olan kişiden buna katılmasını istemezler; çünkü sözleri tamamlayamadan (özellikle "Eşhedü enla ilahe..."de kalarak) ölürse, öbür dünyaya imansız gideceği düşünülür. Yakınında olan kişiler acılarını dindirme umuduyla, ayrıca Kuran'ın 36. Suresi olan

Yasin'i okurlar. Aralarından biri bir pamuk parçasını temiz suyla ıslatır ve bunu ölmekte olan kişinin susuzluğunu bastırmada kullanır; çünkü köylüler Şeytan'ın eceli gelen kişilerin başına çöreklediğine ve imanlarından vazgeçme karşılığında bir içimlik su sunduğuna inanırlar.⁸

Öbür dünyaya göçen bir kimse yatağından alınır ve başı kibleye bakacak biçimde bir kilimin üstüne yerleştirilir. Giysiler çıkarılır ve çenesi beyaz bir pamuklu bez parçasıyla sıkıca bağlanır, ayak başparmakları pamuk şeritle birbirine bağlanır ve kolları yanlara yatırılır. Gözleri açık ölmüşse, yumuşak bir hareketle gözkapakları indirilir; böyle bir durumda bir sevilene hasretle gittiği söylenir. Daha sonra çıplak vücudu beyaz çarşafla sarılır ve göğsünün üstüne bir bıçak konur. Bilgi aldığım kişilerden bazılarının bu bıçağın şişmeyi önlemeye yönelik olduğu söylemesine karşın, Gürcüler demirin aynı zamanda kötü cinleri kovma gücüne sahip olduğuna inanırlar.

Ertesi sabah köy imamı ölü evine gelir ve Kuran'ı baştan sona okur. Ayrıca önceki gün vasiyet edilmiş olan "kurtarmalık para"yı alır ve öngörülen yerlere ulaşması için gerekeni yapar. Daha sonra naaş "taharet" için dışarı çıkarılır. Hayriye'de erkekleri köy imamı, kadınları yerli bir kadın yıkar. Türkiye'nin başka yerlerinde olduğu gibi, burada da ölü yıkayan kadınların ebelik yapmaması gerekir, çünkü doğum ve ölüm fasıllarının birbirine karıştırılması günahıdır. Benzer bir yaklaşımla, törensel yıkamada kullanılacak suyu ısıtmada, köylüler genelde hayatla ilişkilendirilen herdem yeşil ağaç odunu yerine, kayın ve meşe gibi yaprak dökken ağaçların odununu yakarlar.

Törensel yıkama sürerken, akrabalar ölü evini arındırmak ve melekleri çekmek için tütsü yakabilirler. Naaşın üç kez törenle yıkanmasından sonra, bütün deliklerin içine ve eklemler arasına kâfurlu pamuk konur. Daha sonra naaş kâfur ve siyah kimyon taneleri serpilmiş bir kefenin içine yerleştirilir. Ardından kefen baş ve ayak taraflarında bağlanır ve tahta bir tabuta yatırılır.

⁸ Bu inançlar ve âdetler Türkiye'de ve Ortadoğunun geniş bir kesiminde yaygındır. Örneğin, Donaldson (1938:70-71) İran'daki Şii Müslümanlar hakkında şunları yazıyor:

Kenar notlarının yer aldığı, özel olarak hazırlanmış Kur'an kitaplarında, 'Yasin' suresinin yan tarafında her Müslümanın ecel vakti geldiğinde bu sureyi bizzat okuması ya da bir başkasına okutması gerektiği belirtilir. Bu okuma acıları dindirecek, korkuları yatıştırarak ve 'ruh teslimi'ni katlanılır bir hale getirecektir; okuma sırasında telaffuz edilen her harf için on melek yere inecek, ilgili kişinin önünde sırayla duracak ve başışlanması için dua edecektir. Bu melekler ölünün cesedinin yıkanmasında da hazır bulanacak, cenaze alayında tabutu takip edecek ve gömme işlemine katılacaktır. Dahası ölünün ruhu bir cennet meleğinin belirmesine ve ona içmek üzere biraz cennet şerbeti verilmesine değin beden ayrılmayacaktır; ancak bu şekilde susuzluğu giderildikten sonra, Azrail ruhunu alacaktır. Ölü kişi mezarda susuzluk çekmeyecek ve kıyamette peygamberlerin kendisi için hazır bulunduracağı suya ihtiyaç duymayacaktır.

Bu işlem bittiğinde, akrabalar, yakınlar ve imam ölü evinde toplanır. Dua edildikten sonra, dört-altı kadar erkek tabutu köy camisine götürmek üzere omuzlar. Yola koyulmadan önce ölü evinin önünde üç kez durulur ve yeniden hareket edilir. Köy yollarında ilerlerken, cenaze alayındaki erkeklerin hepsi ölüye saygılarını göstermek ve sevap kazanmak için tabutu sırayla taşır.

Camiye varıldığında tabut dışarıdaki musalla taşına konur ve topluluk öğle namazı için camiye girer. Ardından dışarıya çıkılarak cenaze namazına durulur. İmamın Fatiha suresini okumasından sonra, imam ile cemaat arasında şu konuşma geçer:

İmam: Muhterem cemaat, şu er kişiyi (hatun kişiyi) nasıl bilirdiniz?

Cemaat: İyi bilirdik.

İmam: Kıyamet gününde onun faziletine şahadet eder misiniz?

Cemaat: Ederiz.

İmam: Komşular, o halde şu kişiye hakkınızı helal ediniz..

Cemaat: Helal olsun.

Tabut yine omuzlarda sırayla taşınarak mezarlığa götürülür ve yolda giderken arkaya bakmamaya özen gösterilir; çünkü köylülerin çoğu arkaya bakışların toplulukta yeni bir ölüm getireceğine inanır. Köy imamının belirttiğine göre, ölünün kendisini yıkayan, mezara götüren ve cenazesine katılan kişileri gördüğü yönünde bir hadis vardır.

Mezarlıkta tabut önceden hazırlanmış olan mezarın yanı başında yere konur. Daha sonra naaş çıkarılır ve sırtı ile sağ omuzu üstüne yaslanacak ve başı kibleye doğru bakacak biçimde mezara yerleştirilir. Ölünün bir kadın olması durumunda, naaşı mezara yerleştirenlerin kadınla abdesti bozulmayan erkek akrabalar olması gerekir. Başkalarının bu işe katılması cenazeyi kirletir.

Naaşın üstüne tahta kalaslar konur ve mezarın geri kalan bölümü toprakla doldurulur. İmam yeniden Yasin okur ve hazır bulunanlara toplu dualar söyler. Daha sonra ölünün yaşça büyük bir akrabası ayağa kalkar ve oradaki herkese "Başınız sağ olsun" der. Onlar da "Sağol" diye karşılık verir.

Ardından topluluk mezarlıktan ayrılır; ölüye talimatları içeren "telkin"i yerine getirmek üzere mezarın başında yalnızca imam kalır. Ölüye tanrısı sorulduğunda Allah, dini sorulduğunda İslam ve kitabı sorulduğunda Kuran cevabı vermesi gerektiği anlatılır. Bazı köylülerin inanışına göre, imam telkini bitirdiğinde, ölü mezarında doğrulmaya çalışır. Bunu yapmaya çalışırken kafasını yukarıdaki tahta kalaslara vurur ve ancak o zaman gerçekten ölmüş olduğunun farkına varır.

Gömmme işlemini izleyen yedi gece boyunca, kadın akraba ve yakınlar ölü evine giderek ailenin kadınlarıyla birlikte dualar eder ve Yasin okurlar. Köylüler 52. günde ölünün etinin kemiklerinden ayrıldığına ve çok büyük acı çektiğine inanırlar. Bu nedenle ölü ailesi söz konusu gece ve bundan önceki iki gece köy imamını eve çağırarak, Allah'tan ölünün acılarını hafifletmesini ve gidermesini niyaz eden özel bir dua okumasını isterler. İmam toplam 21 kez olmak üzere, her gece bu Arapça duayı yedi kez okur. Ayrıca kadınlar her yıl cenazenin kaldırıldığı gece toplanarak ölünün ruhu için Kuran ve Mevlid okurlar (karş. Örnek 1971) ve ölümün getirdiği keder ve yasla ilişkilendirilir. Hayriye'de uygulanan ve bana benzersiz görünen (yani Türklerce paylaşılmayan ve yalnız Gürcülere özgü olan) tek ölüm şudur: Ölen kişinin ailenin erkek reisi olduğu durumlarda, naaşının hemen dibine gelecek biçimde evin altında zemine bir direk yerleştirilir. Bu direk naaşın kaldırılmasından bir süre sonraya değin yerinde kalır (Evin yapısı direği zemine yerleştirmeye uygun olmadığında, direk evin girişinin hemen yakınına yerleştirilir.). Köylüler bana bu âdetin anlamını bilmediklerini ama geçmişte direğin erkek aile resinin destekleyici rolünü simgelemiş olabileceğini anlattılar.

Etnoterapi

Her toplum insan hastalıklarına tepkileri kurumlaştırır ve bu tepkiler bir halkın sosyokültürel ve doğal ortamlarıyla ilişkilerinin düzenli sonuçlarıdır. Bütün insan topluluklarının mensupları gibi, Hayriye sakinleri de hastalığın niteliği, etiolojisi ve çaresi ile toplumsal ilişkiler sistemindeki yeri konusunda bir inançlar bütünü -aşağı yukarı- paylaşırlar.

Köylüler özellikle bilimsel tedaviye yanıt vermeyen hastalıklar söz konusu olduğunda, doğal hastalık nedenleri dışında "nazar", "büyü" ve "cin şerri"nin de ayrı nedenler biçiminde etkili olduğuna inanırlar. Bu kaynakların yol açtığı hastalıkları iyileştirmek için başvurulmuş tedaviye dönük uygulamalar din (özellikle "Küçük Gelenek"le bütünleşmiş halde), sempatik büyü ve gerek yasaklanmış, gerekse salık verilmiş toplumsal davranış unsurlarını içerir. Tedavinin bir uzmanı gerektirdiği durumlarda, bu kişi ve hasta çoğunlukla karşılıklı ve törensel bir psikolojik ilişki içine girer.

Eskiden Hayriye'de yaşayanların neredeyse hepsi yakalandıkları hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulmak için ev devalarına ve halk şifacılarına bel bağlardı. Ama köyden bir erkek 1950'lerde bir tıp doktoru olmayı başardı ve yakın zamanlarda da İstanbul'da bir muayenehane açtı. Bu gelişme köylüleri geleneksel tedaviye dönük işlemleri modern tıbbın yöntemleriyle birleştirmeye özendirmiş bulunuyor.

Birçok köylü yerel şifalı ilaçlara başvuruyor ve ayrıca Hayriyeli doktora muayene olmak üzere İstanbul'a gidiyor. Yanı başlarındaki İnegöl'de yabancı bir doktora görünmektense, tanıdık bir kişiye danışmak üzere uzun bir yolculuğu tercih ettikleri anlaşıyor. Doktorun hâlâ Hayriye'de oturan büyük kardeşi onu şöyle tarif ediyor: "O, kurtarıcı bir doktor. Çok hasta insanlar kendisine gidiyor ve vadeleri dolmamışsa onları kurtarıyor." Bu belirleme geleneksel kadercilik (özellikle "ecel" inancı) ile modern bir doktorun gücüne duyulan hayranlık arasındaki bir karışımı ortaya koyuyor. Modern tıp göreneğe dayalı tedavi çarelerini tamamen bertaraf etmek yerine, yerel insanların yararlandığı tedavi araçları yelpazesine eklenmiş bulunuyor.

Türkiye genelinde olduğu gibi, Hayriye'de de şifa verici özel bir güce sahip olduğu öne sürülen kişilere "ocaklı" ya da "izinli" denir. Böyle bir kimsenin yaşlandığı zaman, yok olup gitmemesi için bu gücünü bir başkasına aktardığına inanılır. "El verme" olarak bilinen bu aktarma töreni sırasında, ocaklı kimse ötekinin elini tutar ve el tutuşma yoluyla ona şifa verme gücünü geçirecek belirli sözler söyler. Ayrıca Kuran ayetlerinin çok güçlü bir etki taşıdığına inanıldığı için, birçok köylü Kuran'ı okuyabilen ya da bazı bölümlerini ezbere bilen hemen herkesi şifa verebilecek bir kişi olarak görür.

Halk hekimliği uygulamaları çok yaygın olmakla birlikte, Türk yasalarınca yasak sayılır ve kentli seçkinlerce ağır biçimde eleştirilir. Dolayısıyla birçok köylü bu tür uygulamaları konuşup görüşmeye pek yanaşmaz. Aşağıda aktaracağım sekiz uygulamayı orta yaşlı iki köy kadınından ve genç kızlarının birinden derledim. Bu deva işlemleri Türkiye'de çok yaygındır (Bayrı 1947:91-113) ve Hayriye köylülerinde Türkçe adlarıyla anılır. Vereceğim örnekler köylülere özgü halk tedavileri dağarcığının yalnızca küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Kurşun dökmek: Bir çocuk normal yaşta yürümeye başlamazsa, köylüler annesinin mutlaka kırkı sırasında doğum yapmış bir dişi hayvanla karşılaşmış olduğuna inanırlar. Annenin kadın akrabaları ve yakın dostları genellikle Kuran ayetlerini ezbere okuyabilen ve aynı zamanda "izinli" sayılabilecek olan bir "okuyucu kadın" çağırırlar. Şifacı kadın üst üste üç Cumartesi aynı töreni uygular. Az miktarda bir kurşunu bir kepçeye koyar ve ateş üstünde eritir. Daha sonra su dolu bir kabı söz konusu çocuğun başının yukarısında tutar ve erimiş kurşunu kabın içerisine dökerken "Benim elimle değil, Ayşe Fatma anamın eliyle" der (Hz. Muhammed'in gözde karısı olan Ayşe bütün müminlerin annesi olarak bilinir.)⁹. İnanca göre, so-

⁹ İlginç olan bir nokta, bilgi aldığım kişilerin Ayşe'yi Hz. İsa'nın annesi Meryem'le bir tutması ve ondan "Meryem anamız" diye söz etmesiydi. Bu durum köylü toplumuna özgü "Küçük Gelenek" ile "Büyük Gelenek" arasında yeniden bütünleşmeyi yansıtmaktadır.

ğuyan kurşun çocuğun annesinin karşılaşmış olduğu hayvanın biçimini alır. Şifacı ikinci adım olarak, kurşunu soğutan suyla çocuğu başından ayaklarına doğru yıkar. Daha sonra kurşunu eritmek için kullanılmış ateşin küllerini ıslatır ve pamuklu bir bez parçasıyla sarar. Bu topağı bir geceliğine çocuğun şiltesi ya da yastığı altına yerleştirir. Her pazar sabahı geri döner, kuruyup sertleşmiş olan külleri parçalayarak açar ve içinde annenin gördüğü hayvana ait kıllar bulunduğunu gösterir. Anlatınlara göre, şifacı süreç içinde çocuğun üzerindeki büyüyü bozar ve durumunu düzeltir. Bilgi aldığım kişiler birçok Hayriyeli kadının bu tedaviden yarar gördüğünü ileri sürdüler.

Ateşi söndürmek: Bu şifa töreninin uygulaması bir bakıma kurşun dökmeye benzer ama ocaklı ya da izinli bir kimseye gerek yoktur. Bir aile mensubu kem gözlerden kaynaklandığına inanılan ateşli bir hastalığa yakalandığında, hanedeki yaşça büyük herhangi bir kadın bu deva yöntemini uygulayabilir. Mangaldan üç adet kömür közü alınır ve ateşli kişinin önce başı, ardından karın bölümü ve son olarak ayakları üstünde tutulan su dolu bir kabın içerisine atılır. Közlerin suya atılışı sırasında, "Allah'ın adıyla, benim elimle değil, Ayşe Fatma'nın eliyle" sözleri söylenir. Bu uygulama bir tür sempatik büyüye ve simgesel yöneltmeye dayanır. Sönen ateşle birlikte, hastadaki ateşin de düşeceği varsayılır.

Şerbet dökmek: Bir kimse bir düşüşle birlikte ya da düşüşün ardından bir ruh, akıl ya da sinir bozukluğuyla sıkıntıya girdiğinde, ailesi bunun temelinde kötü cinlerin yattığına ve hastanın yeniden sağlığına kavuşması için bu cinleri yatıştırmanın gerekli olduğuna inanır, Hastanın kendisi ya da bir aile mensubu alışlagelmiş tarzda bir şerbet hazırlar, Daha sonra Kuran'ı kitaptan ya da ezbere okuyabilen bir kişi eve gelir; Kuran'ın 112. suresi olan İhlas suresini üç kez ve Fatiha suresini bir kez okur. Hasta kişi geceyarısı gizlice şerbeti alır, inanışa göre kötü cinlere çarparak düştüğü noktaya ya da bir yol kavşağına götürür ve yere döker. Bu arada da şu sözleri söyler: "Dertlerimi alıp götür, sıhhatimi geri getir. Sizin ağzınıza tat verdik, siz de bizim ağızımıza tat verin." Hasta kişinin daha sonra hiç arkasına bakmaksızın çarçabuk eve dönmesi gerekir.

Köylüler yeni bir eve taşındıkları zaman, gelenekler uyarınca bir bakıma benzer bir tarzda kötü cinleri yatıştırma yoluna giderler. Karanlıkta, tozlu alanlarda ve insanların düşmesine elverişli yerlerde yaşadıklarına inanılan cinlerin hoşnut kalacağı ve böylece sorun yaratmayacağı düşüncesiyle merdiven altlarına ve bodrum köşelerine törenle şerbet dökülür.

Dalak kesmek: Günümüzde Hayriye'de pek görülmeyen ağır sıtma vakalarında başvuru bu eski gözde deva yönteminin izinli bir kimse tarafından uygulanması gerekir. Şifacı bir yerlerden bir koyun dalağı tedarik eder ve bunu hastanın kar-

nının üstüne yerleştirir, Daha sonra hastasıyla arasında soru ve cevap biçimindeki şu konuşma üç kez tekrarlanır:

Hasta: Ne kesiyorsun? Şifacı: [Hasta kişinin adını vererek] ...'nın dalağını kesiyorum.

Hasta: Eğer öyleyse, kes gitsin. Şifacı: Kestim ve kopup gitti.

Bu konuşmanın her tekrarlanışında, şifacı kara saplı bir bıçakla dalağı boydan boya keser ve daha sonra hastaya verir. Hasta dalağı kendi evindeki ocağın yanına başına asar. Köylüler dalağın ocaktan gelen ısının etkisiyle kuruyup küçülmesi sırasında, hastanın sıtmadan dolayı şişmiş olan dalağının da normal büyüklüğüne döneceğine ve hastanın iyileşeceğine inanırlar.

Sarılık kesmek: Bir kimse sarılığa yakalandığında, aile mensupları onu bu hastalığa yönelik törensel deva yönteminde uzmanlaşmış bir izinli kadına götürür. Bu kadın üst üste üç Cumartesi -bana bilgi verenlerin anlamını bilmediği- bir duayı okur ve bir ustura ya da keskin bıçakla hastanın kaşları arasında kan çekmeye yetecek kadar küçük bir kesik açar.

Konuştuğum kişiler ayrıca İnegöl'deki uzman bir hocanın kendisine gelen hastanın dilinin alt tarafını keserek ve ardından yaraya sarımsak ya da soğan bastırarak sarılığı iyileştirdiğini söylediler (karş. Bayrı 1947:94).

Tütsülemek: Köylüler kem gözlerden kaynaklandığına inanılan insan ya da hayvan hastalıkları için deva olarak genellikle tütsüler kullanırlar. Bunun için sarımsak, üzerlik tohumları, siyah kimyon, mısır unu ve evin giriş kapısındaki eşikten kesilmiş küçük tahta kıymıkları tek başına ya da hep birlikte madeni bir kap içine konarak yakılır. Bu kap daha sonra hasta kişinin ya da hayvanın yakınında tutulur; böylece solunan dumanların iyileşmeyi sağlayacağına inanılır.

Kuran ayetleri ve dualar: Daha önce de belirttiğimiz gibi, köylüler Kuran kelimelerinin kitaptan okunmasına, yazılmasına ve ezbere okunmasına büyük bir güç atfederler. En sık başvurulmuş etnoterapi yöntemlerinden biri Kuran'ı kitaptan ya da ezbere okumaktır. Aşağıda vereceğim örneği bana otuz yaşlarında bir köylü kadın aktardı:

Bir kimse ateşlendiğinde ve sanrılara kapıldığında, onun kötü bir cine çatmış olduğunu anlarız. Benim oğlum sık sık böyle bir ateşe yakalanıyor. Gözlerini kapatıyor ve " Anacığım, geliyorlar! Hocalar geliyorlar!" diye bağıyor. Aynı zamanda ürpertiler geçiriyor ve titriyor. Bu iş çoğunlukla gece yarısından sonra olmak üzere, yılda iki kez başına geliyor. İstanbul'daki doktorumuza bunun ne olduğunu sorduk ve bize çocuklarda görülen ihtilaçlar olduğunu söyledi. Ama bize göre nedeni kötü cinlerdir. Hocayı çağırıp Kuran okutuyoruz. O zaman hastalığı hemencecik geçiyor.

Kendim de 1972 yazında bir sabah Hayriye köy imamının evinde şöyle bir örneği gözlemledim. Olayı alan notlarımdan aktarıyorum:

Daha önceki davetine uyarak sabah hocanın evine vardığımda, oğlu beni kapıda karşılayarak oturma odasına götürdü. İçeride imam 30-35 yaşlarında erkek bir Gürcü köylüyle konuşuyor; Almanya'da çalışan bu adam tatil için eve dönmüştü. Konuşmalarından çıkardığım kadarıyla, adam karısıyla kaynanasını da beraberinde Almanya'ya götürmüştü. Orada bulundukları sırada kaynanası aynı yerde birkaç kez bayılmıştı. Onu doktorlara götürmüş ama hiçbirisi bir terslik görememişti. Şimdi hocadan bir çare bulmasını istiyordu. İmam onu dinledi ve ince bir kitaptan Arapça bir şeyler okudu; daha sonra bana anlattığına göre bu kitap insanları sıhhatle kavuşturmak için Allah'ın gönderdiği Ayet-i Kerime'ydi. İmam adama kaynanasıyla ilgili sorular sordu: "Rüyalarında su görüyor mu? Vesveseye kapılıyor mu" Ardından dar ve uzun üç-dört kağıt parçasına Kuran'dan ayetler yazmaya başladı. Daha sonra kağıt parçalarını küçük birer üçgen oluşturacak biçimde özenle katladı ve uçlarını bir zarf gibi son açıklığın içine sıkıştırdı. Bunların her biri muskaydı. İmam adama kaynanasının muskalarından bir ya da ikisini üstünde taşıması ve geri kalanların da "civar"a gömülmesi gerektiğini söyledi. Ayrıca köyün yedi çeşmesinden su toplamasını ve nar suyuyla karıştırmasını bildirdi. Bir eczaneye giderek Passiflora adlı bir ilaç almasını salık verdi (Daha sonra bu ilacın ne olduğu soruşturmak için eczaneye gittim ve tedirginlik, uykusuzluk ve heyecana bağlı nevrozlar için verildiğini öğrendim.). İmam adama bütün bunları Almanya'ya götürmesini ve kadının her öğünden önce ya nar suyuyla karıştırılmış bir miktar çeşme suyu içmesi ya da Passiflora alması gerektiğini söyledi.

Son olarak adama Almanya'da kaynanasının birkaç kez bayılmış olduğu yerden toplanan tozu siyah kimyon yada üzerlik tohumlarıyla karıştırmasını ve bu karışımdan bir tütsü yakmasını bildirdi. İmam sözlerini bitirdiğinde, adam teşekkür ederek para verme teklifinde bulundu. Ama imam bir ücret almayı reddetti ve adam bir kez daha şükranlarını sunarak ayrıldı.

İmama olayı sorduğumda, epey rahatsız oldu ve bunun sırf âdet yerini bulsun diye salık verilmiş bir kocakarı devası olduğunu söyleyerek konuyu geçiştirmeye çalıştı. Kocakarı devasının yanında modern bir ilaç olan Passiflora'yı da tavsiye ettiğini üzerine basarak belirtti. İkincisinin iyi sonuç vereceğine emin olduğunu söyledi.

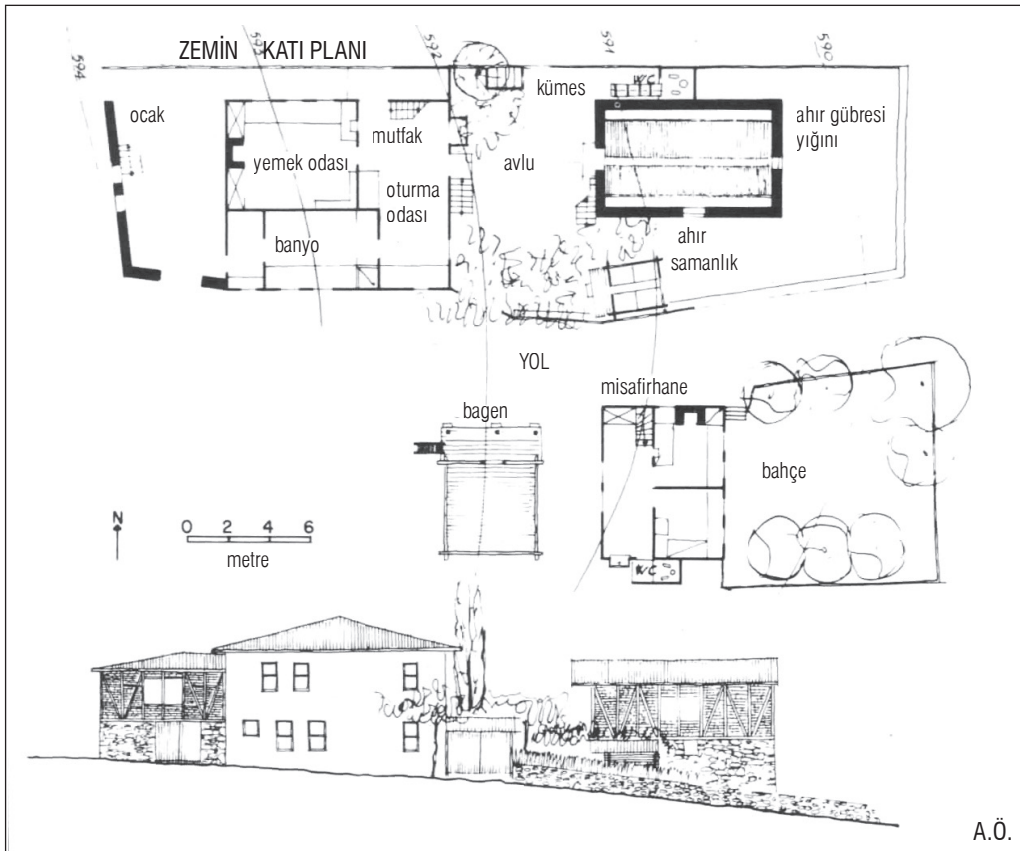
B ö l ü m 4

Ekonomi, Maddi
Kültür ve Toplum

Bu bölümde özellikle 1961-62'deki haliyle Hayriye'nin ekonomisi anlatılacaktır; sonraki bölümlerde daha yakın zamandaki değişiklikler üzerinde durulacaktır. Bu konudaki bilgiler esas olarak metinde Hayriye Köy Araştırma 1963 olarak geçecek olan- Orta Doğu Teknik Üniversitesi araştırmasına ve 1970, 1972, 1974 yıllarında kaydedilmiş görüşme ve gözlem verilerinden oluşan benim kendi alan notlarıma dayanmaktadır.

Başlamadan önce kısa bir uyarıda bulunmam gerekecek. Dünyanın başka birçok yerinde olduğu gibi, Hayriye köylüleri de düzensiz biçim ve verimliliğe sahip dağınık tarlaları işlemektedir. Tarlalarına ilişkin ekonomik etmenleri doğru biçimde ölçmeleri ve kayda geçirmeleri seyrek görülen bir durumdur: bunun bir sonucu olarak ekim alanı ve mahsul miktarı konusundaki belirlemeleri çoğu zaman kaba tahminlerden öteye gitmemektedir. Dolayısıyla aşağıda verilen rakamların birçoğu en iyimser yorumla işe yarar yaklaşık değerler sayılabilir.

Şekil 2. Hayriye'de varlıklı bir çiftlik evi

Çiftlik

Hayriye'de eksiksiz ve ideal bir çiftlik bir ev, "bagen" denen yüksekçe bir tahıl sundurması, bir ambar, bir samanlık ve bir ahırdan oluşur (bak. Şekil 2). Bu yapıların tasarım ve işlevi hem bir ailenin toplumsal ve ekonomik yaşantısındaki odak noktalarını sağlar, hem de dünyevi çalışma düzeni ile emek semerelerinin tanzimini yansıtır.

Hemen hemen bütün köy evleri taş bir temel üstüne oturtulmuş iki katlı yapılardır; kereste çatkılar arasına yığılmış kerpiç tuğlalar duvarları oluşturur; duvarların iç tarafları çamur sıvayla kaplıdır, dış tarafları tercihe göre değişik malzemelerle kapatılmıştır; çatıyı ise kırmızı kiremitler örter (bak. Fotoğraf 6). Köylüler genelde duvarlara beyaz ya da mavi kireçle badanalar; kadınların tahıl saplarından ördüğü hasırlar, evin rutubet çekmesini önlemek üzere zeminlere ve tavana serilir, Söz konusu yapılar mimari açıdan Orta Anadolu'daki örneklerden daha üstündür ve temel tasarımları bakımından Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Laz ve öteki Gürcü köylerindeki evlere benzer (bak. Özgüner 1970).¹

Fotoğraf 6. Hayriye köyünde bir ev

¹ Gürcüstan'da ev ve köy düzenlemelerine ilişkin bir değerlendirme için bak. Robakidze (1963).

Geleneksel olarak bütün yapı malzemeleri yerel kaynaklardan sağlanır ve köylüler inşaat işlerinde büyük ölçüde kendi kendine yetebilecek düzeydedir, Herkesin kendi arazisinde kestiği ağaçlar köyün bıçkıhanesinde direkler ve kalaslar haline getirilir ve daha sonra inşaat alanına götürülür. Direkler için sert odunlu olan kestane, üstüne kiremitlerin döşendiği çatıdaki kafes işleri için yumuşak odunlu kavak ağaçları tercih edilir. Eskiden kırmızı kiremitler köy içinde bu işi yapan bir aileden satın alınırdı: ama 1960'ların ortalarından beri bu ihtiyaç İnegöl ya da Bursa'dan karşılanmaktadır. Genellikle daha fazla beceri isteyen işlemleri yapmak ve inşaat projesini yönlendirmek üzere tutulan köydeki bir inşaat ustasıyla birlikte, bütün aile mensupları ve birçok komşu çalışır. Parayla tutulan yardımcıları da dahil olmak üzere, çalışmaya katılanların hepsi kahvaltı ve öğle yemeklerini inşaat sahibi ailenin yanında yerler.

Evin ana kapısının hemen dışındaki küçük bir beton sekide, köylüler ayakkabılarını çıkarır ve içeriye girmeden önce temiz tahta takunyalar ya da plastik terlikler giyerler. Konutların çoğunda giriş kapısı doğrudan büyük bir sofaya açılır: bu sofaya iki, üç ya da dört oda daha bağlanır. Birinci katta mutfak, "hayat" denen genel oturma odası ve bir ya da daha fazla yatak odası bulunur, İkinci kat da ilkinen benzer. Merdivenle çıkılan bu kattaki hayat, açılabilen büyük cam pencerelerle süslenmiştir ve duvarlarından ikisine sedirler inşa edilmiştir, Köylüler bu mekanı esas olarak yaz aylarında bir aile ve misafir odası olarak kullanırlar. İkinci kattaki yatak odaları genellikle yetişkin çocuklara ve/ ya da evli oğullar ile eşlerine ayrılır.

1961'de Hayriye köylerinde ne su tesisatı, ne de elektrik vardı. Kadınlar her gün sekiz mahalle çeşmesinden taşınan suyu bakır güğümlerde ya da testilerde saklardı. Evleri gündüz altı ile sekiz kadar cam pencereden gelen güneş ışığı aydınlatırken, gece gaz lambaları donuk bir ışık halesi sağlardı. Sonraki yıllarda bazı köylüler yakın çeşmelerden borularla evlerine su getirmeye başladılar ve 1973'te evlerin hemen hepsi elektriğe kavuştu. Konutların çoğunda ayrı tuvalet bulunur; bunlar bir hendeğin üstüne kabaca kondurulmuş ahşap barakalardan oluşur. Daha varlıklı bazı köylüler evlerinin ikinci katına bağlı özel tuvaletler inşa etmişlerdir; ama insan atıkları oyulmuş yaşlı bir ağaç gövdesinden geçerek aşağıdaki bir çukura dökülür,

Evlerde genellikle yerel malzemeyle köydeki marangozlarca yapılmış ya da İnegöl'den satın alınmış basit ahşap iskemle, masa, sandık ve dolaplar kullanılır, Bazı yatak odalarında yataklı karyola bulunur, ötekilerinde ise yere serilen şilteler gündüz toplanarak dolaplara konur. Süs eşyaları arasında Hayriye dışından satın alınan ve zemindeki hasırları örten renkli kilimler ile yabancı desenli mamul basmalardan dikilmiş perdeler ve sedir minderi örtüleri yer alır. Köylüler çoğun-

lukla bayramlardan önce olmak üzere evin içini yılda iki kez badanalar ve rüzgar, yağmur nedeniyle kolayca yıpranan dış tarafları iki ya da üç yılda bir onarımdan geçirirler. Bir hanenin kadınları evin dışındaki bir tandırda ekmek pişirir, yemekleri ise evin içinde bir ocakta ya da kışın aynı zamanda ısınmaya yarayan bir sac sobada odun ateşinde hazırlar. Orta Anadolu Türklerinin tersine, Hayriye köylüleri evde ateş için tezek kullanmaz ve hayvan atıklarından tarla gübresi olarak yararlanırlar.

Evi tamamlayan yapılar iki katlı bir ahır, bir samanlık, bir ambar ve "bagen" denen benzersiz ve yüksekçe bir tahıl sundurmasıdır (bak. Fotoğraf 7). Bunların ilk üçü genelde kalaslardan inşa edilir ve bazen kiremit çatıları bulunur. Bagenin inşasında kayın ağacından elde edilen kalaslar ya da keresteler kullanılır: hava akımlarına açık olmasını sağlamak ve tahıl konan bir ya da iki bölmesine hayvanların tırmanmasını önlemek amacıyla bu yapı dört direk üstüne kurulur. Hava delikli yan duvarlar ve döşeme, tahıl kurutma işlemi için gerekli olan çapraz havalandırmaya olanak verir. Belirtilen yapıların hepsi genelde yüksek bir kazıklı çitle kapatılmış bir avluya bakar; ev ve bagen mimarisi gibi, bu kazıklı çit de Gürcü köylerinin ayırt edici bir özelliğidir.

Ailelerin hepsi eksiksiz ve ideal bir çiftliği oluşturan yapıların tümüne sahip değildir, 1961'de Hayriye'de 184 ev, 100 ahır, 99 samanlık, 69 bagen ve 41 ambar vardı. Bir ya da daha fazla ek yapıdan yoksun olan haneler, bu açığı mevcut yapıla-

Fotoğraf 7. Köydeki bir bagen

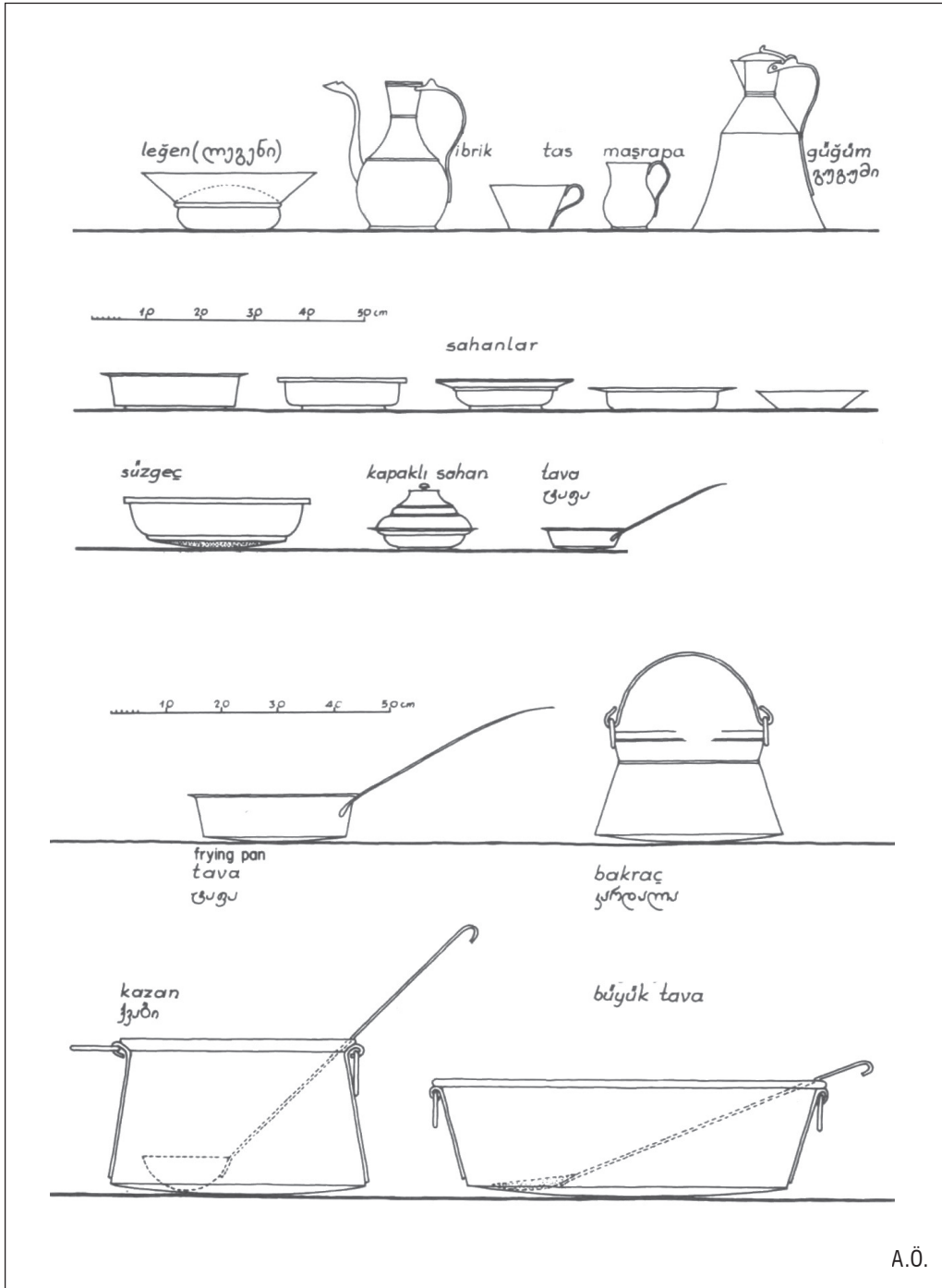
Fotoğraf 8. Kışlık kuru otun depolanması.

rın işlevlerini artırarak kapatmak zorundaydı. Köy muhtarı ve ihtiyar heyetinin belirlmesine göre her hanenin mal varlığına dayanan köyün salma listesinin en üst sıralarında yer alan haneler, tahmin edilebileceği gibi öbürlerinden daha fazla yapıya sahipti. Tablo 3'te hanelerin vergi düzeyine göre yapı türlerinin ortalama dağılımı görülmektedir.

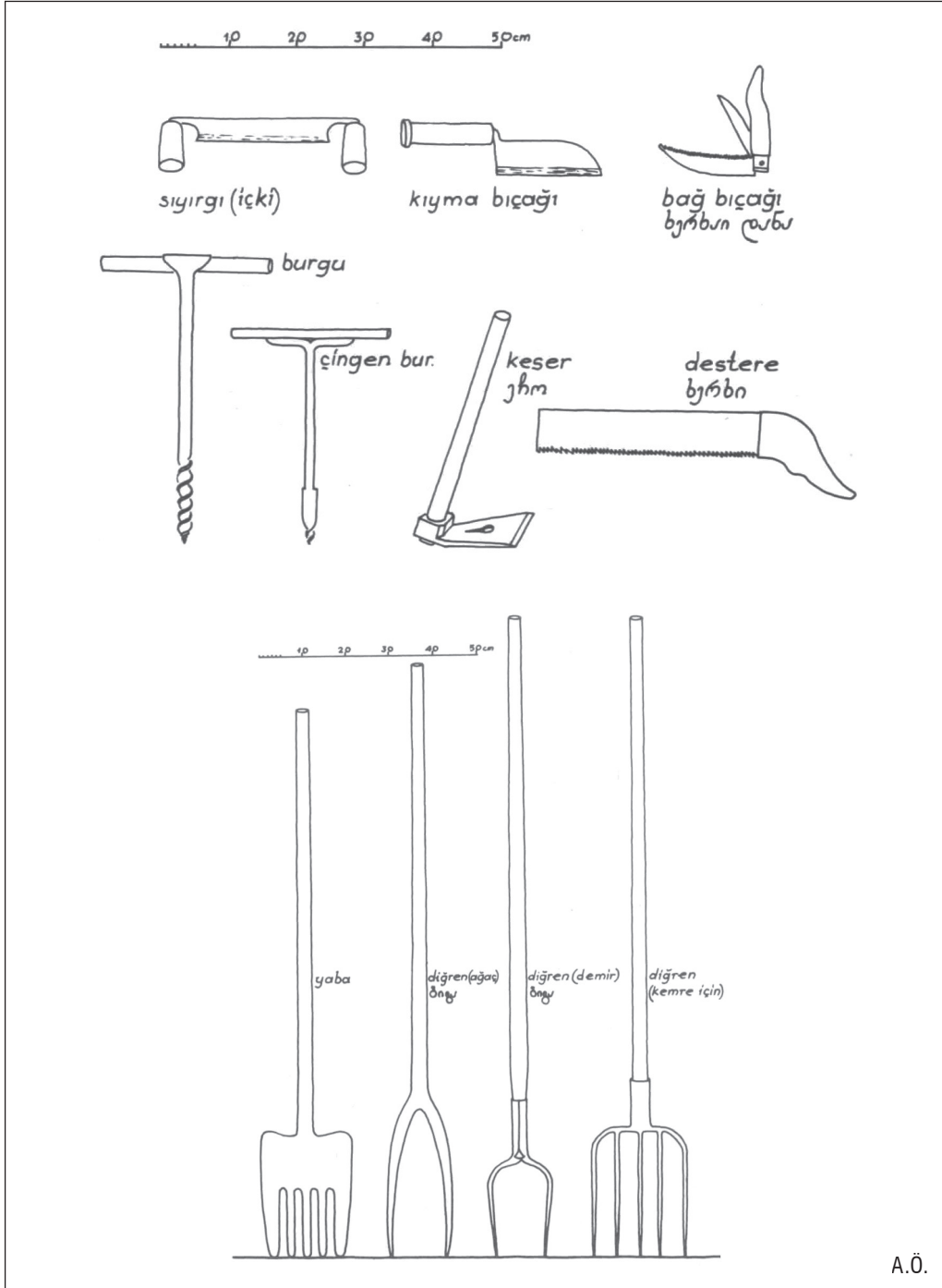
Tablo 3. Hanelerin Vergi Düzeyine Göre Yapı Dağılımı

Vergi Düzeyi	Sahip Olunan Ortalama Yapı Sayısı				
	Ev	Bagen	Ahır	Samanlık	Ambar
1	1,125	1,000	0,875	0,875	1,0
2	1,125	0,150	0,750	1,000	0,50
3	1,060	0,750	0,900	0,900	0,48
4	1,000	0,320	0,680	0,666	0,15
5	1,000	0,300	0,630	0,666	0,12
6 ve 7	1,000	0,060	0,280	0,170	0,03

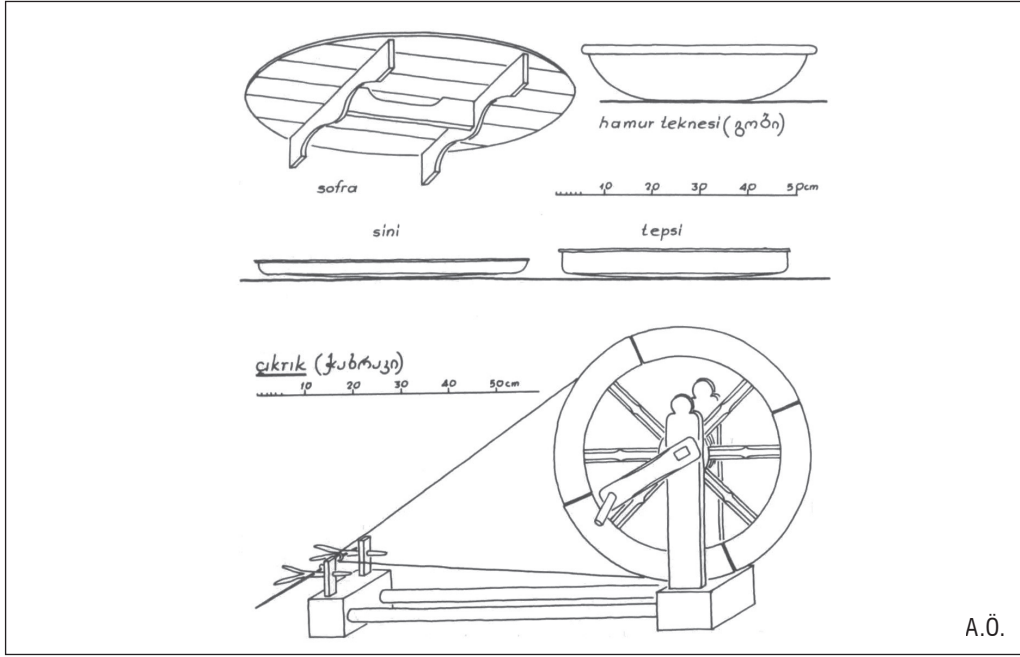
Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:92.

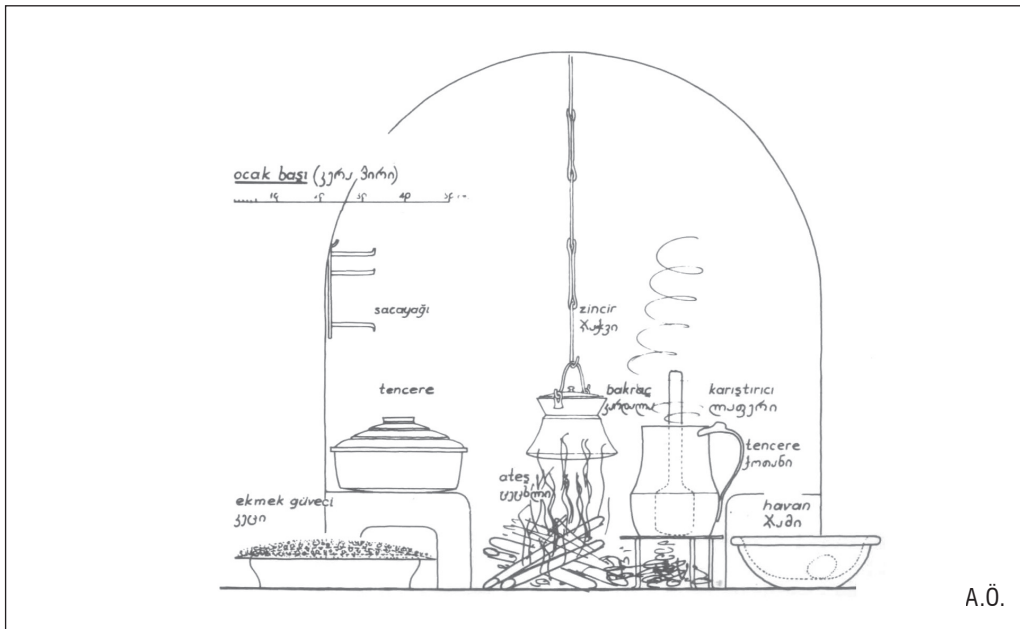
Şekil 3. Mutfak eşyası, Türkçe ve Gürcüce adları

Şekil 4. Tarım aletleri, Türkçe ve Gürcüce adları

Şekil 5. Ev eşyası, Türkçe ve Gürcüce adları

Şekil 6. Bir Gürcü ocağı, Türkçe ve Gürcüce adları

Her köy hanesinin kendi evi vardır; Hayriye’de kirada oturanlar yalnızca köye atanmış olan birkaç öğretmen ile orman memurudur. İlk üç vergi kategorisinde yer alan ve birden fazla evi olan az sayıdaki hane, bunları ya başkalarını kiralamakta ya da geniş ailenin ayrılmaz bir parçası olarak kalan bir evli oğula vermektedir. Tablo 3’teki verilere göre, vergi düzeyiyle en belirgin bağlantı ambar sahipliğinde görülmektedir. İlk vergi kategorisindeki sekiz hanenin hepsi birer ambara sahipken, son sıradaki 33 hane içinde yalnızca birinin ambarı vardı.

Arazi

1961’de Hayriye’nin toplam ekili arazisi 4.426 dekarı (dönüm) bulmaktaydı. Tablo 4’te hanelerin vergi düzeyine göre arazi dağılımı görülmektedir, Köyde bir kadastro ölçümü yapılmadığı için, mülkiyete ilişkin rakamlar yaklaşıktır.

Tablo 4. Hanelerin Vergi Düzeyine Göre Arazi Mülkiyeti (dekar)

Vergi Düzeyi	Toplam	Ortala	İndeks
1	668,0	83,50	100
2	429,5	47,77	57
3	1,029,5	34,19	41
4	1,024,5	25,63	26
5	888,0	17,37	21
6 ve 7	339,5	12,73	12

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:36-37 (Düzeltilmiş)

Hepsi de birinci vergi grubunda yer alan köydeki üç hane 100 dekardan fazla araziye sahiptir ve bu mülklerin en büyüğü 114 dekarı bulmaktadır. Veraset uygulamalarının her kuşakta arazinin bölünmesi yönünde bir sonuç doğurması nedeniyle, köylülerin çoğu büyüklükleri bir ile beş dekar arasında değişen bir dizi tarla işlemektedir. Birlikte alındığında bu büyüklükteki parseller Hayriye’nin toplam ekili arazisinin yüzde 57’sini oluşturmaktadır; altı ile on dekar arasındaki tarlaların oranı yüzde 28’e varırken, 11 ile 40 dekar arasındaki tarlalar geriye kalan yüzde 15’i meydana getirmektedir. Köyün en geniş dört tarlası sırasıyla 40 dekar (N=1), 30 dekar (N=1) ve 25 dekar (N=2) büyüklüğündedir. Veraset görenekleri büyük tarlaların sayısını azaltmakla kalmamakta, aynı zamanda farklı kişilere ait parseller arasında oluşturulan sınır şeritlerinden dolayı fiilen ekili alan miktarını da

düşürmektedir. Büyük bir tarla bölündüğünde, tahminen toplam alanın yüzde l'i sınırlara gitmektedir; küçük parsellerde aynı oran yüzde 3'e kadar çıkabilmektedir (Hayriye Köy Araştırma 1963:41).

Hısımlık ve toplumsal örgütlenmeyle ilgili bölümde de işaret edildiği gibi, hanehalkı büyüklüğü vergi düzeyine göre indekslenmiş varlıkla birlikte düzenli olarak yükselmektedir; vergi ölçeğinin en altındaki hanelerde ortalama 3,2 olan hane mensubu sayısı en üst hanelerde 9'a kadar ulaşmaktadır. Bu bölümde hanehalkı varlığı ile arazi mülkiyeti, çiftlik hayvanı sahipliği ve üretkenlik arasında da benzer ilişkilerin var olduğunu göreceğiz. Genel olarak belirtmek gerekirse, varlıklı haneler daha yoksul hanelere göre daha kalabalıktır, daha fazla arazi ve çiftlik hayvanına sahiptir ve kişi başına daha fazla ürün elde etmektedir. Bu bağlantılar ideal geniş ailenin oturmasında ve sürmesinde güvenli bir ekonomik temelin önemini göstermektedir.

Üretkenlik ile hanehalkı büyüklüğü, arazi ve çiftlik hayvan üçlemesi arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bir hanenin arazisi ne kadar fazlaysa, elde edeceği ürünün ve besleyebileceği hane mensubu sayısının o ölçüde yüksek olacağı açıktır. Buna karşılık eşit önemdeki öbür iki ilişki bu kadar açıklıkla görülmeyebilir. Dekar başına üretkenlik büyük ölçüde bir köylünün arazisini gübreleme gücüne bağlıdır; Hayriye'de kullanılan başlıca ve neredeyse tek gübre ise hayvan dışkıdır. Bu gübreden yararlanma olanağı çiftlik hayvanlarına sahip olmaya dayanır ve çiftlik hayvanı sayısı hanenin hayvanları ahıra kondukları kış aylarında besleyebilme gücüne denk düşer. Kışlık yemin çoğulukla tarımsal mahsülün yan ürünlerinden oluşması nedeniyle, bir hanenin sahip olduğu arazi büyüklüğü ile hayvan sayısı arasında çok sıkı bir karşılıklı ilişki vardır, Sonraki sayfalarda bu ilişkiler gerçek ve tahmini rakamlarla ortaya konacaktır.

Hayriye'deki bütün tarım alanlarının köy sakinlerinin mülkiyet ve işletmesi altında olmasına karşın, arazi öteden beri herkese yetecek bir düzeyden uzak kalmıştır. Bu durumun getirdiği bir dizi önemli sosyoekonomik sonuçlardan biri, köyden İnegöl'e ve Bursa'ya doğru düzenli göç akışıdır. Öteki sonuçlar ise toprağın organik madde içeriğini artırmak amacıyla köylülerin arazilerini nadasa bırakma olanağını bula-maması ve köydeki birçok yoksul kimsenin zenginlere ait tarlalarda ücretli olarak çalışmak zorunda kalmasıdır. 1960'ların başlarında erkekler bir günlük tarla çalış-masından 7-10 TL kazanırken, kadınların eline ancak 5 TL geçmekteydi. Ayrıca on kadar hane reisi komşu Konurlar ve Maden köylerinde ortakçılık temelinde yaklaşık 200 dekar arazi işlemekteydi. Ortakçılık düzenlemesine göre, toprak sahibi arazi ile tohumun yarısını, toprağı işleyenler ise tohumun kalan yarısını ve bütün işgücünü sağlamaktadır. Hasat iki taraf arasında eşit olarak bölüştürülmektedir.

Köyün büyük bir bölümünün yamaçlarda yer alması nedeniyle, erozyon zaman zaman birçok tarlada çarpıcı düzeyde ürün rekoltesi düşüşlerine yol açmaktadır. Hayriye köylüleri erozyonu önlemeye yönelik eşyükseltili toprak sürme, sekile- me ve şerit ekim yöntemlerinden yalnızca birincisini uygulamaktadır. Yıllar boyunca süren yetersiz arazi ve belirsiz rekolte sorunları nedeniyle, 1961'e varıldığında köydeki hanelerin yaklaşık yarısı borç altına girmiştir, Devlet destekli Tarım Kooperatifleri'nden yüzde 7 faizle alınan azami 1.000 TL'lik kredinin dışında, birçok köylü yüzde 10-20 arasında değişen yıllık faizlerle özel kişilerden borçlanma yoluna girmek zorunda kalmıştır (Hayriye Köy Araştırma 1963:63).

Arazi Tasarrufu

Köyün tarımsal ekonomisi Geiger ve arkadaşlarının (1956:516-21) tanımladığı "gele- neksel Gürcü ekonomisiyle çok yakın bir benzerlik taşımaktadır. Hayriye'nin en önemli istisnası, Gürcüstan'da domuz eti yemeye ilişkin İslami yasakla karşı karşıya olmayan Hristiyan Gürcülerin yetiştirdiği domuzlara rastlanmamasıdır, Hayriye'de köylülerin işleri güneş, rüzgar, yağmur, dolu, don ve karın insafına kalmış durumdadır.

Köylüler modern ve bilimsel yöntemlerle geliştirilmiş, yüksek verimli ve hastalıklara dirençli bitki ve hayvan cinslerinin yanı sıra modern kimyevi gübrelerden, zararlı ot ve böceklerle mücadele ilaçlarından ve hayvan ilaçlarından yoksundur. Dolayısıyla elde ettikleri rekolte talihe bağlı olarak yıldan yıla dalgalanmalar gösterir.

Köyde yetiştirilen bitki ve hayvanlarla sıkı bir ortak yaşam ilişkisini gerektiren sa- ban tarımı geçerlidir; gerekli besin, yakıt, gübre, nakit para ve bazı giysiler bu kay- naklardan sağlanır. Çeki hayvanları toprakla son derece haşır neşirdir. Güçlü kas- larıyla toprağı sürer, topraktan elde edilen ürünleri taşır ve toynaklarıyla harmanı döverler. Ürünlerin saplarını ve yapraklı artıklarını yer, bunun karşığında dışkılarıyla toprağı gübre verirler. Köylülerin çoğu küçük arazi parçaları işledikleri için, ekile- cek ürünleri seçerken öncelikle evin tüketim ihtiyaçlarını gözetirler. Geniş mülkleri olan varlıklı köylüler İnegöl pazarında ürün satmayı tasarlama gibi ek bir lüksten yararlanırlar. Tablo 5'te Hayriye'nin başlıca ürünlerinin çoğu ve 1961 itibarıyla her birine ayrılan arazi miktarı sıralanmaktadır.

Mısır: Yeni dünya'ya özgü bir bitki olan mısır, Kolomb'un ikinci seferinden (1494) sonra İspanya yoluyla Avrupa'ya, oradan da bütün Asya ve Afrika'ya yayılmıştır.. Zaman içinde Batı Gürcistan'daki köylülerin temel besinlerinden biri haline gel- miş ve Anadolu'ya geçişlerinden kısa bir süre sonra Hayriyeli muhacirlerce de ye- tiştirilmeye başlanmıştır. İnegöl ilçesindeki insanlar bunu "Gürcü mısırı" olarak

Tablo 5. 1961 'de Arazi Tasarrufu

Ürünler	Dekar	Pay (yüzde)
Kestane ağaçları	330,5	7,5
Elam bahçeleri	349,5	7,9
Baklagiller	227,5	5,1
Buğday	1,532,0	34,6
Mısır	1,363,5	30,8
Tütün	154,5	3,5
Diğer	468,5	10,6
Toplam	4,426,0	100,0

anarlar ve yörede daha verimli topraklarıyla daha yüksek kalitede mahsül elde eden tek köy Hacıkara'dır.

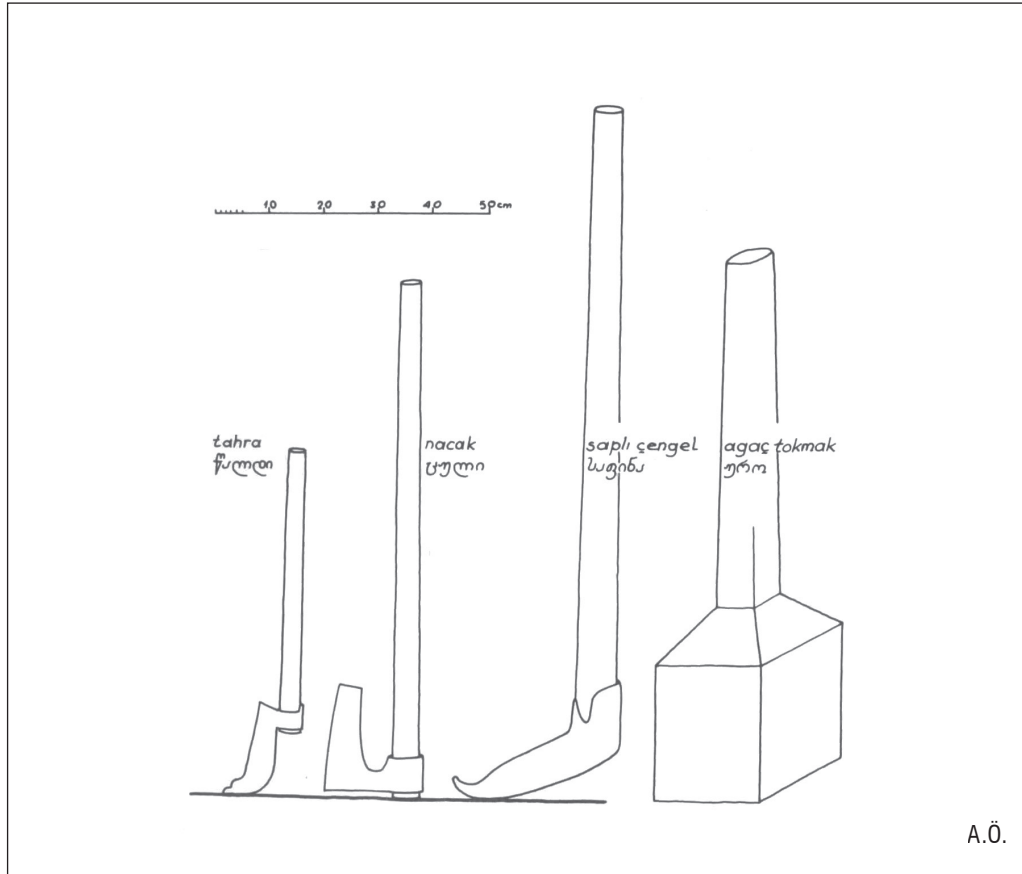
Hayriye'nin bütün haneleri mısır yetiştirirler. Toprağı karıp tohum ekmek üzere önce Mart'ta, ardından Nisan ya da Mayıs'ta tarlalar sürülür. Çapalama işi Mayıs ya da Haziran'da ve ikinci kez Temmuz'da yapılır, hasat Eylül'de kaldırılır. Elle toplanıp soyulan mısırlar bagende saklanarak kurumaya bırakılır. Daha sonra burada tokuezi denen topuzlarla dövülerek koçandan ayrılan taneler, döşemedeki deliklerden temiz bir çarşafın ya da plastik bir örtünün üstüne dökülür. Ambarlarda ya da evlerde saklanan mısır, ihtiyaç duyulduğunda öğütülmek üzere değirmene götürülür. Köylüler mısırı "kile"yle (bu ürün için yaklaşık 28 kilogram) ölçer ve bir dekarlık mahsülü yılda 2,5 ile 5 kile arasında hesaplarlar. Tahminlere göre 1961'de toplam mısır rekoltesi 126,7 tondur. Bütün hanelerin mısır yetiştirmesine karşın, varlıklı köylüler dışındaki herkes ürünü tamamen tüketir. Yine 1961'de birinci vergi grubundaki haneler tahminen 180 kile mısır satarak yaklaşık 3,150 TL kazanmışlardı. Köylüler mısırı ara sıra kavrulmuş halde yemekle birlikte, daha çok "çadi" denen lezzetli ve ağır bir ekmeğin yapımında kullanırlar. Mısırın yan ürünlerinden de çeşitli biçimlerde yararlanırlar. Saplar ve yapraklar hayvanların kışlık yemini oluştururken, koçanlar evlerde ateş için yakıt sağlar.

Tablo 6'da dekar başına ve hanelerin vergi düzeyine göre ortalama mısır rekolte-leri yer almaktadır. Üst dilimlerdeki daha fazla araziye sahip oldukları gibi, dekar başına daha yüksek mahsül elde etmektedir. Bu durum bir ölçüde -daha fazla hayvanlarının olması nedeniyle- tarlalarını gübreleme olanaklarının daha yüksek olmasına bağlanabilir; daha işin başında bu tarlalardan bazılarının verim bakımından daha nitelikli olması da bir etken sayılabilir.

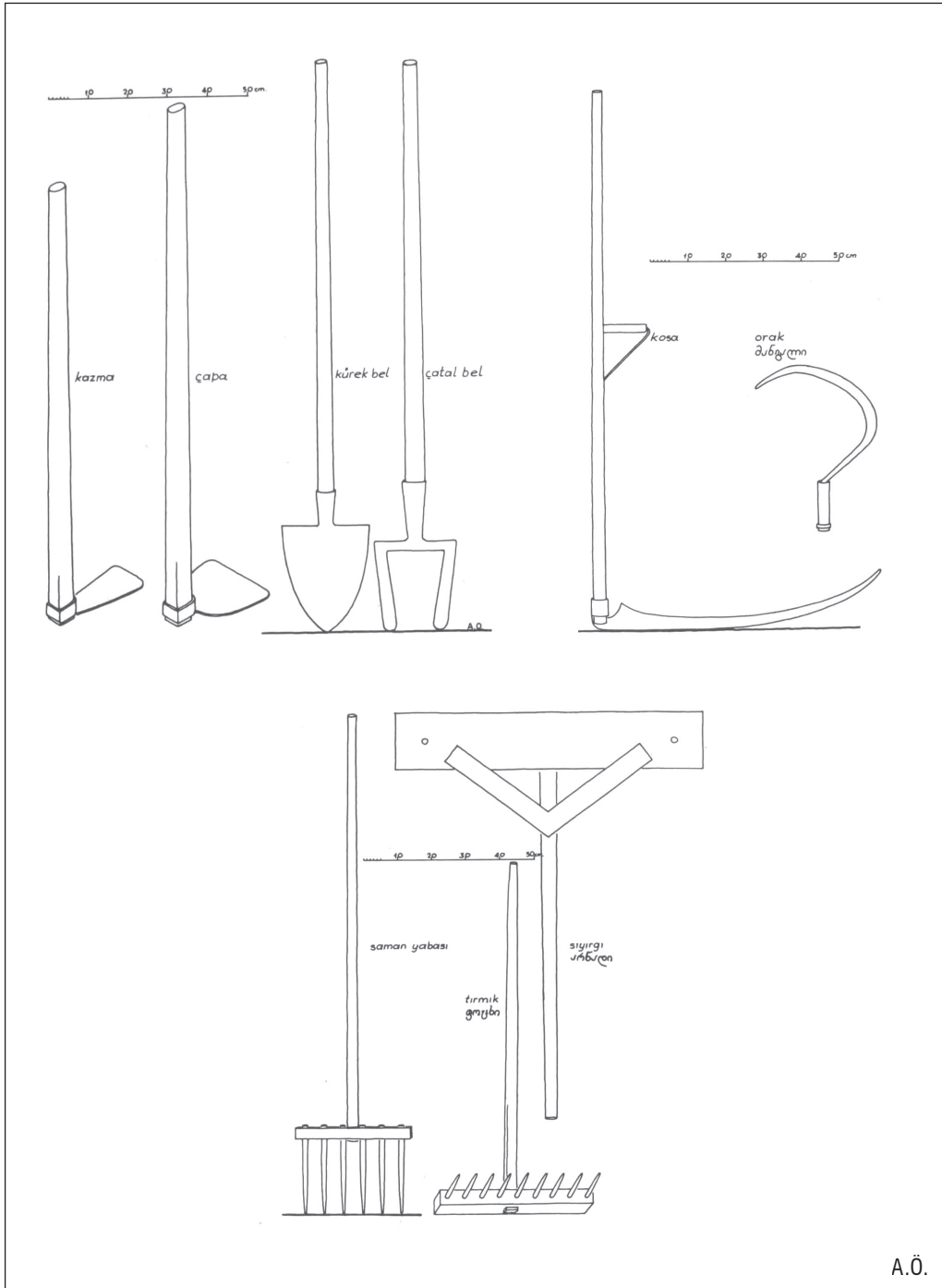
Tablo 6. Dekar Başına ve Hanelerin Vergi Düzeyine Göre Ortalama Mısır Rekoltesi

Vergi Düzeyi	Dekar Başına Ortalama Kile	Hane Başına Ortalama Kile
1	4,9	107,5
2	3,7	57,5
3	3,7	36,3
4	2,8	24,9
5	2,8	15,1
6 ve 7	2,5	4,8

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:45.

Şekil 8. Ormancılık aletleri, Türkçe ve Gürcüce adları

Şekil 7. Tarım aletleri, Türkçe ve Gürcüce adları

Buğday ve öbür tahıllar: Tıpkı mısır gibi Hayriye’de önemli bir ekmeklik ürün olan buğday, yerleşmenin kuruluşundan bu yana ekilegelmiştir. Köylüler bu benzer kardeş ürünleri aynı tarlalarda yıldan yıla dönüşümlü olarak yetiştirirler. Bir yıl ırmağın doğu yakasına mısır, batı yakasına ise buğday ekilir; sonraki yıl bunların yerleri değiştirilir. Bu dönüşüm Hayriye köylülerinin yıllık çevrimleri hep birlikte tutmalarını sağlayan eşgüdümlü bir harekettir.

Köylülerin çoğu buğdayı Ekim ayında ekerler. Araziler çoğunlukla bir çift öküz ya da mandanın çektiği karasabanla sürülür.² Gerek karasaban, gerekse kolay idare edilebilen ve ağır hareket eden hayvanlar taşlık toprağa ve eğimli yüzey şekline son derece uygundur. Bazı köylüler ırmağa yakın alüvyonlu topraklarda daha ağır olan pulluğu kullanırlar. Tarla sürme mevsimi görelî olarak kısadır; çünkü karasaban ilk güz yağmurlarından önce toprağı kolayca deşemez ve fidelerin ilk dondan önce kök salmasını sağlamak açısından tohum atma işleminin yeterli sürede tamamlanması gerekir.

Fotoğraf 9. Pidenin pişirilmesi.

² Hayriyede ilk iki traktör 1960’ların sonlarında ve 1970’lerin başlarında Almanya’da kazanılmış paralarla satın alındı. Daha önce köyde özel kişilere ait hiçbir motorlu araç yoktu.

Fotoğraf 10. Harmanda tahılın dövülmesi.

Köylüler buğday hasadına Ağustos'ta başlar. Tırpan ve orak kullanılarak elle biçilen buğday demetler halinde toplandıktan sonra, kağnılarla harman yerine götürülür. Demetler sert zeminli, kupkuru ve daire biçimli bir platform olan harman yerinin yanına yığılır. Her seferinde azar azar zemine serpilerek demetlerin üstünden öküzlerin çektiği düven geçirilir; böylece düvenin alt tarafında bulunan sivri taşlar buğday tanelerini saran başak yapraklarını gevşetir. Buğdayın yabıyla havaya savrulması, rüzgarın samanı yan tarafa atmasını ve taneleri doğrudan aşağıya düşmesini sağlar. Daha sonra kalburdan geçirilerek ayıklanan buğday keçi kılından çuvallara doldurulur ve ambarlara taşınır.

Harman dövme çoğu zaman birkaç haftalık emeği gerektiren uzun bir işlemdir. Birkaç kişinin 50 buğday demetini dövmesi, tam günlük bir ağır çalışmayı alır. 1970'lerin başlarına doğru köylülerin çoğu Hayriye dışından harman makinesi operatörleri tutarak bu zahmetten ve insangücü israfından kurtulmaya karar verdiler. Ağustos 1972'de köyde çalışan iki makinenin her biri 35 TL'lik ücret karşılığında bir saatte 50 demet buğdayı dövmekteydi.

Köylüler elde ettikleri tahılın büyük bölümünü öğütürerek ekmeklik un haline getirirler, ama bir sonraki mevsimin ekimi için yeterince buğday ayırmaya çalışırlar. Buğdayın yan ürünlerinden saman kışlık yem olarak kullanılır., Hayriye'de yakla-

şık üç kile (100,34 kilo) olan dekar başına ortalama mahsulün toplamı 1961'de 152 tonu bulmaktaydı.³ En üst vergi dilimindeki haneler 180 kile kadar bir bölümü dışarıya satmışlardı. Hayriye köylüleri kendi tüketim ihtiyaçları için ayrıca az miktarda çavdar, arpa ve yulaf ekerler. Tablo 7 hanelerin vergi düzeyine göre ortalama buğday üretimini göstermektedir.

Tablo 7. Hanelerin Vergi Düzeyine Göre Ortalama Buğday Üretimi

Vergi Düzeyi	Ekilen Ortalama Dekar	Hanelere Göre Ortalama Üretim (kilo)
1	30,0	115,6
2	17,6	61,3
3	12,4	42,3
4	8,6	26,6
5	5,6	18,1
6 ve 7	2,7	10,1

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:48.

Sebze: Köylü kadınlardan çoğunun evlerinin yakınındaki mutfak bahçelerinde yetiştirdikleri sebzeler arasında salatalık, domates, kabak, havuç, baklagiller, marul, lahana, soğan, biber ve patlıcan sayılabilir. Bazı erkek ve kadınlar ayrıca mısır tarlaları içinde domates, lahana, pırasa ve kabak yetiştirir ve küçük tarlalara patates ekerler. Irmak boyundaki 227 dekarlık alanın bir bölümüne sahip olacak kadar şanslı olan haneler, bitkileri kolayca sulayabilmek amacıyla çalı fasülyesi yetiştirirler. Köylüler yetiştirdikleri sebzelerin hemen hepsini yerler.

Meyve ve yemiş: Elma üretimi ve satışı 1950'lerde köydeki birçok hane için önemli bir nakit gelir kaynağı haline gelmiş ve o tarihten beri bu konumunu korumuştur. 1961'de köyde tahminen 3.200 kadar ağaç vardı; bunların birçoğu hala fidan aşamasındaydı. Başka birçok konuda olduğu gibi, ağaç sayısı dağılımı da hanelerin vergi düzeyine göre düzenli bir değişkenlik göstermekteydi. Dörtten yediye kadar olan dilimlerdeki hanelerin çoğu 15 ya da daha az ağaca sahipken, üçte biri kadar olan dilimlerde yer alanların mülkiyetindeki ağaç sayısı 30 ya da daha yüksek bir düzeydeydi. Aile mensuplarının sonbaharda elle topladığı elmalar, büyüklük ya da

³ Türkiye'de 1970'te dönüm başına ortalama buğday rekoltesi 120 kiloydu. Bu rakam 1975'te 150 kiloya çıktıysa da, komşu Yunanistan'da ulaşılan 190 kiloluk düzeye göre hala önemli ölçüde gerideydi (Quarterly Economic Review 1976:6).

kaliteye bakılmaksızın torbalara doldurulur ve doğrudan İnegöl'deki tüketicilere ya da kendi kamyonlarıyla köye gelen araçlara satılır.

Köylüler ayrıca sınırlı miktarda armut ve kiraz satarlar. Ticari olarak çilek yetiştirme yönünde denemeler yapılmışsa da, alınan sonuçlar doyurucu bulunmamıştır. Köyde bol miktarda erik ve dut ağacı bulunmasına karşın, bunların meyveleri yalnızca yerel tüketim için kullanılır.

Kestane köyün en önemli ticari ürünü sayılabilir. Yaşlı bir köylünün bana anlattığına göre, Gürcü muhacirlerin Hayriye'ye yerleşmesinden birkaç yıl sonra, babası bir gün tarla açmak için kestane ağaçlarını keserken, I. Dünya Savaşı öncesinde yörede yaşayan Ermenilerden biri ona engel olmuş. Bu değerli ağaçları yok etmemesi gerektiğini kibarca bir uyarıyla öğütleyen adam fidanların olgun ağaç gövdelerine aşılınmasıyla olağanüstü büyük kestane ağaçlarının nasıl elde edilebileceğini göstermiş. Bütün köylüler kendi yararlarına olan bu yeni teknolojiyi zamanla benimsemişler. 1961'de köyde 330,5 Dekarlık bir alana yayılmış yaklaşık 2.000 kadar kestane ağacı vardı. Bir ağaç büyüklüğüne ve yaşına bağlı olarak yılda 20 ile 100 kg arasında kestane verir. Kestanenin kilosu 1972'de 4,5 TL'ye satılmaktaydı. Tek tek hanelerin sahip olduğu ortalama ağaç sayısı en yoksul kesimde 7'den başlamak üzere, en zengin kesimde 33'e kadar çıkmaktaydı.

Köylüler ayrıca yerel tüketim ve sınırlı dış satışlar için ceviz ve fındık ağaçları yetiştirirler.

Tütün ve ayçiçeği tohumu: Köy muhtarı Sabri Ertan'ın tütün ekimine yönelik başarılı denemesinin başka köylüleri de bu üretimle uğraşmaya özendirdiği 1946'dan bu yana, tütün de önemli bir ticari ürün haline gelmiştir. Köylülerin Mart'ta sürek hazırladığı tütün tarlalarına Nisan sonlarında dikilen fideler, Mayıs ve Haziran'da çapalanır. Temmuz-Kasım arasında toplanan tütün yaprakları, ahırların ya da evlerin yanı başında asılarak kurumaya bırakılır. Daha sonra balyalar halinde toplanır ve Türk tütün ürünleri üzerinde tekele sahip olan devlete satılır. 1961'de hane başına ortalama üretim en yoksul kesimde 22,6 kilo, en zengin kesimde ise 235 kiloydu. Tütün üretiminin ihtiyaç duyulan bir nakit gelir getirmesine karşın, istediği emek oldukça fazladır ve genellikle bütün hane mensuplarının zaman ve enerjileriyle işletmeye katkıda bulunmasını gerektirir. Bu iş için yardımcı işçi tutmanın karlı olmaması nedeniyle, kalabalık olmayan haneler ellerinde yeterli arazi olsa bile tütün üretimiyile uğraşamazlar.

Köylüler bir başka yenedünya ürünü olan ayçiçeğiyle denemelere 1950'lerin başlarında girişmiş ve bitkinin Hayriye'deki toprak dokusu ile hava koşullarına uygun

düşüğünü gösteren tatmin edici sonuçlar almışlardır. Köyde 1961'de ayçiçeğine ayrılan arazi 75 dekar dolayındaydı; dekar başına ortalama 10 kile (ayçiçeği için bir kile 16 kg) tohum üretilmekte ve toplam rekolte 750 kileyi bulmaktaydı. Ayçiçeği tarlalarında toprak sürme, tohum atma ve çapalama işleri mısırla aynı zamanlarda yapılır; hasata da ayçiçeği başlarının sırt tarafının sarardığı ve dış bürgülerin aşağıya dönmeye başladığı Ağustos'ta geçilir. Çiçek başlarının dövülmesiyle tohumlar ayrılır; soyulmuş başlar kışın yem olarak ineklere verilir. Tohumların bir bölümü ham ya da kavrulmuş halde yenir, ama büyük bölümü işlenip yağ çıkarılmak üzere komşu Muratbey köyüne götürülür. Bu hizmetin karşılığı mükemmel bir hayvan yemi oluşturan atık yağ küspesiyle ödenir.

Hayvancılık

Köylülerin geçim şemasında hayvancılık temel bir unsuru oluşturur. Hayriye otlaklar bakımından şanslıdır: Köyün içinde ve çevresinde 2.000 dekar, dağlık alanlarda da 11.000 dekar kadar mera bulunur. Köyde yaşayan iki Yörük erkeği ile arazisi az olan birkaç Gürcü çobanlık yapar. Bunlar koyun, keçi ve sığır sürülerini yaz ayları boyunca gittikçe yüksek alanlara çıkarır ve sonbahar geldiğinde geri getirirler. Hayvanlarını otlattıkları köylülerden ücret olarak mısır ve buğday alırlar.

Meraların ortak araziler olması ve yararlananlara bir kira masrafı getirmemesi nedeniyle, Hayriye'deki sürülerin büyüklüğünü belirleyen etken otlatma giderleri değil, her hanenin hayvanlarını ahırlara kondukları kış aylarında besleyebilme gücüdür. Kışlık yemlerin büyük ölçüde tarımsal mahsulün yan ürünlerinden -mısır sapları ve yaprakları, tahıllardan elde edilen saman, çalı fasülyesi bitkileri, baklagil kabukları ve soyulmuş ayçiçeği başları oluşması nedeniyle, hayvan ve arazi mülkiyeti arasında sıkı bir ilişki vardır. 1961'de Hayriye'de 178 hanenin 770 keçisi, 269 koyunu, 129 eşiği, birkaç atı ve 563 baş sığırı (145 öküz, 176 inek, 178 dana, 15 erkek manda, 32 dişi manda ve 17 malak) vardı. Bunların hepsi yerel cinslerdendi. Tablo 8, çeşitli vergi kategorilerinde hanelerin sahip olduğu ortalama çiftlik hayvanı sayısını göstermektedir.

Sığır: Köylüler öküzleri ve erkek mandaları çeki işleri için, inekleri ise yoğurt, peynir ve tereyağı yapımında kullanılan sütleri için beslerler. Bir inek günde ortalama bir kilo süt verir ve iki ya da daha fazla yılda bir buzağı yavrular. Sığırlar ancak temel işlevlerini yerine getiremeyecek kadar yaşlandıkları zaman kesilir. Bu durumlarda köylüler etin bir bölümünü kendilerine ayırır, bir bölümünü yakın akrabalara verir ve çoğunu öteki köylülere satarlar. Kimi zaman da etin büyük bölümü bir yıl kadar saklanıp yenebilecek sucuk kangallarına dönüştürülmek üzere İne-

Fotoğraf 11. Tarla yolunda.

Fotoğraf 12. Tarlanın ekilmesi ve sürülmesi.

göl'deki bir kasaba götürülür. Buzdolabının yokluğu nedeniyle, köylülerin eti uzun süre tutmalarının birkaç yolundan biri budur.

Koyun ve keçi: Hayriye'de yetiştirilen çeşitli hayvan türleri arasında, koyunun yatacılığına göre getirisi en yüksek hayvan olduğu söylenebilir, Temmuz'da ve Kasım'da kırkılan koyunların yünleri çorap örmede, şilte, minder, yastık ve yorgan doldurmada kullanılır ve ayrıca nakit para için İnegöl'de satılır, Yaz aylarında köylü kızları sabah erkenden uyanıp karanlıkta yola koyulur ve çobanlarca otlatılmak üzere daha yüksek yerlere götürülmeden önce alçak meralarda koyun, keçi ve inekleri sağlarlar. Her koyundan genellikle günde yarım kilogram süt elde edilir. Köylülerin yağ içeriği bakımından yaptığı sıralamaya göre koyun sütü birinci, manda sütü ikinci, inek sütü üçüncü ve keçi sütü son sırada yer alır. Tereyağı, yoğurt ve peynir yapımında sıklıkla ilk üçü birbirine karıştırılır. Bunun dışında köylüler koçları için hazır bir pazardan yararlanırlar; koyun eti Türkiye'de en gözde et türlerinden biridir. Varlıklı köylüler genelde Kurban Bayramı'nda koçlarından birini keser ve etinin büyük bir bölümünü Hayriye'deki yoksullara dağıtırlar.

Tablo 8. Hanelerin Vergi Düzeylerine Göre Ortalama Hayvan Varlığı

Vergi Düzeyi	Sığır	Koyun	Keçi	Eşek
1	8,75	16,2	5,8	1,25
2	6,00	12,9	0,9	0,75
3	4,75	5,8	1,6	0,82
4	3,46	3,6	1,9	0,72
5	2,17	2,2	1,8	0,78
6	0,91	2,3	0,5	0,48

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963:66, 68, 69. (Düzeltilmiş)

Köylüler keçileri süt, et ve kıl için yetiştirirler, Yılda bir kez Haziran'da kırkılan keçilerin kılları çoğunlukla İnegöl'de satılır. Hayriye köylüleri peynir yapımında keçi sütü kullanırlar; ama etini tıksindirici buldukları için tekelerin çoğunu satarlar. Keçinin bir koyuna ya da bir baş sığıra göre çok daha değersiz olmasına karşın, tutulmasını sağlayan özelliği kendi başına besinini bulabilmesidir. En kötü hava koşullarında bile, keçiler otlanacak bir şeyler bulur ve hayatta kalırlar. Dolaşısıyla kısa vadede köylülere çok az masraf çıkarırlar. Ama uzun vadede köylülere maliyetleri çok pahalıdır. Tahrip edici yeme alışkanlıkları ve inatçılıkları, yöredeki

erozyon sorunlarında ve keçileri ormanı yasak kesimlerine dalan köylülere devletçe ağır para cezalarının kesilmesinde çok büyük rol oynamıştır. Bunun bir sonucu olarak, keçi sayısının 140'a vardığı 1972'de, Hayriye sakinleri hepsini satma ve gelecekte köyde beslenmelerini yasaklama yoluna gitmişlerdir.

At ve eşek: 1961'de Hayriye'de hiç kimsenin motorlu araç sahibi olmamasına karşın, köy dışındaki özel girişimlerce hemen her gün İnegöl'e kamyon ve minibüs ulaşımı sağlanmaktaydı.

Daha önceki yıllarda Hayriye köylüleri uzak bir yere gitmek istediklerinde, at sırtında yolculuk yapmak zorundaydı. Eşeğe binmek ayıp bir şey sayılmaktaydı. Ama kamyon ya da minübüsle seyahat olanağına kavuşulmasıyla birlikte, at çok az varlıklı kimsenin maddi açıdan rahatça katlanabileceği bir lüks haline geldi ve Gürcü erkekler eşeğe binme konusundaki yasağı bir tarafa bıraktı. Geçmişte komşu Türk köylerinde olduğu gibi, tarlaya gidiş gelişlerde binmek ve hafif yükleri taşımak için eşeklerden yararlanılmaya başladı. Bununla birlikte Hayriyeli kadınlar göreneklere dayalı yasağa uymaya ve dolayısıyla geleneği korumaya eğilim göstermeye devam etmişlerdir. Tablo 8'de görüldüğü gibi, en düşük vergi grubunda bulunanlar dışında hanelerden çoğunun en az bir eşeği vardır.

Kümes hayvanları: Hemen her hane yumurta ve et için birkaç taneden bir düzineye kadar tavuk besler; tavuk eti tuzlanarak iki ya da üç ay saklanabilir. Son yıllarda az sayıda hane birkaç ördek ve hindi edinmişlerdir; tavuklar gibi bunlar da serbestçe dolaşıp çerçöple beslenirler.

Arı ve ipekböceği: Geçmişte bir dönem önemli sayıda hane bal ve ipek üretimiyle uğraşmak-

Fotoğraf 12. Fasülye için sırık hazırlayan köylü.

taydı; ama 1950'lerin sonlarından bu yana uğraşı sürdüren hanelerin sayısı birkaç inmiş durumdadır.

Diğer Ekonomik Uğraşlar

Yetişkin Hayriye sakinleri çoğunlukla geçimlerini tek başına tarımla sağlarlar. Ama çiftçiliği başka ekonomik uğraşlarla birleştirmiş olanlar da vardır. Eskiden köyün birkaç erkeği yıllık bir sözleşme temelinde insanlara berberlik hizmetleri sunarlardı. Bunlar yılda bir kile buğday karşılığında bir kahvehanede ya da müşterilerinin evlerinde saç ve sakal traşı yaparlardı. Bir berber 1950'lerin sonlarında küçük bir dükkan açtı ve her bir sakal traşı ya da saç kesimi için ücret almaya başladı. Zaman içinde bu ödeme biçimi yerleşti. Demircilik işlerini bir baba, iki oğlu ve bir başka köylü yapmaktadır. Bunlar kendi ahırlarında çalışırlar ve bir yıl boyunca bir hayvanı nallı tutmak için bir kile buğday alırlar. Bir başka aile küçük bir bıçkışane işletmektedir: köylüler ağaç kütüklerini burada kestirip inşaat işlerine uygun kalaslar haline getirirler.

Ailelerinin yardımıyla birkaç erkek toplu iğne, iğne, hırdavat, bisküvi, kolonya, gaz lambası, tuz, diş macunu ve daha birçok ufak tefek eşya satan küçük bakkaliyeler işletmektedir. Bunlar akrabalarına güvenilir dostlarına mevsimlik olarak verisiye alışveriş olanağı sağlarlar.

Devletin mesleki eğitim kuruluşu 1957'de Hayriye'de iki yıllık bir genel inşaat kursu açtı. Kursu birinci yıl 20, ikinci yıl 15 erkek yazıldı. Bunun sonucunda kalifiye bir inşaat ustası olan bir köylü, Hayriye'de ücret karşılığında her türlü yapıyı inşa etmektedir; yetişen öteki iki usta ise yeni edindikleri becerileri tam gün işlerde uygulamak üzere köyden ayrılarak kentlere gitmişlerdir. Benzer biçimde köyde değişik zamanlarda açılan marangozluk kurslarına katılmış birkaç erkek şimdi siparişi üzerine masa, iskemle ve dolap gibi ev eşyası yapmaktadır.

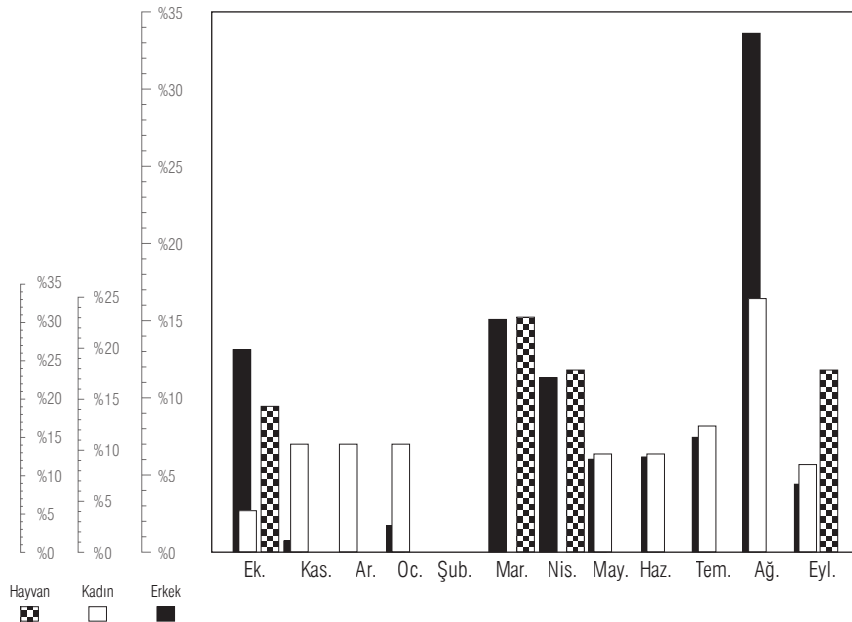
Orman, Hayriye köylüleri için bir ek gelir kaynağıdır. Önceleri köylülerin kullanımına açık olan ormanda tarla açmak için ya da yapı malzemeleri ve yakıt için ağaç kesilebilmekteydi. Daha sonraları Uludağ devletçe milli koruma alanı ilan edildi ve orman sıkı bir biçimde denetlenmeye başladı. Şimdi köylüler devlet için öküzleriyle ağaç kütükleri taşıyarak ya da odun kesip araçlara satarak ek para kazanabilmektedir. Orman idaresi belirlenmiş alanlarda odun kesmek için köylülere küçük bir harç karşılığında izin belgesi vermektedir. Buna karşılık köylüler izin belgesi almaya ilişkin formalitelerin uzun ve karışık olmasından ve belirlenmiş kesim alanlarının genellikle ulaşılmaz olmasından yakınmaktadır. Dolayısıyla ormanın

başlangıçta kendilerine ait olduğunu öne sürerek izinsiz ağaç kesmektedir. Geçmiş yıllarda orman muhafızları hemen her yetişkin Hayriyeli erkeği orman yönetmeliğini çiğnediği gerekçesiyle en az bir kez tutuklamıştır. Hüküm giyen köylülere para cezası verilmekte ve baltalarına el konmaktadır. 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında yaklaşık 30 köy erkeği, ormanın içinde bir yol yapmakta olan Orman İdaresi için 12 TL'lik günlük ücretle yılda tahminen 50 gün çalışmıştı.

Yıllık Çalışma Çevrimi

Hayriye'de yıllık çalışma çevriminin bütün ayrıntıları öylesine çoktur ki, bunların eksiksiz bir dökümünü vermek zaman ve yer sınırlarımızı aşacak boyuttadır. Bunun yerine söz konusu çevrimi yalnızca kısıtlı sayıda önemli etmenlere göndermelerle ele alacağız.

Şekil 3'te kadınlara, erkeklere ve hayvanlara göre, Hayriye'nin en önemli besin ve ticari ürünleri mısır, buğday, ayçiçeği, elma, kestane ve tütünle ilgili tohum atma, yetiştirme ve hasat işlerine dönük tarımsal emeğin aylık dağılımı yer almaktadır. Grafikler iki tip karşılaştırma olanağı sağlamaktadır. Çubuklar -yukarıda belirtilen altı ürünle sınırlı olmak üzere- kadınların, erkeklerin ve çeki hayvanlarının

Şekil 3. Çiftçi emeğinin aylık dağılımı

her ay uğraştığı tarımsal çalışmanın göreceli miktarını göstermektedir. Sözelimi, erkekler Ağustos'ta kadınların iki katı kadar çalışırken, Haziran'da harcadıkları emek neredeyse birbirine eşittir. Soldaki üç dikey ölçek okura verili herhangi bir ayda erkeklerin, kadınların ve çeki hayvanlarının harcadığı yıllık tarımsal emeğin oranını belirlemede yardımcı olacaktır. Örneğin, Ağustos'ta erkekler yıllık tarımsal emeklerinin yaklaşık yüzde 33'ünü harcarken, kadınlarda bu oran yüzde 24'ü bulmaktadır.

Altı ürüne dönük aylık etkinliklerin çok kısa bir dilimlenmesi şöyle verilebilir :

Ekim: Erkekler tarlaları sürer ve kışlık buğdayı eker; kadınlar ve çocuklar tütün yapraklarını kurutma işleminden geçirip mengeneyle keser.

Ekim-Ocak: Erkekler, çocuklar ve özellikle kadınlar tütünü kurutma, kesme ve genel olarak pazara hazırlama işlerinde çalışır.

Şubat: Köylüler zamanlarını başka uğraşlara ayırır.

Mart-Mayıs: Erkekler Mayıs'taki mısır, ayçiçeği ve tütün ekimine hazırlık olarak Mart ve Nisan'da tarlaları sürer ve tırmıkla kesikleri kırar.

Haziran ve Temmuz: Erkekler ve kadınlar tarlaları çapalar.

Ağustos: Erkekler ve kadınlar tahıl hasadını kaldırır, çeki hayvanlarını kullanarak buğday harmanını döver. Kadınlar ve çocuklar elma ve tütün toplamaya başlar. (Şekil 3'te Eylül sütununda çeki hayvanlarının emek miktarını gösteren çubuğun büyük olasılıkla yanlış yere konduğu ve aslında Ağustos sütununda yer alması gerektiği anlaşıyor.)

Eylül: Erkekler, kadınlar ve çocuklar tütün, mısır, elma ve kestane hasadını tamamlar.

Mutfak bahçesindeki sebzelerin yetiştirilmesi ve çiftlik hayvanlarının bakımı gibi çok sayıda uğraşa yer verilmemiş olmasına karşın yukarıdaki çizelge Hayriye'deki tarımsal faaliyetin temposuna ilişkin oldukça belirgin bir görüntü sunmaktadır. Köylüler genellikle soğuk havalar geldiğinde karınlarını doyurabilmek için sıcak havalarda sıkı çalıştıklarını söylerler. Kışın yaklaşmasıyla birlikte, köylülerin dikkatlerini çiftliklerini hazırlamaya çevirmeleri gerekir. Duvarlardaki çatlaklar çamur sıvayla tıkanır, pencereler sıkıca kapatılır, döşemedeki delikler plastik örtüler ve hasırlarla örtülür, yakacak odun toplanarak uygun boylarda kesilir ve kışlık sobalar kurulur. Kış boyunca erkekler ahıra kapattıkları hayvanlarının yem, su ve tımar gibi ihtiyaçlarını karşılar ve boş zamanlarının büyük bir bölümünü kahvehane dostlarıyla geçirirler. Kadınlar yemek hazırlama ve ekmek pişirme gibi ola-

ğan işlerini sürdürmenin yanı sıra, sık sık yakınlarıyla bir araya gelir ve bir yandan çene çalarken hasır dokur, çorap örer ya da giysileri yamayıp onarırlar. Kız ve erkek çocuklar cinsiyetlere ayrılmış akran grupları halinde epey uzun bir zamanı birlikte oynayarak geçirirler.

Buğday biçme ya da mısır çapalama gibi belirli önemli uğraşlar için, dört ya da beş hanenin mensupları geleneksel olarak kolektif çalışma grupları oluştururlar. Karşılıklı olarak teklifsiz bir işgücü değişiminde bulunan ve yörede Gürcüce

"nadi" olarak anılan bu gruplar, birçok köylü toplumunda görülen akrabalar ve yakınlar arasındaki genel işbirliği biçimine denk düşer. Evsahibi hanenin mensupları ücret ödemek yerine, değişimli çalışma grubuna kahvaltı ile öğle yemeği sunar ve kendileriyle birlikte çalışanların tarlalarında çalışarak karşılık gösterirler. Bu düzenleme hem ekonomik, hem de toplumsal ihtiyaçlara cevap verir. İşbirliğine katılanlar tarlalarda hep birlikte çalışır, sohbet eder, şakalaşır ve şarkılar söylerken, nitelikli çalışmayla birbirlerine destek olma ve keyifli bir arkadaşlığın tadını çıkarma olanağını bulurlar.⁴

Fotoğraf 13. İpekböceği kozasının temizlenmesi.

⁴ Grigolia (1939: 172) Batı Gürcüstan'da görülen biçimiyle bu geleneksel karşılıklı yardımlaşma adetinin romantik bir betimlemesini sunmaktadır:

Batı Gürcüstan'da temel besin ürünü olan mısırın yetiştirilmesi epey emek ve bakım gerektirir. Asıl çalışma tarlalarda gelişen zararlı otları ayıklamaya dayanır. (...) Tek bir ailenin öteki köylülerden hiçbir yardım almaksızın bu işin üstesinden gelmesi olanaksız gibidir; bu yardımdan yoksun kalmak söz konusu ailenin sıkıntıya düşmesi ve bizzat varlığının tehlikeye girmesi anlamına gelir. Bu güç durumdan kurtulmanın yolu Gürcüce nadoba denen, toprağı işlemede karşılıklı yardımlaşma adetinde bulunmuştur.

Mısır tarlalarında tohum ekme ve zararlı otları ayıklama zamanı geldiğinde, Megrel köylüsü komşularından yardım ister ve hepsi gönüllü olarak onun yardımına koşar. Tarla sahibi onlara iyi bir öğle yemeği ve bol şarapla birlikte mükellef bir akşam yemeği sunar. Gündüz çalışmasının bittiği akşam saatlerinde tarladan şarkılar söyleyerek döner, uzun bir süre yemek masasında oturur, gece yarısına değin ulusal şarkıları söyler ve nutuklar çekerler.

Gayri Safi Köy Hasılası

1961 ODTÜ çalışması Hayriye'nin 1961'deki nüfusunu, teknoloji düzeyini ve elverişli hava koşullarını göz önünde tutarak gayri safi köy hasılasına (GSKH) ilişkin bir kestirimde bulunmamıza olanak verecek bilgiler sağlamaktadır. GSKH ile kastedtiğimiz şey yerel olarak tüketilen ya da dışarıya satılan tarımsal ve hayvansal ürünlerin piyasa değerinin yanı sıra, köy sakinlerinin gerek içeride, gerekse dışarıda ücretli çalışma, hizmet vb. gibi yollardan kazandığı gelirlerdir. Ne yazık ki ODTÜ araştırmasında üretim ve satış maliyetleri tam anlamıyla göz önünde tutulmuş değildir. Bu yüzden ortaya çıkan rakamlar satın alınan tohumun maliyeti, ulaşım ve faiz oranı gibi kalemler de hesaba katıldığında elde edilebilecek tutarlardan daha yüksektir. Tablo 9'da yaklaşık 153.745 \$ olan toplam tahminin GSKH çeşitli kategorilere ayrılmış durumdadır.

Tablo 9. Hayriye'nin 1961 Gayri Safi Köy Hasılası (Türk Lirası Olarak Tahmini Değer)

Tarımsal Hasıla	
Ekinler	782.940
Toprağa bağlı ürünler	17.600
Hayvansal ürünler	319.830
Toplam Tarımsal Hasıla	1.120.370
Tarım Dışı Gelir	
Orman işgücü geliri	201.150
Köy dışında çalışma	15.000
Köy hizmetleri	47.200
Toplam Tarım Dışı Gelir	263.350
Gayri Safi Köy Hasılatı	1.383.720

Kaynak: Hayriye Köy Araştırma 1963: 111. (Düzeltilmiş)

Tablo 10 köyün 1.120.370 TL (yaklaşık 124.485 \$) olan toplam tarımsal hasılanın (TTH) köydeki haneler arasında her birinin sahip olduğu arazi miktarıyla doğru orantılı olarak dağıtılmış olması gerektiği varsayımından hareketle oluşturulmuştur; bu orantı tabloda hane arazi mülkiyeti indeksi olarak verilmektedir. Or-

taya çıkan rakamlar en varlıklı sekiz hanede kişi başına düşen ortalama TTH'nın yaklaşık 249 \$ olduğunu, bir başka deyişle en yoksul 33 hanede yaklaşık 84 \$ olan ortalamanın neredeyse üç katını bulduğunu göstermektedir. Kişi başına ortalama TTH indeksi sistematik olarak öteki farklılıkları yansıtmaktadır.

Tablo 10. 1961 Toplam Tarımsal Hasılası (TTH) (Türk Lirası Olarak Tahmini Değer)

Vergi Düzeyine ve Arazi Mülkiyeti İndeksine Göre Hane ve Kişi Başına					
Vergi Düzeyi	Hane Sayısı	Ortalama Arazi Mülkiyeti İndeksi	Hane Başına Ortalama TTH	Kişi Başı Ortalama TTH	Kişi Başına TTH İndeksi
1	8	100	20.200	2.244	100
2	9	57	11.514	1.619	72
3	30	41	8.282	1.342	60
4	47	26	5.252	987	44
5	51	21	4.242	124	41
6 ve 7	33	12	2.424	760	34

Hayriye Köy Araştırma 1963'te verilen rakamlara dayanmaktadır.

Sonuç

Hayriye'de hem işgücü, hem de üretim bakımından tarımın ağır bastığı, emek-yoğun teknolojiye dayalı bir köylü ekonomisi geçerlidir. Temel üretim birimleri, çekirdek ya da geniş ailelerden oluşan hanelerdir. Hanelerin çoğu birincil düzeyde kendi geçimlerini sağlamaya ve ikincil düzeyde dış pazarlara dönük bir yapıdadır.

Hayriye'nin temposunu ve ritmini geleneksel olarak belirleyen unsur tarımsal çalışma çevrimidir. Bütün köylüler öncelikle tarım senfonisinin temel hareketlerine, yani toprağı sürme, tohum ekme, çapalama ve hasat işlemlerine uyarak yaşamlarını örgütlemek ve planlarını düzenlemek zorunda kalmışlardır. Köylüler ancak son hareketin tamamlanmasından sonra çocuklarını evlendirebilmekte, oğullarını sünnet ettirebilmekte ve başka toplumsal olaylarla meşgul olabilmektedir; bunların programlanması çiftçiliğin zamana ilişkin gereklerine bağlı olmak zorundadır.

Hayriye'nin seçilmiş görevlileri haneleri mal varlıkları temelinde yedi vergi düzeyine ayırmış bulunmaktadır: ama birinci ve ikinci, üçüncü ve dördüncü ile beşinci, altıncı ve yedinci düzeyleri birleştirerek, haneleri sosyoekonomik analiz açısından yüksek, orta ve düşük varlıklı gruplar biçiminde yeniden düzenlemek mümkündür. Bu üç grubun genel anlamda katı toplumsal sınıfları oluşturmamasına karşın, farklı gruplardaki haneler farklı hayat standartlarına göre yaşamakta, farklı düzeylerde itibar görmekte ve farklı siyasal partileri desteklemektedir (bak. V. Bölüm). Sözgelimi, varlıklı hane halkı reisleri genelde kendilerini maddi durumu daha düşük kimselere karşı sosyoekonomik yükümlülükler taşıyan köy önderleri olarak görmektedir, Bunlar yoksullara iş vermekte, doğrudan yiyecek ve giyecek yardımında bulunmakta (özellikle islami bayramlarda), kamu projelerine en büyük katkıyı sağlamakta, kendi dirayet ve tecrübelerini köyün hizmetine sunmakta ve önemli bir dinsel vecibe olan hac ziyaretini yerine getirme şansı en yüksek kesimi oluşturmaktadır. Yaptıkları şeylerin karşılığı ise kendilerine gösterilen saygı ve itibarın gittikçe daha da artmasıdır.

Köyün yoksul haneleri sosyoekonomik kutbun karşı ucunu temsil etmektedir. Bunlar kendilerini geçindirecek sermayeden yoksun oldukları için tarım dışı işleri kovalamak ya da ellerinde işleyebileceklerinden daha fazla arazi olan zenginlerin yanında çalışmak zorundadır. Buna bağlı olarak zengin ve yoksul kesimlerden birçok hane arasında ekonomik zaruretin getirdiği bir tür ittifak vardır. Orta varlıklı grupta yer alanların arazileri ve çiftlik hayvanları zenginler karşısında ekonomik bakımdan bağımsız olmalarına yetmekte, ama önemli bir sosyoekonomik konuma kavuşmalarını sağlamada yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan gördükleri saygı ve itibar yoksullara göre daha yüksek olmakla birlikte, zenginlere göre daha düşüktür.

Ekonomik durumla oldukça tutarlı bir bağlantı içinde değişkenlik gösteren bu önemli toplumsal farklılıklara karşın, varlık grupları arasında derin toplumsal uçurumlar yoktur. İslami kardeşlik ideolojisi, yaygın akrabalık bağları, Hayriye'nin benzersiz bir köy olmasına ve bir Gürcü topluluğunu barındırmasına dayalı ortak kimlik gibi bir dizi kültürel güç gruplar arası bağlılığı sürekli ayakta tutmaktadır.

B ö l ü m 5

Siyaset ve
Yönetim

Ülke çapındaki gelişmelerin yerel siyaseti ve köy idaresini güçlü biçimde etkilemesi ve çoğu zaman belirlemesi nedeniyle, bu bölüme Türkiye'nin yakın siyasal tarihinin kısa bir değerlendirmesiyle başlayacak ve daha sonra yeniden köy düzeyine döneceğiz.

Ulusal Siyaset

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri 1923'te Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde atıldı. Cumhuriyet'in önderi Mustafa Kemal (sonradan Mustafa Kemal Atatürk) Türkiye'yi 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'ın ve başka yabancı devletlerin giriştiği işgalden kurtardı ve ülkeyi önde gelen Avrupa güçlerine benzer bir modern ulus-devlet olarak yeniden şekillendirmeye yönelik iddialı bir planı uygulamaya başladı. Bu zorlu girişim Türkiye'de yaşayan farklı halkların geçmişte çokuluslu ve İslami esaslara dayalı Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan çeşitli unsurlar içindeki bağlılık ve kimliklerini bir yana bırakarak geleceğin tek uluslu ve laik cumhuriyet yapısı içinde yer almaları açısından, yeni birtakım ulusal simgelerin yaratılmasını gerekli kıldı.

Çatışmaya açık bağlılıkların yeni devletin öngörülen birliğini parçalamasını önlemek için, İslam'ın toplu kimliğinin kapsayıcı simgesi olarak oynadığı rolün yerine "Türk yurttaşlığı" denen ulusal-hukuksal bir soyutlamayı geçirme ve ülkenin Türk olmayan birçok sakininin ulusal kimliklerini inkar etme yoluna gidildi. Türk ulusal anayurdunu yaratmayı kolaylaştırmak amacıyla yazılan resmi tarih kitaplarında, ülkede yaşayan Kürtler, Çerkesler ve Gürcüler gibi azınlıkların temelde Türk oldukları ve karşılıklı anlaşılabilir Türkçe lehçeleri konuştukları yönünde bir "açıklama" getirildi. Bu tür yurttaşlar gerçek Türkçe'yi öğrenmeye zorlandı ve kendi dillerindeki yayınlara hala süren yasaklar kondu. Atatürk yeni Türkiye'nin cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, devletçilik, halkçılık ve inkılapçılık ilkelerine dayanacağını ilan etti (bak. Karpas 1959). Giriştiği devrimci uygulamalar arasında birçok laiklik reformu da vardı: Halifelik ile padişahlığın kaldırılması, İslam'ın devlet dini olmaktan çıkarılması, tekke, zaviye ve tarikatların kapatılması, şeri hukukun yerine Avrupa'dan alınma kanunların geçirilmesi, medreselerin kapatılması, Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin benimsenmesi ve geleneksel Müslüman başlığı fesin yasaklanması.

Kemal Atatürk 1923'ten 1938'deki ölümüne değin Türkiye'yi tek parti sistemiyle Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) dayanarak yönetti; pederşahi, ama sert bir uygulayıcı olarak reformlarının önünü tıkayacak hiçbir muhalefete izin vermedi. Çok partili siyasal yaşama geçme yönündeki iki deneme, ülkenin ilerleme hızını

kesmekten başka bir şeye yaramadığı kanısından dolayı muhalefet karşısındaki sabrının kısa sürede taşması nedeniyle "başarısızlığa uğradı".

Atatürk'ün ardılı İsmet İnönü laiklik yanlısı politikaları aynı gayretle sürdürdü, Birçok değişik nedenle, bu arada Atatürk'ün Türkiye'de bir Batılı demokrasi kurma yönündeki nihai amacını gerçekleştirme isteğiyle, 1945'te çok partili siyasete geçiş için yeni bir denemeye izin vereceğini duyurdu. Hükümetin din ve ekonomi konusundaki katı tutumuna karşı çıkan CHP içindeki muhalif unsurlar hemen Demokrat Parti'yi (DP) kurdu. Bu yeni parti savaş zamanındaki sıkı ekonomik denetimlerden bezmiş olan işadamları, hayat pahalılığından dolayı sıkıntı çeken tüketiciler, 1942'de ayrımcı nitelikte "varlık vergisi"ni ödemek zorunda bırakılan Hristiyanlar ve Yahudiler, CHP'de aradığını bulamayan seçkinci gruplar, CHP'nin tarımı ihmal etmesine ve dinsel ifade yollarını bastırmasına kızan milyonlarca hoşnutsuz köylü arasında destek buldu (Rustow 1957). Türkiye Cumhuriyeti'nin 1950'de yapılan ilk açık ve dürüst seçim DP'nin büyük yankı uyandıran zaferiyle sonuçlandı ve CHP hükümetten çekilerek halkın iradesine saygı gösterdi. "Böylece Türkiye modern tarihte otokratik bir rejimin yönetiminin dizginlerini barışçı yoldan bıraktığı belki de ilk ülke oldu" (Tachau 1972:382).

Demokratlar ezanın yeniden Arapça okunmasına izin vererek ve ilköğretim müfredatına seçmeli bir ders biçiminde İslam dininin öğretilmesini alarak bir dinsel hoşgörü ortamı yarattılar. Uzun süre gizli ya da uykuya yatmış halde kalmaya zorlanmış olan dinsel ifade biçimleri bir kez daha açıkça kendini gösterdi. Bununla birlikte Atatürk ilkelerini benimseyen DP, dinsel aşırılığa karşı tavrı aldı.

Bu dönemde dışavuran siyasal bölünmelerin kaynağı ülkenin ikili sosyoekonomik yapısıydı. CHP'nin desteği kentli seçkinlerin, sivil bürokratların, üst düzey askerlerin ve büyük toprak sahiplerinin ittifakına dayanmaktaydı. Büyük toprak sahipleri partiyle sıkı ilişkilerini kullanarak, kentli yoksullarla birlikte ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 75-80'ini oluşturan köylüler üzerindeki egemenliklerini pekiştirmekteydi.

Mahrumiyet içindeki kesimlerden ve CHP'nin gözünü açtığı kesimlerden destek gören DP, iktidar döneminde (1950-60) bu ikili yapıyı değiştiren bir dizi toplumsal ve ekonomik önlem aldı. Kırsal alanlara daha fazla hizmet götürüldü: Yollar, elektrik projeleri, tarım kredileri, inşaat işlerine destek, yeni sanayi dalları, eğitim ve sağlık kuruluşları, ürktücü yol vergisinin kaldırılması. Bunlar köylülerin siyasal uyanıklık ve katılım bakımından yeni bir güç kazanmasına ve ülkeyle daha büyük bir bütünleşmeye girmesine katkıda bulundu. Kentlerde DP'nin özel sektöre ve ticarete sağladığı destek, varlık ve statü bakımından üst düzey bürokratik ve askeri çevrelerle boy ölçüşen ve hatta onları geçen yeni bir kentli seçkin tabakanın

doğmasını kolaylaştırdı. DP'nin sosyoekonomik önlemlerinden yarar gören ve/ya da dinsel ifadeye daha geniş özgürlük tanınmasına değer veren Türk yurttaşları 1954'te ve 1957'de DP'yi yeniden iktidara taşıdı. Bu gelişmeler eski konumlarını yitirmenin sıkıntısını çeken CHP destekçileri arasındaki düşkünlüğünün ve kızgınlığının artmasına yol açtı. CHP'nin düşkünlüğüne uğrayan kentli destekçileri, seçim sandıklarındaki acizliklerini başka yollardan dengeleme çabasıyla, hükümet karşıtı duygularını basın ve toplu gösteriler yoluyla ifade etmeye başladı. Hükümetin Ankara ve İstanbul'da üniversite öğrencilerinin siyasal protestolarıyla ortaya çıkan "yasadışı karışıklar"ı bastırmada gittikçe daha fazla orduya dayandığı 1960'ta, üst düzey komutanlar sivil siyasetin iflas ettiğine karar verdiler.

Başında Orgeneral Cemal Gürsel'in bulunduğu askerler kansız bir darbe gerçekleştirecek, hükümette görev alan DP mensuplarını tutukladı ve belediyelerdeki DP görevlilerinin yerine subayları ya da CHP mensuplarını geçirdi. Darbeyi izleyen sıkıyönetim döneminde, ordu DP'yi yasadışı ilan ederek kapattı ve kendi içinde DP yandaş subayları tasfiye etti. DP'li eski başbakan Menderes anayasayı çiğnemekle suçlandı; açılan davaların sonunda dışışleri ve maliye bakanlarıyla birlikte idam cezasına çarptırıldı. Aşırı siyasal akımlara karşı tedbirler içeren ve "Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmayı amaçlayan" (Madde 153) yeni bir anayasa hazırlandı.

Askerler 1961'de yönetimi yeniden siyasetçilere bıraktı ve ülke eski Demokrat oyuncularını kapmak için çekişen çok sayıda partinin ortaya çıkışına sahne oldu. Zamanla siyasete dönmelerine izin verilen DP mensuplarının çoğu Adalet Partisi'nin (AP) çatısı altında yeniden örgütlendi ve AP çok geçmeden DP'nin mirasçısı haline geldi. Bir siyasal yorumcuya göre, AP popülerliği ve temsil gücü bakımından Ortadoğu'da gerçek anlamda ilk taban partisi olarak nitelendirilebilir (Sherwood 1967).

Kentli aydınların radikalleşen unsurları arasında destek kazanmayı uman CHP, siyasal ideolojisini değiştirdi ve "ortanın solu" çizgisine yöneldi. Bu yeni yönelim genel seçmen kitlesindeki muhafazakar unsurların uzaklaşmasına yol açtı; AP 1965 ve 1969 genel seçimlerinden zaferle çıktı.

Türkiye'nin ABD ile ilişkileri, büyük ölçüde önce Johnson yönetiminin ve ardından ABD Kongresi'nin Kıbrıs konusundaki Türk-Yunan çatışmasına yaklaşımı nedeniyle, 1960'ların ortalarına doğru gittikçe bozulmaya yüz tuttu. 1970'lere de taşan bu gelişme Türkiye'de Amerika ve NATO karşıtı duyguların yayılmasını ve sol radikalizmin güçlenmesini getirdi. Sağcı ve solcu gruplar arasındaki gerginlikler sık sık patlama noktasına vararak, çalkantılı işçi grevlerine, öğrenci olaylarına ve kentlerde şiddet eylemlerine dönüştü. AP'nin Büyük Millet Meclisi'nde sayısal üstünlüğe sahip olmasına karşın, etkili biçimde siyasal anarşinin önünü alamaması, Türk askeri komuta kade-

mesinin Mart 1971 'de "muhtıralı bir darbe" yapmasına yol açtı. Muhtırada AP hükümetinin istifa etmesi ve partiler dışında bir koalisyon kurulması istenmekteydi. Onbir ilde sıkıyönetim ilan edildi; gerçek iktidar bir kez daha ordunun eline geçti.

İzleyen birkaç yıl bir dizi etkisiz "partilerüstü" ya da geçici hükümetle 1973'teki yeni seçimler sonunda ortanın solundaki CHP parlamentoya en büyük parti olarak girdi ama hiçbir parti çoğunluğu elde edemedi. CHP lideri Ecevit 1974'te sağ eğilimli Milli Selamet Partisi'yle başarı şansı zayıf bir koalisyon oluşturdu ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türk azınlığını korumak üzere Kıbrıs'a asker çıkararak adanın yüzde 40'ını denetim altına almasıyla kısa süreli bir parlak dönem yaşadı. Ama çok geçmeden hükümetin işlemediği görüldü ve Ecevit aynı yılın Eylül ayında istifa etti.

Bir başka etkisiz geçici hükümetin ardından, AP'nin 1965'ten 1971'e değin başbakanlık yapmış olan ve esnekliğiyle tanınan lideri Süleyman Demirel sağ partileri bir araya getirerek bir "milli cephe" koaliyonu kurdu; bu koalisyon Nisan 1975'te 218'e karşı 222 gibi çok az bir farkla güvenoyu aldı. Sağ ve sol arasındaki çatışmaların yanı sıra öğrencilerin şiddet eylemleri hızını kesmeden sürdü ve 1977 genel seçimleri yine başında Demirel'in bulunduğu bir başka zayıf koalisyon hükümetiyle sonuçlandı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları tek partiye dayalı otoriter bir yönetimle ülkeyi Batı demokrasisi düzeyine çıkarmayı tasarlamışlardı ama uzun süreli rakipsiz bir siyasal denetimin kurulması bu hedefle çelişkili bir emsal yaratmıştı. Daha sonra geçilen çok partili siyasal yaşam, 'ya hep ya hiç' tavrının egemen olduğu birçok yeni Afrika devletindeki liderlerin oynadığı türden (W.A. Lewis 1965) bir 'elde var sıfır' oyununa dönüştü. Gerek CHP, gerekse DP iktidarda bulundukları sırada konumlarını sürdürmek için aşırı önlemlere başvurdular. Siyasal sistemin düzeltici mekanizması seçim sandığı yerine, daha çok ordu oldu (Magnarell 1974:135). Geçtiğimiz on yılın büyük bir bölümünde Türkiye kolayca elden kaçan bir istikrarı yakalama peşinde olmuştur. Halihazırda ülke büyük çaplı bir siyasal geçiş döneminin eşiğinde gibi görünmektedir.

Yerel Yönetim: Tarihçe ve Gelişim

Türkiye'de yerel yönetimin eski ve özgün bir sistemin evrimiyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu sistemde bir yerleşmede yaşayan sülalelerin erkek reisleri zaman zaman toplanarak herkesi ilgilendiren konuları görüşürlerdi. Bir ya da birkaç sülalenin ekonomik bakımdan üstün olduğu durumlarda, bunların ileri gelenleri önemli kararları alırlardı; böyle bir üstünlük olmadığında ise bütün erkekler aşı-

ğı yukarı demokratik bir tarzda kararlara katılırlardı. Bilgeliğı, adaleti ve serveti nedeniyle özel itibar kazanmış olan bir köy yaşlısının "muhtar" olarak köyün reisi sayılması muhtemelen yaygın bir uygulamaydı. "Bu sistem asayiş sağılamak- tan ve vergileri toplamaktan sorumlu yerel bir ileri gelen aracılığıyla çok sayıda özerk topluluğı (köyler, loncalar, göçebe aşiretler, etnik gruplar dahil) idare etmeyi genellikle yeterli bulan Osmanlı yönetiminin "yüzeysel" niteliğıyle bağdaşır gibi görünmektedir..." (Scott 1968: 16). Bu koşullar altında köylüler büyük ölçüde içe dönük bir yapılanma içindeydi ve muhtar kendi köyünün iyiliğı için çalışarak yerel itibar yönünde ek payeler elde edebilirdi. Cumhuriyet döneminin başlarında 1924 tarihli Köy Kanunu'nun çıkarılmasıyla, bu durum belirgin biçimde değışikliğe uğradı.

Atatürk'ün Türk kafa yapısında öngördüğü dönüşüm ancak toplumun en geniş kesimini, yani köylüleri onun gösterdiği ideolojik hedefe doğru çekerek gerçekleştirebilirdi. Ülkenin sınırlı kaynaklardan ve son derece dağınık kırsal nüfustan dola- yı yaşadığı ikili sorun karşısında, reformcular köylüler arasında sosyokültürel ve ekonomik değışimin yasalar yoluyla sağılanabileceğı umuduna kapıldılar. Bu bağlamda özel bir yer tutan 1924 tarihli Köy Kanunu'nda geleneklerin kabul edilebilir yönleri kurallara bağlanırken; öngörülen geleceğe ilişkin unsurlar da karar altına alındı.

Kanun köyü nüfusu 2.000'in altında bir yerleşme olarak tanımlamakta ve böyle bir yerleşmeye hukuki ya da tüzel bir kişilik statüsü vermekteydi. Köylülerin yeni yaşam planına ilişkin düzenlemelerden biri 37 zorunlu ödevi ve 31 gönüllü ödevi kapsayan listelerdi. Zorunlu işler arasında şu tür hususlar yer almaktaydı: Sıt- maya yol açan sivrisinekleri besledikleri için köy sınırları içindeki durgun su birikintilerinin kurutulması; köy kuyularının ağızlarının 70 cm yüksekliğinde taşlarla çevrilmesi; her evde yaşanan bölmeler ile ahırın bir duvarla ayrılması; köyü boy- lamasına ve enlemesine geçecek ve köy ortasında kesişecek iki yolun inşa edilmesi; köy ile mezarlık arasında, akarsu boylarında, yol kenarlarında ve köy meydanında adam başına yılda en az bir ağaç dikilmesi; hayvanlara aşırı yük taşıtılmaması ve hayvanların gereksiz yere yorulmaması; ürünlere zarar veren haşarat ve kuşların hükümetçe belirlenen usullere uygun olarak öldürülmesi; köy yollarının bakımının yerine getirilmesi; hükümetin talimatları doğrultusunda köyün en cazip yerinde bahçeli bir okul inşa edilmesi; köyde bir dernek ve bir misafir odasının inşa edilmesi; köyde nalbant, bakkal ve demirci dükkânlarının açılması; köydeki her ev için özel birer hela ve köy için bir umumi hela yapılması (Madde 12,13)¹.

¹ Köy Kanunu'na yapılan bu ve daha sonraki göndermelerin kaynağı Robinson'ın (1949) verdiği İngilizce çevirilerdir.

İsteğe bağlı işler listesinde köylülere tavsiye edilen hususlardan bazıları şunlardı: Yılda bir kez evlerin, tuvaletlerin ve ahırların dış duvarlarının badanalanması; köyde bir çamaşırhane, hamam ve pazar yerinin kurulması; peynir ve tereyağı yapımı için makinelerin satın alınması; tarlalar ve bahçeler için ortaklaşa su kanalları inşa edilmesi; daha yüksek mahsul elde etmek amacıyla suni gübre ve daha fazla bilgi edinmek için kitaplar satın alınması; köyde spor karşılaşmalarının düzenlenmesi; safsan koç, teke, aygır ve boğaların satın alınması; yoksul köylülere gıda ve para yardım yapılması; yetim ve öksüz çocukların sünnet ettirilmesi; kızların evlenmesine yardım edilmesi; yoksulların naaşını kaldırmak için kefen sağlanması (Madde 14). İdealist yasa koyucuları ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar, sosyokültürel ve ekonomik gelişme resmi buyrultularla elde edilemez; bunu sağlamak için yeterli doğal kaynaklar ve insan kaynakları, örgütlenme, mali güç ve etkili iletişim halkaları gerekir. Ne yazık ki, Türkiye'deki köylüler eğitimsiz, yabani ve yoksuldu. Dolayısıyla kanunun getirdiği toplumsal ve ekonomik yenilikler yürürlüğe konamadı, kağıt üzerinde kaldı ve köylüler büyük çoğunlukla Kemalist devrimin ana mecrası dışında yaşamlarını sürdürmeye devam ettiler. Türkiye'nin kırsal kesimindeki koşullarını 1940'ların sonlarında incelemiş bir Amerikalı olan Richard D. Robinson, Köy Kanunu ve köylü yaşantısı konusunda derin bir kavrayışı yansıtan bazı sonuçlara varmaktadır:

Köy Kanunu çoğu durumda unutulmuşluğun örtüsü altında gömülmüş gibidir. Bunda rol oynayan nedenler arasında mali kaynakların yetersizliği, köylerde okuyazar önderlerin azlığı ve köy inisiyatifinin yokluğu belirtilmektedir. Kendi payıma, kanunu kaleme alan hükümetin psikolojisinin bu konuda bir hayli sorumluluk payı taşıdığı görüşündeyim. Sözgelimi, kanun yalnızca bir köyden ceza tehdidi altında yerine getirmesi istenen ödevleri değil, aynı zamanda dilerse yapabileceği şeyleri sıralamaktadır. Özel olarak köyün yetkisine bırakılmamış herhangi bir iş önerildiğinde, önce merkezi hükümetten ve birçok durumda Ankara'dan izin alınması gerekmektedir. Böyle bir kanun bireylerin ya da köyün sorumluluk ve hak alanına giren çok az alan bırakır, Merkezi hükümetçe verilmiş olan şeyler aynı ölçüde kolayca geri de alınabilir. Kent, il, eyalet ya da ülke gibi daha üst bir yönetim birimine açıkça bırakılmamış olan her türlü yetki ve otoritenin daha alt birimin ve temelde bireylerin elinde kaldığı ABD'deki uygulamanın tam tersi bir durum söz konusu. İkinci sistem sorumluluğu, birinci sistem ise kayıtsızlığı geliştirir [Robinson 1949].

Köy Kanunu yaşam standartlarını ve yaşam tarzlarını etkilememekle birlikte, köy idaresini biçimsel kurallara bağlamış bulunmaktadır. Kanuna göre bir köyün 21 yaşına basmış her mensubu köy derneğini oluşturur; bu derneğin dört yılda bir muhtarı ve ihtiyar heyetini seçmesi gerekir, (Köylerin yalnızca küçük bir kesiminde kadınlar fiilen dernek toplantılarına katılır ve oy kullanır.). Heyetin üye sayısı

1.000'in altında nüfusa sahip köylerde sekiz, daha büyük köylerde on iki olmalıdır. Kanun temsil düzeyini genişletmeye yönelik olduğu anlaşılan bir yaklaşımla, köy imamını ve okul öğretmenini heyetin doğal üyeleri saymış, buna karşılık yakın akrabaların aynı anda heyette görev almalarını yasaklamıştır. Heyetin köyün yönetimine ilişkin kararlar almak ve muhtara tavsiyelerde bulunmak üzere haftada bir toplanması gerekir. Yerine getirdiği özgül görevlerden bazıları her hane için salma miktarını saptamak, imeceyle yürütülecek işleri belirlemek ve yerel anlaşmazlıkları çözmektir.

Köy Kanunu, muhtarı köyün seçilmiş en üst yetkilisi ve ulusal hükümetin temsilcisi olarak tanımlar. Kanunda muhtarın devlete karşı 16, kendi köyüne karşı 7 yükümlülüğü sayılmıştır. Aradaki fark Cumhuriyet'in yasa koyucularının geleneksel olarak içe dönük olan bu makamı devlete hizmet edecek, dışa dönük bir makama dönüştürme niyetini açığa vurmaktadır. Ön görülen hedef, her ne kadar düşük aylığı kendi köylülerince ödense de, geleneksel köy ileri gelenini bir devlet görevlisi haline getirmektir.

Muhtarın devlete karşı ödevlerinden bazıları şunlardır: Muskacı, üfürükçü gibi halk hekimlerini ihbar etmek ve bunların köydeki hastaları tedavi etmesini önlemek; bulaşıcı hastalıklara karşı köylüleri aşılatmak; köydeki doğum, ölüm, evlilik ve boşanma olaylarını her ay sicile geçirmek; devletin vergi tahsildarlarına yardımcı olmak; asker adaylarını toplamak ve firariler ile yoklama kaçaklarını bildirmek; jandarmalara ve mahkeme tebligatlarını ileten memurlara yardımcı olmak; hükümetin çıkardığı kanunları ve yönetmelikleri duyurmak, açıklamak ve uygulamak. Muhtarın köye karşı en önemli ödevleri ise salmaları toplamak ve harcamak, imece çalışmalarını başlatmak ve ihtiyar heyetine danışarak yerel uyuşmazlıkları soruşturmasıdır (Madde 35, 36, 37).

Köy yönetiminin gerçek işleyişi yerleşmeden yerleşmeye değişiklikler gösteren mevcut ekonomik ilişkiler, akrabalık bağları ve önemli toplumsal gruplar arasındaki ittifaklar gibi çok sayıda etmene bağlıdır. Bazı köylerde ihtiyar heyeti iş yapmaz ve muhtar tek başına çalışırken, bazı köylerde ikisi birlikte çalışır.

Cumhuriyet döneminin başlarındaki başka değişiklikler muhtarın kendi köyü yerine devlete, daha özgül bir ifadeyle devletin tek partisi CHP'ye dönük bir yapılanma içine girmesini hızlandırdı. CHP'nin 1927'deki kurultayında bütün köy muhtarlarının göreve başlamadan önce parti müfettişlerince onaylanması kararlaştırıldı. Parti ve devlet yönetimleri arasındaki bütünleşme 1935'te içişleri bakanının aynı zamanda parti genel sekreterliğini üstlenmesi ve valilerin yerel parti örgütlerinin başına getirilmesiyle daha da pekişti (Payashoglu 1964:421). CHP'nin tek parti

yönetimi (1923-46) altında devlet otoriterliği en üst düzeyde hüküm sürdü. Talimatlar hep tek yönlü aktı: Tepeden aşağıya, başkentten köylere doğru. Geleneksel üstünlük taslama tavırlarından kurtulamayan aydınlar ve kentliler, kırsal kesimin tepkilerini almayı sağlayacak hiçbir kanal oluşturmadılar (Karpas 1973:276).

Anlatılan yapı nedeniyle, yaygın muhtar tipi büyük toprak sahibi ve egemen sülalenin reisi olan geleneksel-ataerkil "ağa"ydı. Bu tip muhtarlar genelde CHP ile ittifaka ya da "anlayış birliği"ne girdiler; kendi egemen konumlarını koruma ve yerel jandarmaların desteğini alma karşılığında hükümetin "elzem" talimatlarını yerine getirmeyi ve köylülerin bunlara uygun davranmasını sağlamayı üstlendiler. Makamın getireceği dertlerden kaçınarak bu işbirliğinin meyvalarından yararlanmak isteyen ağalar, denetim altında tuttıkları zayıf kişileri muhtar yapma yoluna gittiler.

Her ne olursa olsun, kanunun tanımladığı biçimde görevini bağlılıkla yerine getirmeye çalışan bir muhtarın kendi köylülerinin gözünde son derece sevimsiz hale gelmesi ve kendi işlerine bakacak zaman bulamaması kaçınılmazdı. Dolayısıyla bir çok köyde, özellikle de ağaların bulunmadığı köylerde muhtarlık itibarı köylülerin üstlenmekten kaçındığı ve pek istenmeyen bir külfet olarak görülmeye başladı.

Çok partili dönemde, özellikle de 1950-60 arasında CHP ile yerel ağalar arasındaki ittifak büyük ölçüde sona erdi. Çoğu yerleşmede her zaman çoğunluğu oluşturan yoksul köylüler topluca Demokrat Parti'ye yöneldiler ve kendilerinin belirlediği muhtarları seçtiler. Farklı grupların bu makam için çeşitli partilerden adayları açıkca desteklemesiyle, köy içindeki hizipler siyasal bir görünüm kazandı. Bu değişimle eşzamanlı olarak, dış dünyayla iletişim süreci etkili olmaya başladı. Demokratlar köylülerin sözlerine kulak asmaya önem verdiler, çünkü onları iktidarda tutan kalabalık köylü seçmenlerdi.

Demokratları iktidardan indiren 1960 darbesinden sonra Türkiye'yi yöneten Milli Birlik Komitesi, siyasal partilerin köy düzeyindeki örgütlenmesini ve köydeki makamlar için aday göstermesini yasaklayarak, boşuna bir çabayla köy gruplaşmalarını azaltmaya çalıştı. Komite üyeleri köylerdeki siyasal parti rekabetinin kargaşaya yol açtığı, çünkü henüz temel ihtiyaçların karşılanamadığı yerlerde siyasal tartışmanın mümkün olmadığı kanısındaydı (Dodd 1969: 133). Söz konusu kararnamenin hükümleri daha sonra 1963'te gözden geçirilen Köy Kanunu'na ve 1965 tarihli Siyasal Partiler Kanunu'na kondu. Ama bu yasal düzenlemelere karşın, ordunun yönetimi 1961'de yeniden siyasal partilere bırakmasıyla, yerel parti önderleri kırsal kesimi örgütleme araçları ve parti iletişim kanalları rollerini bir kez daha üstlendiler (Karpas 1973:278-79); çoğu köylülerin gözünde muhtar adayları

ayrı siyasal partiler adına yarışan kişiler olarak kaldı. Köyleri etkin devlet ilgisi ve Demokrat Parti'nin başlattığı yatırımlar yoluyla ülke yaşamının içine katma yönelimi, 1960 ihtilalinden sonra bir bakıma daha örgütlü bir biçimde sürdü. Örneğin, Devlet Planlama Teşkilatı'nın oluşturduğu Yerel Kalkınma Dairesi devlet memurlarını ve köy ileri gelenlerini bölgesel ve yerel kalkınmanın kavramları, örgütlenmesi ve hedefleri konusunda eğitmek üzere seçilmiş ilçelerde bir dizi pilot proje başlattı. Öteki bakanlıklarca uygulamaya konmuş köy düzeyindeki çok sayıda projeyi birleştirmek ve eşgüdümü sağlamak üzere Köy İşleri Bakanlığı kuruldu ve Milli Eğitim Bakanlığı köy okulları inşa programını hızlandırırken, Sağlık Bakanlığı da köy sorunlarına ağırlık vermek üzere bir Sosyal Hizmetler Akademisi açtı (Scott 1968:26-28).

Türk köylerinde muhtarların çeşitliliğini ortaya koyan bir dizi örnek olay incelemesi (sözgelimi Scott 1968; Stirling 1965; Szyliowicz 1966; Kolars 1963; Yasa 1955) dışında, ülke genelinde yürütülmüş olan ve yararlı istatistiksel bilgiler veren iki köy araştırması vardır, Devlet Planlama Teşkilatı ve ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın desteğiyle 1962'de Frederick W. Frey'in yönetiminde yürütülen ilk araştırma, Türkiye'nin 67 iline dağılmış 446 köyde yaşayan yaklaşık 8.000 kişiyle yapılmış görüşmelerden derlenen verileri kapsamaktadır. Bu araştırmadan muhtarlarla ilgili olarak ortaya çıkan bir dizi genelleme şöyle sıralanabilir: **1)** Muhtarların okuryazarlık² ve varlık düzeyi genelde ortalama köylüye oranla daha yüksekti. **2)** Ankete yanıt verenlerin yaklaşık dörtte üçü muhtarı köydeki en "nüfuzlu" kişi olarak nitelendirmekteydi ve bu nüfuzun başlıca nedenini muhtarlık makamının getirdiği konuma bağlamaktaydı. **3)** Bir köyün ulaşımına uygun en yakın uzaklığına göre ölçülen dışa kapalılığı ne kadar fazlaysa, sakinleri muhtarlarını o ölçüde daha nüfuzlu saymaktaydı. **4)** Buna karşılık bir köyde ağanın bulunması, köylülerin gözünde muhtarın konumunu dikkat çekecek düzeyde zayıflatmaktaydı (Frey ve Ross 1967).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın desteğiyle 1968'de yürütülen ikinci araştırma, 220 köyde yaşayan 5.244 kişinin oluşturduğu ülke genelindeki temsili bir örnek kitleyle yapılmış görüşmelerden derlenen verileri kapsamaktadır. Bu veriler köy muhtarları hakkında şu genellemelere varmamıza olanak vermektedir: **1)** Muhtarların yaklaşık yüzde 93'ü yeni alfabeye³ okuyup yazabildiklerini belirtmekteydi; buna karşılık görüşülen öteki yetişkin köy erkekleri arasında aynı oran yüzde 61,8 düzeyindeydi. **2)** Ankete yanıt verenlerin yaklaşık üçte ikisi muhtarı köydeki en nüfuz-

² Köy Kanunu'nda sonradan yapılan bir değişikliğe göre, muhtarların okuryazar olması zorunludur. Bu koşulun çoğu resmi makamlarca gözardı edilmesine karşın, kazanan adayların okuryazar olmaması nedeniyle seçimlerin yüksek devlet yetkililerince iptal edildiği durumlar bilinmektedir (Scott 1968:15).

³ Türkiye 1928'de resmen Arap alfabesini bırakarak, çok daha kullanışlı olan Latin alfabesini benimsedi.

lu kişi olarak nitelendirmektedir. Bu yanıtların bölgelere göre dökümü "gelişmiş" Batı Anadolu illerinde yüzde 70,5, "yarı gelişmiş" Kuzey, Güney ve Orta Anadolu illerinde yüzde 66,9, köy ağalarının egemen olduğu "az gelişmiş" Doğu Anadolu illerinde yüzde 54,1'di. Muhtara nüfuz kazandıran başlıca nedenler "resmi konum" (yüzde 29,3) ve "zeka-öncülık" (yüzde 28, 1) olarak gösterilmektedir. 3) Köy ne kadar uzak (ve muhtemelen ne kadar ücra) olursa, muhtarı en nüfuzlu kişi olarak nitelendirenlerin oranı o ölçüde yüksekti. 4) Muhtar ve ihtiyar heyeti üyeleri, sıkıntılı durumlarda en çok danışılan kişiler arasında en sık olarak belirtilen (yüzde 64,1) kimselerdi (*Modernization in Turkish Village* 1974).

şimdiye değin yürütölmüş çalışmalar, muhtar ile öteki önemli sosyoekonomik ve siyasal değışkenler arasındaki ilişki konusunda iki temel varsayım sunmaktadır. Oldukça dogmatik ve statik nitelikte olan birinci varsayımı, Türk sosyal bilimci Kıray (1968: 113) "Türkiye'nin Farklı Yörelerinde Seçilmiş Muhtarlar ve Belediye Başkanları Üzerine Bazı Notlar" başlıklı bölümde ortaya konmuştur. Kıray şunları yazıyor:

Geniş çaplı alan araştırmalarındaki gözlemlerimiz (...) bir toplulukta kimin seçileceği sorununun her zaman o topluluğun farklı güçleri arasındaki dengeyle belirlendiğini göstermektedir. Temel feodal toplum yapısının hala sürdüğü bizim toplum tipimizde, seçilmiş yerel idari yetkililer her zaman bu yapı içinde yer alır, yapının sürdürölmesine ve statükonun korunmasına hizmet eder.

İkinci varsayım değışimi, özellikle de modernleşme ile köy muhtarlığı arasındaki ilişkiyi esas alması bakımından daha dinamiktir. Tam anlamıyla bir varsayım biçiminde belirtilmiş olmazsa da, Frey'in 1962 köy araştırması verileri üzerindeki analizinde yazdığı şeyler bu yaklaşımın ilk ifadelerinden birini oluşturmaktadır:

Bizim kişisel izlenimimiz, muhtarın genel konumunun ve ayırt edici özelliklerinin Türk köylerindeki modernleşmede odak kişi olarak kendisinden yararlanılabileceğini gösterdiği yönündedir, Muhtar açık bir biçimde sağlam iktidar ve otoriteye sahip bir kimsedir. Köyün iç iletişim yapısının yanı sıra köy ile dış kuruluşlar arasında kilit bir rol oynar. Genellikle çoğu köylü erkeğine göre modernleşmeye daha fazla ilgi duyduğu ve olumlu tepki verdiği söylenebilir. (...) Kesin olarak grup içinde yer aldığı, köylü toplumunun kabul gören bir mensubu olduğu söylenebilir. (...) Bu araştırmada muhtarları yeniden eğitimeye ve yetiştirmeye dönük bir programın kırsal Türkiye'nin hızlı kalkınmasını daha ileriye götürmenin en ekonomik ve en etkili yolu olabileceğini ortaya koyan birçok bulgu vardır [Frey'den aktaran Stycos 1965:130].

Scott, Türk köylerinde muhtarlığa ilişkin incelemesinde Frey'in belirlemesini tamamlayarak, köylerin daha geniş toplumla bütünleşmesi ve köylülerin çeşitli dev-

let kuruluşlarından kaynak ve hizmet elde etmenin yararlarını görmesi sürecinde, yeni önderlerin seçilmeye başlayacağını öne sürmektedir. Köylüler geleneksel otoriter yaşlıların yerine, devlet memurlarıyla iyi işleyen bir etkileşime girebilecek ve toplulukları için gerekli yardımı sağlayabilecek daha genç⁴ ve daha bilgili kişiler arayacaktır (Scott 1968).

Bu varsayımlar birbirini dışılayan nitelikte değildir. Farklı koşulların varlığı göz önüne alındığında, çeşitli köylerde birlikte ya da ayrı ayrı geçerli olabilirler. Hayriye’de yönetim ve siyasetin ele alındığı aşağıdaki kesimde, her iki varsayımın farklı zaman dilimlerinde geçerlilik taşıdığını göreceğiz.

Hayriye’de Yönetim ve Siyaset

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından ve Köy Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden önce, köy imamının geniş sorumlulukları vardı.⁵ İmam ezan okuma, camide namaz kıldırma, ölüleri törelere göre yıkayıp gömmeye, Kuran dersi verme gibi yerleşik dinsel görevlerinin yanı sıra, muska yazma gibi etnik-dinsel işlevleri yerine getirir ve köydeki hastalara halk arasında geçerli devaları salık verirdi. Bunlara ek olarak sivil görevler de yürütürdü: Doğum ve ölüm vesikaları hazırlar, resmi mühürlü belgeleri onaylar, hem din, hem de medeni hukuk bakımından geçerliliği olan nikah törenlerini kıyar ve camideki mektepte köyün erkek çocuklarına okuma yazma ile başka bazı dindışı konuları öğretirdi.

Görev yapacak imamı tutma ve yıllık bir esasa göre maaşını ödeme işi köylülere aitti. Her yıl köyün hane reisleri caminin dışında ya da şadırvanın yanı başında toplanarak imamlık konusunu görüşürlerdi. Mevcut imamdan memnun olmaları ve imamın da köyde kalmayı istemesi halinde, alışlagelmiş biçimde olarak yılda 80 kile (yaklaşık 2,4 ton) buğday tutarında bir bedelle onu bir yıl daha görevde tutarlardı. Köylülerin imamdan memnun olmaması ya da imamın kendi isteğiyle görevi bırakmak istemesi halinde, Hayriye’nin yeni bir imam aradığı haberi önceden ilçe müftüsüne ve çevre köylere gönderilmiş olurdu. Böylece toplamda bu görev için başvuran adayların meziyetleri tartışılırdı. Daha çok nüfuzlu hane reisleri konuşur ve her biri sonunda görüş birliğine varmayı kolaylaştırmak açısından hem kesin, hem de esnek bir dille tavrını ortaya koyardı. Konuşmalar yapılırken

⁴ Halen muhtarlık için asgari yaş sınırı 25’tir. 1968 köy araştırması kapsamına giren 216 muhtardan yüzde 69,9’u 30-49 yaş arasında, yüzde 8,8’i 30 yaş altında ve yalnızca yüzde 3,7’si 60 ya da daha yukarı yaşıyordu (*Modernization* 1974:197).

⁵ Eski köy idaresi konusunda izleyen açıklamalar büyük ölçüde köyün yaşlı sakinlerince sağlanan sözlü tarihe dayanmaktadır.

ötekiler mırıltılarla rızalarını belli eder ve sonuçta oylamaya gerek kalmaksızın adaylardan biri üzerinde anlaşmaya varılırdı.

Söz konusu yıllarda Hayriye köylüleri muhtarlarını da hemen hemen aynı şekilde seçerlerdi. Muhtar olacak kişi köylülerce, daha doğru bir ifadeyle önemli hane reislerince belirlenirdi. Bu seçimde muhtarın köyü ziyaret eden devlet memurlarıyla ilişkileri etkili biçimde yürütecek kadar varlıklı, itibarlı ve nüfuzlu olması gözetilirdi: devlet memurlarını karşılamak, ağırlamak, işlerine yardımcı ve kimi zaman köstek olmak muhtarın göreviydi. Pek resmi bir otoritesi olmamakla birlikte saygı duyulan bu makama yoksul ve itibardan yoksun kişiler hiçbir zaman seçilmezdi.

Cumhuriyet döneminin başlarında çıkarılan Köy Kanunu ve uygulamaya konan çeşitli laiklik reformları iki köy makamının görelî niteliğini değiştirdi; imamın sorumluluklarını kısıtlarken aynı anda muhtarın sorumlulukları genişletildi. Örneğin, imamın dini dersler vermesi ve halk hekimliği yöntemlerini uygulaması yasaklandı, kıydığı dinsel nikahların yasal geçerliliği kalktı ve belgeleri onaylayıp mühürleme yetkisi köy muhtarına devredildi.

Hayriye’de muhtar seçimi, yasal olarak öngörölmüş gizli oylamanın biçimsel olarak uygulanması dışında, geleneksel tarzda devam etti ve beklenen olağan sonuçlar alındı. Hayriye erkekleri ayrıca ihtiyar heyetinde görev yapmak üzere köyün beş mahallesinden ikişer hane reisini seçtiler. En çok oyu alan beş kişi asil olarak heyete girerken, sonraki beş kişi heyetin yedek üyeleri oldu. Muhtarın belge onaylarına hizmetlerine karşılık küçük miktardaki harçlara ek olarak köylülerden yılda 100 kile buğday almasına karşın, ihtiyar heyeti üyeleri hiçbir bedel almaksızın görev yaparlar. Heyetin doğal üyeleri olan öğretmen ve imam asıl görevlerinden dolayı devletten maaş alırlar (Köylülerin her yıl imama görenek uyarınca 80 kile buğday ödemesi 1966’ya değin sürdü.). Heyet üyelerinin başlıca görevleri geçmişte olduğu gibi şimdi de muhtara danışmanlık yapmak, köy okulunu ya da yolları onarma gibi imece çalışmalarına karar vermek, yerel uyuşmazlıkları çözüme bağlamak ve her hanenin ödeyeceğı salma miktarını belirlemektir. Kanunda 1939’da yapılan değişiklikle sabit hale getirilen 20 TL’lik salma tavanının enflasyon nedeniyle köyün ihtiyaçlarını karşılamada son derece yetersiz kalması, ihtiyar heyetinin özel köy çalışmaları için sık sık ek vergiler koymasını zorunlu kılmıştır (Azami salma tutarı ancak son yıllarda resmen 200 TL’ye çıkarılmıştır.). Kendilerine biçilen salma tutarına karşı çıkan köylüler önce ihtiyar heyetine ve bu girişimden de tatmin edici bir sonuç alamazlarsa ilçe kaymakamına başvurabilirler. İhtiyar heyeti ayrıca "köy sınırları içinde yaşayan herkesin namus, can ve malını korumak" (Mackle 68) üzere muhtarın emri altında çalışacak (Madde 72) bir köy bekçisi

görevlendirmekle yükümlüdür. Bir bekçide aranan nitelikler belirli bakımlardan muhtarın nitelikleriyle tam bir karşılık içindedir. Bekçiler varlıklı ve nüfuzlu kesimden değil, yoksul ve düşük kesimden seçilir. Bekçinin üstlendiği can sıkıcı ve sevimsiz görevler nedeniyle, 70 kile buğday tutarındaki yıllık maaşı ancak köyün mütevazı erkeklerine çekici gelir. Bekçi ihtiyar heyetince seçilir, kaymakamca onaylanır ve maaşını köyden, silahını da devletten alır. Olağan görevleri arasında şunlar yer alır: Gündüz ve gece köyün bahçe ve tarlalarında devriye gezmek; hırsızlık yaparken yakalanan kişileri gözaltına almak; başkasının mülküne giren ve mahsule zarar veren hayvanları ahıra kapatmak; başkasının mülküne girmiş hayvanların sahiplerine muhtar tarafından biçilen para cezalarını ve tazminatları toplamak; köye gelen resmi görevlileri muhtara bildirmek; muhtarın emri üzerine mahalleleri dolaşarak gerekli haber ve bilgileri köylülere duyurmak; köy içinde muhtarın konuşmak istediği kişileri getirmek.

Köyün yönetsel-siyasal düzeni, Emrys Peters'in (1963) incelediği Şii köylerinde Hz. Hüseyin'in anısına kutlanan keramet oyununun sağladığı sonuca benzer bir biçimde, birçok bakımdan yerel statüleri ve kıdemleri teyid edici bir rol oynar. Köyün önde gelen şahsiyetleri, egemen ailelerin reisleri geleneksel olarak muhtarlık makamında ve ihtiyar heyetinde güçlü biçimde temsil edilegelmişlerdir, Köyün başlıca ekonomik kaynaklarını (esas olarak arazi ve hayvanlar düzeyinde) denetledikleri için, toplumsal istikrar onların yararınadır. Bu bakımdan yalnızca köydeki en yüksek statüleri ellerinde tutmakla kalmamış, aynı zamanda ülkenin iktidar eliyle, devlet bürokratlarıyla ve CHP mensuplarıyla ana bağlantıyı oluşturmuşlardır. İki taraf arasında 1950'ye değin süren ittifak ya da anlayış birliği doğrultusunda köy ileri gelenleri hükümetle işbirliği yapmış ve bunun karşılığında toplumsal düzeni korumada jandarmadan tam destek almışlar.

İhtiyar heyetinin doğal üyeleri biri geçmişe, öbürü geleceğe dönük iki farklı tarihsel yönü temsil ederler. İmamın varlığı köy yaşamı düzeninde İslam'ın geleneksel yerini belirlerken, laik öğretmen heyetin görüşmelerine modernleşmeyi aşılacak bir unsur olarak devletçe heyete konmuştur. Türk reformcularına göre özel olarak eğittikleri köy öğretmenleri kırsal kesimdeki değişimin başlıca etkenleriydi. Onlar "geri" köylü zihniyetini dönüştürerek modern ve ilerici bir yola sokacaklardı. Gelgelelim bu öğretmenler Milli Eğitim Bakanlığı'nın yerel halka danışmaksızın atadığı okumuş yabancılar olarak görülmekten kurtulabilmiş değildir; dolayısıyla onları ihtiyatla ve hatta kuşkuyla karşılamakta ve öğretmenin köy heyetindeki rolü çoğu zaman etkisiz kalmaktadır (Reformcu bir köy öğretmenin çok yoksul ve geleneklere bağlı bir köyde yaşadıklarının çarpıcı bir dille ilk ağızdan anlatımı için bak. Makal, 1954).

İhtiyar heyetinde öğretmen dışında köydeki makamlarda bulunanların hepsi erkek hane reislerince belirlenir. Toplumda ikinci sınıf bir konum taşıyan kadınlar köy derneği toplantılarına ne doğrudan ne de dolaylı katılırlar. Büyüklerine karşı hürmetkar davranmak zorunda olan genç erkekler toplantılarda hazır bulunmakla birlikte, çoğunlukla hiç konuşmazlar. Yoksul hane reisleri toplantılara katılıp konuşabilirler ama egemen hane reislerince dile getirilmiş tutumları onaylama yönünde görüş bildirmekten öteye gitmemeyi tercih ederler. Bu bakımdan uygulamada köy derneği ve onun göreve getirdiği köy idaresi, geleneksel mevki sırasını ve sosyoekonomik ilişkileri kalıcılaştırır. İlginç olan bir nokta, köyün sosyoekonomik mertebelerini ayakta tutan mallara yönelik herhangi bir tehlike meydana geldiğinde, kutsal düzeni yerli yerine oturtmak üzere harekete geçmesi gereken kişinin, köy yoksullarının sembolik bir temsilcisi konumundaki bekçinin olmasıdır. Kendisine ait bir mülk olmazsa ya da çok az olsa bile, bekçi resmen silah taşıyan bir kişidir ve kendisini düşük bir konuma mahkum etmiş olan sosyoekonomik düzeni korumak için gerektiğinde zora başvurmaya yetkilidir. Birilerinin malına zarar geldiğinde, muhtar para cezası ve zararı giderecek tazminat biçer; ama bunları toplamak yine yoksul bekçiye düşer ve bekçi bu işi yapmakla şeylerin toplumsal-maddi düzenini bozmanın getirdiği sonuçları kendi köylülerine dayatmış olur. Bu sistem Türkiye’de çok partili siyasetin ilk gerçek sınamadan geçtiği 1950’ye değin büyük ölçüde yukarıda anlatılan çerçevede sürdü. Ülke genelindeki ve özellikle köylerdeki siyasal muhalifler bu seçimlerde Demokratların arkasında kenetlendi. Hayriye’de orta ve düşük gelirli köylülerin geleneksel yönetici elite karşı çıkması ve Demokratların listesinden aday olan kendi muhtarını seçerek mevcut toplumsal-siyasal sistemi protesto etmesi, toplumsal farklılıkların siyasal bir ifadeye bürünmesini getirdi.

Yeni Demokrat muhtarın daha önce dört Cumhuriyetçi muhtar çıkarmış seçkin bir sülaleden gelmesi anlamlı bir gelişmeydi. Hayriye’de akrabalık bağları sosyoekonomik ve siyasal sınırları aşar ve böylece derin siyasal ayrılıkların gelişmesini önler. Gayretkeş Demokratların yürüttüğü etkin kampanya ve halk arasında dolaşarak oy istemeye alışkın olmayan Cumhuriyetçilerin şaşkınlığa bağlı ataleti Demokrat muhtarın 1950’ler boyunca görevde kalmasını sağladı.

Ama 1960’ta Demokratların devrilmesinden sonra, iktidardaki askeri yönetim DP’li muhtarlardan çoğunun yerine kendi görüşlerine daha uygun kişileri getirdi ve Hayriye muhtarını görevini baba tarafından kuzeni olan Cumhuriyetçi bir akrabasına bırakmak zorunda kaldı. Cumhuriyetçilerin sonraki üç seçimde muhtarlığı ellerinde tutmalarına karşın, yönetim tarzlarında önemli iki farklılık ortaya çıktı. Birincisi, ne kadar küçük düşürücü bir iş olursa olsun, oy istemenin zorun-

lu olduğunu öğrenmişlerdi. İkincisi, üstün önderlik yeteneğine sahip ve aynı zamanda otoriter öncellerine oranla çok daha açık ve demokrat görüşlü olan kişileri muhtarlığa seçtiler. Muhalefet muhtarlığı ancak 1973'te yeniden ele geçirebildi; o yılki seçimlerde DP'nin mirasçısı Adalet Partisi'yle özdeşleşmiş olan ve daha önce hiç muhtar çıkarmamış bir sülaleden gelen bir kişi aday gösterildi ve başarıya ulaştı. Köy düzeyinde parti örgütlenmesinin hukuken yasaklanmış olmasına karşın, 1960 darbesini izleyen on yılı aşkın dönem boyunca köydeki seçimlerde parti siyaseti bütün canlılığıyla sürdü. 1950 öncesi dönemde Hayriye'de seçimle işbaşına gelen görevlilerin mevcut sosyoekonomik düzenin seçkin unsurlarını temsil ettiği anlaşılmaktadır: dolayısıyla bu dönem Kıray'ın statüko varsayımını sıkı biçimde doğrular niteliktedir. Buna karşılık 1950'lerde çok partili siyasetin sıradan insanların yerel ve ulusal yönetimde daha fazla söz sahibi olmasını sağlayarak bazı değişikliklere olanak verdiği görülmektedir. Yine de köyün sosyoekonomik ilişkileri belirleyen temel sistemi bozulmaksızın varlığını sürdürdü. Gerçek değişim 1965'te CHP'li olarak tanınan geleneksel bir köy ağasının muhtarlığı sırasında başladı. Bu muhtar Ahmet Özkan'a ve köylülerin çalışmak üzere Avrupa'ya geçici olarak gitmesini sağlayacak bir kooperatif kurma yolundaki çabalarına şevkle destek verdi. İyi niyetli bir ağa olarak, statükoyu koruma işlevini sürdürmek yerine, örgütçülük ve önderlik yeteneklerini geleneksel düzeni geniş çapta değiştirmeye yöneltti.

Bir sonraki bölümde daha kapsamlı olarak ele alacağımız Avrupa'ya göçlerin bir sonucu olarak, Hayriye'deki geleneksel sosyoekonomik mertebeler neredeyse tamamen yok olmuş durumdadır. Almanya'da çalışan akrabaların düzenli olarak gönderdiği marklar sayesinde mali bakımdan güvenceye kavuşmuş olan köylüler artık toprağı sürmek ve tarlaları çapalamak yerine, güneşin tatlı sıcaklığı altında pineklemenin tadını çıkarıyorlar. Talihin garip bir cilvesi olarak, 1974 yılında bir gün bir Hayriye köylüsüyle köy yolunda yürüdüğümüz sırada, 1965'teki muhtarını tarlasından evine doğru yorgun argın giderken gördük. "Bak şuna" diye kıkırdadı köylü, "Bir zamanlar köyün efendisiydi şimdi ise elindeki araziler hiçbir işe yaramıyor. Köyde onun yanında çalışacak hiç kimse kalmadı."

Köyün 1973'de seçilen şimdiki muhtarı, Scott'un önerdiği kalkınmacı muhtar modeline epey denk düşer gibidir. Kırkını yeni geçmiş biri olarak görece genç sayılır ve Adalet Partisi'yle bağlarını köyün yararına kullanabileceğine inanıyor. Bunu sağlamak için de sık sık İnegöl'e giderek devlet memurlarıyla ve partisinin mensuplarıyla görüşüyor.

Son zamanlarda Hayriye'de parti siyaseti eski yoğunluğunu kaybetmiş gibi görünüyor. Çoğu ailelerin ekonomik güvencesinin kaynağı köyün dışında, yani Al-

manya'da olduğu için, köylülerin birçoğu (ve belki de çoğunluğu) dışa dönük bir yapılanmaya girmiş bulunuyor ve köyün idaresine fazla zaman ve enerji ayırma konusunda isteksiz davranıyor.

Tablo 11 . Hayriye Muhtarları

Adı	Gürcü Sülale Adı	Bağlı Olduğu Parti ⁶	Göreve Başlama
Cemil	Ortalisvili	Adalet	1973
Yusuf	Malakmadze	Cumhuriyet	1969
Sami	Hinkiladze	Cumhuriyet	1967
Sabri	Pepunidze	Cumhuriyet	1964
Sabri	Hinkiladze	Cumhuriyet	1960
Ömer	Hinkiladze	Demokrat	1950
Şükrü	Hinkiladze	Cumhuriyet	1946
Zülker	Basiladze	-	1946
Süleyman	Kirkitadze	-	1936
Kara Hüseyin	Hinkiladze	-	1934
Mehmet	Kirnateli	-	1930
Hüseyin	Gurgenidze	-	1928
Resul ⁷	-	-	1925
Molla Hüseyin	(bilinmiyor)	-	1921
Hacı Hüseyin	Pepunidze	-	1919
Mercan Usta	Gurgenadze	-	1918
Hasan	Hinkiladze	-	1916

⁶ 1960'tan 1973'e değin muhtarların siyasal parti listelerinden aday olmaları hukuken yasaktı. Ama parti-bağlılıklarının bilinmesi ve köy seçimlerinde önem taşıması nedeniyle, bu konudaki bilgiler tabloya alınmıştır.

1946 öncesinde muhtar adaylarının seçimlere siyasal parti mensupları olarak girmemesine karşın, hepsi olmazsa bile çoğu ülkenin tek siyasal partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin destekçileriydi.

⁷ Resul Laz kökenliydi ve dolayısıyla bir Gürcü sülale adı yoktu.
Kaynak: Ahmet Özkan'ın alan notları ve köy kayıtlarına ilişkin incelemeleri.

B ö l ü m 6

Eğitim, Etnik Kimlik
ve Özümleme

Eğitim

Önceleri Hayriye'de resmi eğitimin öncelikli amacı çocukların iyi bir Müslüman olmasını sağlamaktı. Köylüler 1895'te küçük bir cami inşa etmiş ve erkek çocuklarına dini ders vermenin yanı sıra Osmanlı Türkçesini okuma ve yazmayı öğretmek üzere bir Gürcü hoca¹ tutmuşlardı. Yirminci yüzyılın başlarında köyden birkaç oğlan İstanbul'daki medreselerde öğrenimlerini sürdürdüler. Bunlardan biri zamanla kadı oldu ve önce Osmanlı, ardından Cumhuriyet adliyesinde görev yaptı. İstanbul'da öğrenim gören Hayriyeli oğlanlar, Türkiye'nin farklı kesimlerinden gelmiş Gürcü öğrencilerle birlikte kalırlardı. Batum ve çevresinden gelme Gürcü çocuklarının İstanbul'daki medreselerde öğrenim görmeye başlaması iki yüzyıllık bir geçmişe dayanmaktaydı. Bunların temelini attığı gelenek Rusların Batum'u ele geçirmesinden ve Gürcülerin Anadolu'ya göç etmesinden sonra da sürdü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayıp parçalanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Türkiye'deki eğitimin karakteri ve amacı köklü biçimde değişti. Yeni Türkiye'nin yaratıcısı ve önderi Mustafa Kemal Atatürk, imparatorluğun çöküşünü İslami-Osmanlı kurumlara ve Müslüman kültürüne bağlamaktaydı. "Şark" zihniyetini ve toplumun geleneklere bağlı İslami esasını dönüştürmek üzere devrimci bir program uygulamaya girişti. Kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mensupları, modern Türk milliyetçiliğinin ilkelerine uygun olarak yeni bir kuşağı sosyalleştirmek amacıyla ülke çapında zorunlu ve laik bir eğitim sistemini tasarladılar. "Türk ulusal devleti fikrinin ortaya çıkışından beri, Türk liderleri okulları geçmişte var olandan farklı bir ulusal bilinci, ideojileri, değerleri ve davranış kalıplarını geliştirmede birinci araç olarak görmüş ve ülkedeki siyasal ahlaki toptan dönüştürmeyi hedeflemişlerdir" (Kazamias 1966:220).

Devletin İslam'ı devlet dini olmaktan çıkarma yönünde adımlar atmasının ve Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini geçirmesinin ardından, Hayriye'deki din okulları resmen kapatıldı ve hoca daha genel ve laik bir müfredatla birlikte yeni yazı sistemini öğretmeye başladı. Ama devletin getirdiği kısıtlamalara karşın, köylüler çocuklarına dini eğitim vermekten vazgeçmeye yanaşmadı; İslami öğretim gizlice sürdürüldü.

Köylüler 1937'de Orta Mahalle'deki tepelik bir alanda, kendi anlatımlarına göre tamamen imeceyle ve dışarıdan devlet desteği almaksızın bir ilkokul inşa ettiler.

¹ Türkiye'nin birçok köyünde olduğu gibi, Hayriye'de de hoca ve imam unvanları birbirinin yerini tutacak biçimde kullanılır.

Ankara'daki Maarif Vekaleti'nin atadığı, yerli olmayan öğretmenler başlangıçta Hayriye'den ve çevredeki okulsuz köylerden olmak üzere yalnızca erkek çocuklara ders verdiler. Zamanla ebeveynler kız çocuklarını da okula göndermeye başladılar. İlerici ana babalar kendi iradeleriyle hareket ederken, muhafazakar olanlar hükümetin zorunlu eğitimle ilgili hükümleri uygulamasının baskısıyla isteksiz olarak bu işi yaparlar. Ders programında Türkçe, tarih, coğrafya, tabiat bilgisi, yazı, aritmetik ve tarım bilgisi yer almaktaydı. Daha sonraları öğretim zamanının büyük bölümü, şimdi de olduğu gibi, Türkçe dersine ayrıldı; çünkü Hayriyeli çocukların çoğu okula başlarken yalnızca Gürcüce biliyorlardı.

1960'lara doğru yöredeki bütün köylerde okul açıldığı için, Hayriye'ye dışarıdan öğrenci gelişi durdu. 1974'te Hayriye ilkokulunda 100 kadar öğrenci ve hiçbir yerli ya da Gürcü olmayan dört öğretmen vardı. Üç ya da dört kız dışında köyün bütün çocukları okula gitmekteydi. Okul birçok köylü erkeğinin kaderine önemli bir etkide bulundu. Altmış yedi yaşında bir Gürcü adam okulun erkek kardeşlerinin yaşamına etkisini şöyle anlatmaktaydı:

Buradan birçok kıymetli ve muhterem öğretmen gelip geçti. Babam ölmüştü ve ben ailenin en büyük oğlu olarak tarım işlerinin çoğunu yapmaktaydım. Küçük kardeşimin bir an önce okulu bitirmesini ve böylece bana tam gün yardım etmesini bekliyorduk. Annem ona hep şöyle derdi: "Okulunu bitir ve zavallı ağabeyine yardım et." Ama sonunda diplomasını aldığı anda sınıfın birincisi oldu ve evde kalmayı reddetti. Evden ayrıldı ve öğretmenin para yardımıyla İnegöl'deki ortaokula gitti. Hepimiz ona beddua ettik. Annem "Sütüm haram olsun" dedi. Yine de bildiği yoldan gitti. İnegöl'den sonra harp okuluna girdi. Şimdi kendisi bir paşa. En küçük kardeşimde de aynı şey başımıza geldi. Köyde kalmayı kabul etmedi; şimdi doktorluk yapıyor ve ben hala buradayım ve babamın arazisini işliyorum.

Buna karşılık Hayriye'den resmi öğretimin kadınlara yararı dolaylı bir düzeyde kaldı. Bana bilgi veren otuz yaşlarında bir kadın köydeki eğitim yaşantısını ve çocuklarına ilişkin arzularını şu şekilde açıklamaktaydı:

Fotoğraf 14 - İmam Hayriye Camisi'nde

Çocukluğumda köy kızları genellikle okula gönderilmiyordu. Birkaç kez okula gittim, ama babam buna gerek olmadığını söyledi. "Sen bir kızsın" dedi. Ana babalar kızlarının yazmayı öğrenmesinden ve daha sonra oğlanlarla mektuplaşmasından korkuyorlardı veya en azından bize söyledikleri buydu. Kendi başına okumayı sökmeye çalıştım ama başaramadım. Daha sonraları kız çocuklar okula gittiler, ama daha ilerisine devam etmediler. Bize en yakın ortaokul İnegöl'de ve ana babalar kız çocuklarını bu kadar uzağa göndermeye yanaşmazlar. En büyük kızımı bu nedenle okula göndermedik. Ama kayınbiraderimin teşvikiyle, ikinci kızımı ortaokula devam etmesi için Bursa'ya onun ailesinin yanına gönderdik. Onun benim yapamadığımı yapmasını, eğitim almasını istiyordum. Onun güzel ve yüksek yerlere gelmesini istiyordum. Ne yazık ki olmadı; hazırlığı çok yetersiz olduğundan, dersleri başaramadı. Şimdi oğlumuzu okutmayı ümit ediyoruz.

Geçmişte bu köyden birçok okumuş insan çıktı. Daha sonra gençler tembelleşti. Şimdi akılları başlarına geliyor. İyi yerlere gelmiş olanlar, köyümüzdeki çocuklardan bazılarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Daha yaşlı birçok köylü geçmişte köy öğretmenlerinin mükemmel olduğunu belirtiyor: Bunlar öğrencilere sürekli telkinde bulunuyor ve onları ileri eğitime dört dörtlük hazırlıyorlarmış. Köylüler öncelikle 1920'li ve 1930'lu yıllarda çocuklara ders veren hocayı övüyorlar. Uzun süre önce emekliye ayrılan ve yaşı sekseni geçen bu hoca 1974'te hala Hayriye'de yaşıyordu. Muhafazakar anlayışın kalıplaşmış dar görüşlü insan tipine uyduğu pek söylenemez. Kıvrak bir dinamiği ve dünya konusunda geniş bilgisi var; tıpkı Atatürk gibi Batı uygarlığına hayranlık duyuyor. Oldukça sık biçimde köydeki kahvehanelerden birine oturuyor, kendisiyle tartışmaya girmekten ya da kendisini dinlemekten hoşlanan herkesle siyaset, din ve felsefe üzerine sohbetে koyuluyor. Bir gün Müslüman Ortadoğu ile Hristiyan Batı arasındaki farkları konuşurken, bana şöyle dedi: "Sizler rahiplerinizi öldürdünüz ve öne geçtiniz. Şimdi biz de size yetişmek için hocalarımızı öldürüyoruz." Sözünü ettiği şey Avrupa'daki reform hareketi ile yirminci yüzyılın ilk yarısındaki Türk laiklik hareketiydi. Dünyanın gelip geçmiş en büyük iki adamının Protestan Martin Luther ile romantik Jean Jacques Rousseau olduğunu ileri sürdü. Sofu bir Müslüman olan hoca, geçmişte din adamlarının İslam'ı istismar ettiğine inanıyor. İslami bir hiyerarşi fikrine karşı çıkıyor ve tıpkı Rousseau gibi, statü eşitsizliğine dayalı kurumların adaletsiz olduğunu iddia ediyor. Ona göre din bireysel vicdan işidir; her insan Tanrı'yla doğrudan ilişki kurmalıdır.

Köylüler ilk zamanlardaki laik öğretmenleri de överek, Hayriye'nin yöredeki bütün köylerden daha fazla başarılı adam yetiştirmesine yardım ettiklerini ileri sürüyorlar. Olgular bu iddiayı destekler yöndedir. Hayriye'deki ilkokuldan 1930'lu

ve 1940'lı yıllarda mezun olanların köylü erkek çocuklarının eğitimlerini sürdürmek üzere köyden ayrılmaları olağandışı bir şey değildi. Köyden göç eden bu kuşak içinde en az bir doktor, bir general, iki albay, birkaç başçavuş, iki mühendis, birkaç orman memuru, birkaç öğretmen, bir polis müdürü ve bir imam yer almaktaydı (Bunların ölçülü rakamlar olduğunu belirtmek gerekir; meslek ve kalifiye iş bakımından iyi konumlara ulaşmış kimselerle birlikte gerçek sayı daha yüksek olabilir). Bu adamlarda köy çerçevesinin dışında başarılı olma yönünde güçlü bir itici güç vardı. Onlar çoğu zaman yakın akrabalarının beklentileriyle çatışan bir konuma ulaşma isteği taşımaktaydı. Bu eğilimde öğretmenlerinin önemli bir katkısının olduğu kesindir. Dönem için olağan sayılabilecek bir durumla (bak. Makal 1954; Kirby 1960) ve Kemal Atatürk'ün milliyetçi ideolojisiyle tam bir uyum içinde, söz konusu öğretmenlere "cahil" köylü çocuklarını ilerici modern insanlara dönüştürme yönünde bir öncülük coşkusu aşılabilir. Siyaset bilimci Lenczowski şu görüştedir: " ...Kemal'in başarısının sırrı büyük ölçüde eğitim reformunun sıkı biçimde uygulanmasına bağlanabilir. Yeni kuşak köy ve lise öğretmenlerinin Halk Partisi mensuplarıyla birlikte oluşturduğu ateşli kadro, Kemalist fikirleri yaydı ve Türk gençlerinin zihinlerini eğitimden geçirdi. Öğretmenler Kemal'in en sadık propagandacıları haline geldi..."(aktaran Frey 1964:223-24). Eski öğretmenlere biçtikleri yüksek değer yanında, köylülerin daha yakın zamandaki öğretmenlere ilişkin belirlemeleri tam bir karşıtlık oluşturuyor. Köylüler 1950'lerin başlarından bu yana eğitimin kalitesinin düşmesinden yakınıyorlar. İlginç olan bir nokta, 1950 yılının Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin ülkedeki ilk gerçek açık seçimde yenilgiye uğramasına işaret etmesidir. Seçimden zaferle çıkan Demokrat Parti iş hayatı ve dinsel ifade alanlarında bir *laissez faire* politikası benimsedi. Ayrıca Atatürk'ün laik ve milliyetçi ideolojisine son derece bağlı olan birçok köy öğretmenin yetiştirdiği köy enstitülerini de kapattı.

Köylüler aynı zamanda geçmişe oranla daha az sayıda çocuğun ileri eğitime devam ettiğini belirtiyorlar. Bazı ana babalar bu konuda öğretmenleri suçlarken, bazıları da çocukların gerekli itici güçten yoksun olduğunu söylüyorlar. 1972-74 arasındaki dönemde köy ilkokulundan mezun olanların hiçbirisi ortaokula devam edememişti. Birkaç çocuk bunu denemiş ama başaramamıştı.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bir eğitim görece ve köy yaşantısından kurtulacak kadar talihli olanlar kentlerde kalmış ve çoğu geride bıraktığı köydeki koşulları değiştirme yönünde hiçbir şey yapmamış ya da çok az şey yapmıştı. 1960'lardaki Avrupa'ya işçi göçleri dışında, köy yaşantısı büyük ölçüde eskisi gibi devam etmiş ve her yeni kuşak aynı başlangıç mesafesinden hayata atılmıştır. Ba-

Fotoğraf 15 - Kuran kursu dersleri

şarıya ulaşan bazı, göçmenler, kentte kendi yanlarında okula gitmeleri konusunda ana babalarını ikna ederek Hayriye'deki kız ve erkek yeğenlerini "kurtarma"ya çalışmışlardır. Bu yoldan birkaç düzine kadar köy çocuğu eğitimli kesim saflarına katılmış durumdadır.

Köyün 1974'teki yetişkin nüfusu içinde, taminen yüzde 65-70 oranında erkek ve yüzde 45-50 oranında kadın işe yarar düzeyde Türkçe okuryazardı. Aynı yıl çoğu kız olmak üzere bir düzine kadar çocuk köy imamının verdiği Kuran kursuna (bak. Fotoğraf 15) katılmıştı.

Etnik Kimlik ve Özümleme

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Gürcülerin, Çerkeslerin ve öbür Kafkasya halklarının Anadolu'ya kaçışlarına ilişkin ayrıntıların geç Osmanlı tarihinin en dramatik sayfalarından bazılarını oluşturmalarına karşın, bu halkların daha sonra uğradığı özümleme konusunda değerli çok az bilgi vardır. Türk resmi nüfus sayımlarında insanların etnik kökenleri yerine anadil olarak bildirdikleri dillere göre tasnif edilmeleri nedeniyle, sayıları da ancak tahmine dayalı olarak belirlenebilmektedir. Devlet istatistik Enstitüsü'nün başkanı Sabahattin Alpat, bu tür sayım ve verinin ne ölçüde güvenilir olduğunu yorumlarken, "sayımlardan önce yapılan ön denemelerden ikamet ve ikamet süresi, evlilik sayısı, doğumlar ve evlilik yaşı konularında verilen bilgilerin yanlış ya da eksik cevaplandırıldığı anlaşıldığı"-nı (1969:61) yazmıştır. Bundan da öteye, özellikle nüfusun çoğunluğunun yaşadığı köylerde sayım yürütecek kalifiye personel bulmadaki güçlükten yakınmıştır. Bu görüşlere Türk olmayanların toplumsal nedenlerle anadillerini Türkçe olarak bildirme yönündeki genel eğilimlerini kattığımızda, anadile dayalı resmi istatistiklerin Türkiye'de yaşayan ve Türk olmayan çeşitli halkların gerçek sayısı bakımından yeterli göstergeler olmadığı sonucuna varmak zorunda kalırız.

Tablo 12'de Türkiye'de çeşitli sayım yıllarında Gürcücenin anadili ya da ikinci dili olduğunu bildiren insanların sayısını gösteren resmi istatistikler yer almaktadır. İkinci dil grubundan bulunanların çoğu da büyük olasılıkla Gürcüdür. Sayımlar arasındaki dalgalanmalar kısmen ya da büyük ölçüde farklı sayımların birbirini tutmayan kalitesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 12 . Türkiye'de Gürcücenin Anadili ya da İkinci Dili Olduğunu Bildiren İnsanlar

Yıl	1935	1945	1955	1960	1965
Anadil	57.325	40.076	52.000	33.000	34.330
İkinci dil	16.000	9.000	47.000	29.000	48.976

Kaynaklar: 1959, Türkiye İstatistik Yıllığı (Ankara 1959), s. 81 / 1960, Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Yıllığı (Ankara, 1962), s. 79 / 1965, Genel Nüfus Sayımı (Ankara, 1969), s. 178-179

De Vos etnik kimliği bir halkın kendisini ötekilerden ayırmak amacıyla kendi kültürünün herhangi bir özelliğini simgesel ya da temsili düzeyde öznel olarak kullanması biçiminde tanımlamaktadır (1975:16). Ayrıca "bir etnik topluluk teması içinde olduğu öteki topluluklarca paylaşılmayan bir gelenekler dizisini ortak bir

özellik sayan insanların kendi anlayışlarına göre oluşturduğu bir topluluktur" (a.g.e. 9) diye yazmaktadır. Bu tanımlardan hareketle, Hayriye Gürcüleri kısmi etnik kimliğe sahip bir halk olarak görmekteyim. Kendilerini Gürcü saymakla birlikte aynı zamanda Müslüman ve Türk yurttaşı olarak tanımlamaktadırlar. Bu ikinci ve üçüncü kimlikler güçlü özümleyici kuvvetlerdir. Aslında Hayriye Gürcülerinin Türk kültürü ve toplumu içinde erime dereceleri oldukça yüksektir. Hayriye Gürcüleri dindar Müslümanlar olarak, Türklerle ortak dinlerinde somutlaşan aynı ahlaki kuralları ya da sosyo-ekonomik değerler kümesini paylaşırlar. İslam ümmetine mensup olan iki halk, hayatı değerlendirmede aynı İslami ölçütleri kabul eder. Bu ortak yanlar karşılıklı anlayışı ve etnik topluluklar arası bağlılığı kolaylaştırır. Köyü ziyaret eden her Türk camiye kabul edilir. Aynı şekilde Hayriye dışına çıkan ya da yerleşen her Gürcü, gittiği yerde Türkler tarafından ibadet arkadaşı olarak rahatlıkla benimsenir.

Gürcülerin Türkiye genelinde özümlemesinde etkili olan bir başka nokta, özellikle bir Türk ulusal yurdunu ve ruhunu oluşturmanın kritik bir önem taşıdığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk devletinin benimsediği resmi görüştür. Resmi tarih anlayışına göre, Türkiye'de yaşayan bütün Müslümanlar ırksal ve etnik bakımdan Türktür. Gürcüce ve Çerkesçenin aslında Türkçenin lehçelerinden başka bir şey olmadığı söylenir ve açık yerlerde konuşulmalarına hoş bakılmaz. Devlet okullarında aşılana bu resmi ideoloji, anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'deki birçok Gürcü tarafından da genellikle benimsenmektedir. Örneğin, Hayriye'ye pek uzak olmayan Susurluk kasabasında, Gürcü kökenli bir ilkokul öğretmeni bana Gürcülerin aslında bir Türk lehçesi konuşan Hazar Türkleri olduğunu ve artık bu lehçenin yerine yerleşik Türkçenin geçirilmesi gerektiğini anlattı. Kendi topluluğunun eğitim görmüş bir önderi olarak, görüşünün büyük ağırlık taşıdığı söylenebilir.

Bütün Hayriye Gürcüleri akrabaları ve kendi köylüleriyle sürekli Gürcüce konuşurlar; ama yayınlara ulaşma olanağı olsa bile, hiçbiri Gürcüce okuyamaz. Buna karşılık birçoğu Türkçe okumayı bilir. Türkçe "mektep" dili olmanın yanı sıra "iş" dilidir de. Köyde orman idaresince ya da köy dışında hemen bütün firmalarca işe alınana bir kimsenin Türkçe anlayıp konuşabilmesi gerekir. Geçmiş yıllarda kentlere göç etmiş olanların çocuklarından birçoğu yalnızca Türkçe öğrenerek yetişmişlerdir. Bunlar akrabalarını görmek üzere Hayriye'yi ziyaret ettiklerinde, köylülerin geleneksel iletişim biçimine katılamazlar. Bunun bir sonucu, Hayriye dışında oturanlarla görüşmeler, akraba olsalar bile Türkçe aracılığıyla yapılır. Bütün bu nedenlerle, Gürcüce esas olarak Hayriye'nin ailevi ve resmiyet dışı ortamlarında bir kimlik simgesi işlevini görür. Zorunluluk gereği hemen bütün Gürcü köylüler

erken yaşta Türkçe öğrenmeye başlar ve genç bir yetişkin haline geldiklerinde, çoğu kendileriyle aynı eğitim düzeyindeki Türkler kadar iyi Türkçe konuşurlar. Bununla birlikte bir Gürcü konuşmasındaki gırtlak yapısıyla ve kelimelerin başındaki /f/ sesini /p/ olarak telaffuz etmesiyle çoğu zaman bir Türkten ayırt edilebilir.

Türkiye’de uygulanan zorunlu askerlik hizmeti de Gürcüleri ve öteki azınlıkları Türk toplumunun ve kültürünün daha birleşik mecrasına kanalize etme işlevini görür. Yirmili yaşların başında hemen her Hayriyeli erkek köyünden ayrılır ve iki yıllık bir vatan hizmeti için Türk ordusuna katılır. Bir Türk köyünde 1950’lerin başlarında araştırmalar yapan Paul Stirling’in (1965:270) şu gözlemi Hayriye için de aynı ölçü de geçerlidir:

Kuşkusuz askerlik hizmeti köyün ulusal devletle özdeşleşmesinin başlıca nedenlerinden biri ve telkinler yoluyla Türkiye’nin başarılarından övünç duymanın bir kaynağıydı. Hemen hepsi askerlik sayesinde Türkiye’nin daha fazla yerini görme olanağı bulmakta ve birkaçı da okuryazarlık ile teknik beceriler edinmekteydi.

Burada Gürcülerin özümlenme sürecini kolaylaştıran bir etkenin de, bu Müslüman muhacirlere yurtlarının kapısını açan ve onları kabul eden Türklerin açıklığı ve genel hoşgörüsü olduğunu eklememiz gerekir. Gürcülerin siyasal ya da toplumsal kuruluşlara ya da meslek gruplarına girişlerinin önüne engeller konmamıştır. Hayriye’den ayrılmış olanların birçoğu şu anda Türk toplumunda seçkin yerlerde bulunmaktadır.

Bir etnik kimliğin varlığını sürdürmesinde, ayırt edici fiziksel özellikler ve içten evlenme ya da anayurtla güçlü bir özdeşleşme ya da benzersiz geçiş törenleri, giysiler ve yiyecekler gibi özel kültürel gelenekler tek tek ya da birlikte dilden daha önemli bir rol oynayabilir. Hayriye Gürcüleri açısından, bunların hiçbirisi tam bir ayrıcalık gücünde değildir ve hatta bazıları özümlenmeye katkıda bulunmuştur.

Hayriye köylülerinin geleneksel olarak etnik topluluk içi evlilikleri yeğ tutmasına karşın, Gürcü olmayanlarla evlilik birlikleri kurulmuş olması ve bunların oranının gittikçe artması bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Gürcüler daha Avrupalı bir görünüm taşımakla birlikte, fiziksel olarak birçok Türkten pek farklı değildir. Genellikle ten renkleri açık ile orta koyu, boyları orta ve uzun (erkeklerde 1,70-1,80 m) arasında değişir. Kahverengi, mavi ve yeşil göz, siyah ve sarı saç Gürcüler arasında yaygındır. Birçok erkeğin içeriye göçük gözleri, çıkıntılı çeneleri ve karga burunları vardır (bak. Fotoğraf 16). Türkler bir bütün olarak Gürcüleri alımlı bir halk olarak görürler.

Fotoğraf 16. Günlük çalışma sonrasında istirahat

Geçiş törenleri, yiyecekler ve giysilere gelince, Hayriye köylüleri birçok bakımdan Türkleri andırırlar. Her ne kadar kültürel özgünlüğün belirli unsurlarını korumuşlarsa da, bunlar başkalarından keskin sınırlarla ayrılmalarını sağlayacak bir işlev görmez. Kuşaklar boyunca Gürcü adetleri Türk adetleriyle harmanlanma yönünde bir süreç izlemiştir, Hayriye Gürcüleri bir ata toprağı tanırırlar; ama bu tanıma Türklerden ayrılmalarına olduğu kadar, Türklerle bütünleşmelerine de hizmet eder. Şu anda Artvin ili içinde kalan asıl yurtlarından "Türkiye'nin en uygar kesimi" olarak söz ederken, herhangi bir ulusal ayrımcılık duygusunu açığa vurmazlar. Tam tersine, kendi atalarının toprakları ile yurttaşlık bağlarının dayandığı topraklar arasında kavramsal bir uygunluğu ifade ettikleri söylenebilir. Bunlardan birincisi gururu sergilerken, ikincisi gerçekliğin kabul edilmesini yansıtır.

B ö l ü m 7

Köyde Örgütlenme
Girişimleri ve
Dışarıya Büyük
Çaplı Göçler

Hayriye’de sosyoekonomik ilişkilerin yapılanması 1950’lere değin esas olarak baba tarafından akrabalığa, hısımlığa ve ortak bir köyde oturmaya dayanmaktaydı. Akrabalar ve komşular hayatın ekonomik zaruretlerine çözüm bulma ve yaşam çevrimi boyunca geçiş aşamalarının törel gereklerini yerine getirme konusunda teklifsiz bir işbirliği içindeydi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına girilmesiyle birlikte, köy yaşantısının örgütlenmesine formel yapılar ekleme yönünde çeşitli girişimler ortaya çıktı. Aşağıdaki sayfalarda Ahmet Özkan’ın anlatımıyla bu yöndeki girişimlerini ve karşılaşılan engellere, uğranan başarısızlıklara ve elde edilen başarılarla ilişkin kişisel değerlendirmesini bulacaksınız. Kendisinin de hareketin başını çekenlerden biri olması nedeniyle, Özkan’ın gelişmeler hakkındaki yorumu son derece aydınlatıcıdır. Onun açıklamalarını Türkçeden İngilizceye çevirirken, kendim de köşeli parantez içinde bazı ekler koydum.

Hayriye’nin ilk kuruluşundan beri köylüler eğitime büyük önem vermişlerdir. Padişahlar zamanında köy çocukları İstanbul’daki medreselere gönderiliyordu. Cumhuriyet döneminde köylüler eğitime daha fazla ağırlık verdiler. Aradan geçen yıllar içinde Hayriye’den birçok okumuş insan çıkmıştır. Bir doktor, bir general, birkaç albay, mühendisler, öğretmenler, muhasebeciler vb. Ama bunların hepsi köyü terk ediyor; bazıları hiçbir zaman geri gelmezken, bazıları da yalnızca bayramlarda, düğün ve cenaze törenlerinde köye uğruyor. Mutlaka hepsi, içtikleri köy suyunu, soludukları havayı, yedikleri ekmeği gençliklerinde geçirdikleri acı ve tatlı olayları hatırlıyordur. Gelgelelim köy için bir şeyler yapmak nadiren akıllarına gelir. Birçok kez onlardan şu yakınmayı işittim: "Türkiye’nin herhangi bir köşesinden İnegöl’e gitmek kolay, ama İnegöl’den Hayriye’ye gitmek bir dert!" Yine de köyün yol sorununu çözmeye ya da daha iyi içme suyu ve modern tarım yöntemleri konusundaki ihtiyaçlarına yardımcı olmayı akıllarına getirmezler.

Köyden çıkıp İstanbul’da öğretmen olmuş Faik Ertan adlı bir genç adam köyün ihtiyaçlarıyla uğraşmak üzere tek başına bir kalkınma derneği kurmaya karar verdi. Hayriye’den çıkmış olan bütün okumuşlara mektup göndererek, köyün sorunlarını ve olası çözümleri yerli sakinlerle görüşmek üzere köyde toplanmaya çağırdı. Bir dizi kişi bu öneriyi benimsedi ve toplantı 1954’te yapıldı. Böylece ilk kez göçmenler ve sakinler köy sorunlarını konuşmak üzere bir araya geldiler.

Toplantıda bir kalkınma derneğinin oluşturulması ve izleyeceği amaçlar görüşüldü. Bazıları geniş bir cephede köyün bütün ekonomi ve eğitim sorunlarıyla uğraşma görüşünü ortaya attı. Bazıları kendilerini dar bir sorunlar demetiyle sınırlamak istedi. Kimileri gerekli kalkınma programlarının hükümetçe yürütülmesi gerektiğini söyledi. Kimileri hükümetin işe çok fazla karışmasının doğru olmayacağı uyarısında bulundu ama gerekli bütün zaman ve parayı vermeye de yanaşmadı. Bazı köylüler Ertan hakkında tedirgindi; çünkü uzun süre köyden uzak kalmıştı. Onu gelecekte tasarladığı meclis adaylığına destek sağlama gibi gizli güdülerden dolayı toplantıyı

düzenlemekle suçladılar. Bunun dışında birkaç göçmen Ertan'ın kendilerinin ortaya koymadığı insiyatifi üstlenmiş olmasını kıskanmış olabilirlerdi. Bu anlaşmazlık ve şüphe ortamında bir derneğin örgütlenmesi olanaksızdı.

Hayriyeli olmadığım için, toplantıdan hiç haberim yoktu. 1955'te bu köyden çıkma bir kadınla evlendim: Hayriyede'ki aile ziyaretlerimiz sırasında , bende köyün halkına ve yaşam tarzına karşı sıcak bir sevgi gelişti. Böylece ziyaretlerimiz daha da sıklaştı. 1960 yazında, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin bir mimarlık öğrencisi olarak Bursa Bayındırlık Müdürlüğü'nde staj görüyordum. İl Meclisi'nin aldığı bir karar uyarınca, bana ve başka stajyerlere ihtilal hükümetinin hedeflerini açıklamak üzere ildeki değişik köylere gitme, köylülerin ihtiyaçlarıyla isteklerini dinleme ve her köy hakkında rapor hazırlama görevi verildi [1960'ta askeri bir darbe olmuştu.]. Hemen Hayriye'nin yolunu tuttum ve 9 Eylül akşamı Zeki'nin kahvesinde genel bir köy toplantısı düzenledim. Köyün erkekleri dertlerini bir bir döktüler. İnegöl'e daha iyi bir yol, daha temiz içme suyu, elektrik, biçki-dikiş, halı dokuma ve inşaat işleri kursları istiyorlardı. Hazırladığım rapor Bayındırlık Müdürlüğü aracılığıyla İl Meclisi'ne ulaştırıldı. Ne yazık ki hükümet hiçbir tepki göstermedi. Hayriye'deki sorunların aynısı 40.000 kadar Türk köyünde yaşanıyor. On üçüncü yüzyıldan beri var olan bu sorunlar henüz ele alınmayı bekliyor.

Ama işin peşini bırakmadım. Somut bir kalkınma programı planlama hedefiyle, kişisel bir araştırma yürütmeye başladım. Değişik devlet kuruluşlarıyla haşır neşir olduktan sonra, İl Ziraat Müdürlüğü, İskan Müdürlüğü, İller Bankası ve Bayındırlık Müdürlüğü'nden yaklaşık 15 memurdan oluşan bir grubu Hayriye'ye gezmeye ve tavsiyelerde bulunmaya çağırdım. Bu davete uyarak köy ile çevresini incelediler ve önerilerde bulundular. Bu arada çalışmalarımı öğrenmiş olan Faik Ertan bir gün Bursa'da yanıma geldi. Kendisini tanıttıktan sonra, bir köy kalkınma derneği kurmaya dönük boş çözümleri anlattı. Ardından birlikte bunu yeniden denememizi önerdi ve ben de kabul ettim. Hayriye'de daha önceki çabalarımın etkilenmiş olan köylüler bu kez bize destek verdiler. Böylece 1961'de Hayriye Köyü Turizm ve Tanıtma Derneği'ni kurmayı başardık.

İzleyen birkaç yıl boyunca dernek bir dizi ekonomik ve kültürel projeyle uğraştı. Bunlardan en kayda değer olanları şunlardır:

1. Köy haritasının çıkarılması. Bir köy kalkınma projesini hazırlamadan önce, köyün yerleşim düzenini ve topoğrafyasını gösteren bir harita zorunludur. Derneğin resmi başvurusu üzerine, Eskişehir'deki Hava Filosu'na bağlı uçaklar Hayriye'nin havadan fotoğraflarını çekip bize verdi. Bu fotoğraflardan yararlanarak bir köy haritası çıkardım.
2. Tarımsal, sosyokültürel ve ekonomik araştırmalar. Benim tavsiyem üzerine, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden öğrenciler 1961'de Hayriye'yi bir araştırma projesi olarak ele aldı. Köyü inceleyen bu grup misafir evi,

sağlık ocağı, umumi hamam ve toplantı salonu gibi köyde bulunmayan belirli hizmet binaları için planlar çizdi.

Yine benim önerim üzerine, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne (ODTÜ) bağlı Mühendislik Fakültesi Mimarlık Fakültesi Kent ve Bölge Planlaması Bölümü'nden bir grup doktora öğrencisi ve öğretim üyesi Hayriye'yi bir köy araştırma projesi olarak seçti. Grup köyün ekonomi, kültür, toplum ve yapılaşma alanlarındaki ihtiyaçlarını araştırmak üzere 1961-62'de köye birkaç kez gitti. Araştırma sonuçları ekonomik ve mimari tavsiyelerle birlikte 1963'te bir teksir raporu halinde yayımlandı. Başka projeleri planlarken bu rapora başvuruyorduk.

3. Arazi ıslahı. ODTÜ raporunun araştırma verilerine ve tavsiyelerine uygun olarak, derneğimiz arazi ıslahına destek verilmesi için Toprak Su Müdürlüğü'ne başvurdu. Olumlu cevap veren müdürlük, köy arazisinin yaklaşık 300 dönümlük bölümünde sekileme çalışmaları yaptı. Bu sekilere asma kütükleri ve elma fidanları dikilmiş bulunuyor.
4. Bir halk dansları topluluğunun kurulması. Birçok Hayriye düşününde köylülerin yaklaşık yarım yüzyıl önce Gürcüstan'dan beraberlerinde getirdikleri yerli dansları izlemiş ve halk müziğini dinlemiştim. Bu halk geleneklerini örgütlü bir biçimde sürdürmek amacıyla, dernek bir Hayriye halk dansları topluluğuna destek olmayı kabul etti. Bir düzine köy erkeğine Gürcü giysileri tedarik ettik, gerekli çalgıları sağladık ve çalışma zamanlarını programa bağladık. Topluluk 1963'te Bursa Folklor Şenliği'ne katıldı ve performansıyla büyük övgü topladı [Daha sonraları topluluk, üyelerinden çoğunun Almanya'ya göç etmesi nedeniyle dağıldı.].
5. Köy halk müziği projesi. Banda aldığım köyün halk şarkılarını Amerika'da Indiana Üniversitesi Folklor Enstitüsü uzmanlarından Peter Gold'a gönderdim. Dinlediği şarkılardan hoşlanan Gold, bana bir mektup yazarak Gürcü müziği hakkında bilgi istedi. Sorularına cevap vermenin ve konuyla ilgili kitapları sağlamamanın yanı sıra, Hayriye'ye gelerek bizzat köyün şarkılarını banda alabilmesi için dernekle birlikte bir gezi ayarladık. Banda alınmış şarkıları Gürcüceden Fransızcaya çevirdim ve ona köyün fotoğraflarını verdim. Bütün bu çalışmaların sonunda "Türkiye'den Gürcü Halk Müziği" adıyla güzel bir plak ortaya çıktı [Dağıtımçı şirket Anthology Record and Tape Corp., ABD.].
6. Köy okuma odası. Dernek 1960'ların başlarında bir köy okuma odası yaptırdı ve Faik Ertan'ın yardımlarıyla donattı. Köylüler ikinci katında geniş bir okuma odası bulunan iki katlı binanın inşaat işlerini yürüttü, içini raflar, masalar, iskemleler, bir odun sobası ve bir lüks gaz lambasıyla döşedi. Ertan'ın İstanbul, Ankara ve Bursa'daki kitapçılar arasında açtığı bir kitap yardımı kampanyası sonunda yüzlerce kitap geldi. Okuma odasının yönetimini üstlenen köyün delikanlıları kendi aralarından görevliler seçtiler, kitapları kayda geçirdiler ve giriş-çıkış işlemlerini denetim altına aldılar. Okuma odası Hayriye'ye gerek duyulan bir

eğitim ve kültür fırsatını sağladı [ODTÜ raporuna göre, okuma odası tarım işlerinin durgun olduğu Aralık, Ocak ve Şubat aylarında en çok, işlerin yoğun olduğu Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında en az düzeyde kullanılmaktaydı. Yaşlı erkekler din ve tarım üzerine kitapları tercih ederken, genç erkekler çoğunlukla romanları seçmekte ve çocuklar derslerle ilgili kitapları almaktaydı. Kadınların okuma odasına gitmemesine karşın, bazıları kendileri için kitap almak üzere kardeşlerini, oğullarını ve kocalarını göndermekteydi. Ne yazık ki okuma odası binası 1960'ların sonlarında yanı başında meydana gelen bir heyelan nedeniyle mühürlendi. 1974'e gelindiğinde yerine başka bir yapı kurulmamıştı.].

7. Hayriye derneği üyeleri 1964'te İnegöl'e giden yolu paylaşan Bahariye, Konurlar ve Muratbey adlı üç köyün temsilcileriyle bir araya geldi ve yol inşasına yardım edilmesi için İl ve Köy Yolları İdaresi'ne bir dilekçe verdi. Dilekçe olumlu karşılandı ve İnegöl yolunun Ortaköy ile Muratbey arasındaki kesimini ıslah etmek üzere, Yol İdaresi ve Orman İdaresi'nin sağladığı eleman ve donanımınla birlikte dört köyün katıldığı eşgüdümlü bir imece çalışması yürütüldü [Yolun bazı kesimleri hala her yıl taşkın suları ile sürüklenmektedir. Kesin çözüm için yolda düzgün bir taş yatak ve asfaltlamaya ihtiyaç vardır.] (Köyün yolu bugün asfaltlanmış durumdadır; ed.n.).

Özel örgütleyici yeteneklere, ileri düzeyde eğitime ve bürokrasi tecrübesine sahip Ahmet Özkan ve Faik Ertan gibi kimselerin önderliği olmaksızın, derneğin başardığı işlerden birçoğunun pek gerçekleşmiş olamayacağı söylenebilir. Dünya işlerinden daha az haberdar köy önderlerinin bu kişilerin çabalarına destek vermesi ve katkıda bulunması bir iftihar vesilesidir. Anlamlı bir nokta da köyün gelişiminde son derece kritik bir dönem olan 1964-67 arasında Ahmet Özkan'ın kayınpederinin köy muhtarı olmasıdır. Derneğin başlangıçtaki çalışmaları ne kadar önemli görünürse görünsün, köylülerin yaşamı ancak 1965'te daha ileri örgütlenme gelişmelerinin gündeme gelmesiyle önemli çapta değişmeye başladı.

Hayriye Kalkınma Kooperatifi

Özkan 1964'te köylüleri araçlara para kaptırmaksızın ürünlerini tek bir yerde toplayıp satabilecekleri bir tarım kooperatifi oluşturma olasılığı konusunda heyecana getirmeye çalıştı. Başlangıçta 26 köy erkeğinin kooperatif kurmayı kabul etmesine karşın, bunların en az yarısı daha sonra iş birliğine gitmekten kaçındı. Bu tecrübeden ders çıkaran mimarımız, antropolog George Foster'ın (1967) Tzintzuntzan yöresinin Meksikalı köylülerine ilişkin değerlendirmesine çok yakın bir yaklaşımla, köylülerin zihniyetinin biçimsel kurallara bağlı kooperatif hareketine yatkın olmadığı, derin köklere sahip karşılıklı kuşkularının

ve bireyci anlayışlarının kooperatife dayalı köy kalkınması önünde engel olarak durduğu sonucuna vardı. Bu tür engellerin yanı sıra, öteden beri köylülerin ürünlerini satın alan araçlar da kooperatifin komünistlik olduğunu iddia ederek girişimin son bulmasında rol oynadı. Kooperatifin uzun yıllar içindeki toplumsal manevraların bir sonucu olan ekonomik ilişkilerin yerleşik yapısına ters düştüğü aşıktı. Başlangıçtaki üyelerin destek veren yarısı, dünlük yoluyla Ahmet'le akrabalığı olan ya da onunla dost olan adamlardan oluşmaktaydı. Bunlar kooperatife işlerlik kazandırmaya söz verdilerse de, hareketi cansız bir girişim olarak kalmaktan kurtaramadılar.

Aynı yıl içinde Türk hükümeti dışarıya gönderilecek işçiler konusunda, kalkınma kooperatifi kurmuş olan dağ ve orman köylülerine öncelik tanınacağını duyurdu. Getirilen düzenlemeye göre kooperatifler 1) yurtdışında çalışmak isteyen köylülerin adlarını verecek, 2) iş bulmayı başaran gurbetçi işçilerden para toplayacak ve 3) bu paraları köy kalkınma projelerinde kullanacaktı. Anlaşıldığı kadarıyla dağ ve orman köylülerine öncelik verilmesinin nedeni, bunların genelde ova köylülerinden daha yoksul olmaları ve çoğu zaman devlet ormanlarına tecavüz etmeleriydi.

Türkiye'deki yüksek düzeydeki işsizliğin ve istihdam yetersizliğinin, ayrıca büyüyen Avrupa ekonomilerinin ucuz işgücüne duyduğu ihtiyacın bir sonucu olarak, Türk işçileri 1960'ların başlarında Avrupa'ya göç etmeye başlamışlardı. Türkiye yabancı bir ülkeye işçi sağlamaya dönük ilk anlaşmayı Ekim 1961'de Almanya Federal Cumhuriyeti'yle yapmıştı. İzleyen dönemde Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa, İsveç ve Avustralya'yla da benzer anlaşmalar imzalanmıştı. Avrupa'ya giden ilk gurbetçi işçilerin ücret düzeyleri, çalışma koşulları ve tasarruf yapma olanağı konusunda gönderdiği haberler öylesine olumluydu ki, çok geçmeden Türkiye'de bir göç çılgınlığı ortaya çıktı. Bu alanda ağır basan evsahibi ülke Batı Almanya'ydı 1974'e değin yurtdışına giden bir milyon kadar Türk işçisinin yaklaşık yüzde 90'ı bu ülkede iş bulmuştu. Aynı yıl resmi bekleme listelerinde yurtdışına gitmeyi uman bir milyon Türk daha vardı.

Türk siyaset bilimcisi N. Abadan-Unat, Türklerin göç akımını etkileyen başlıca "itme-çekme" etkenleri olarak saydığı unsurları ülke genelindeki bir temelde şöyle açıklıyor (1974:386):

Çağdaş göçmen işçilerin ağır basan, bilinçli bir isteği vardır: Olabildiğince çabuk olabildiğince çok para kazanmak. Kitle iletişim araçlarının bu güçlü arzuyu yayması ve işlemesi, "yükselen beklentiler"e sahip olanların oluşturduğu halkanın gittikçe genişlemesine katkıda bulunur. Basmakalıp düşünceler, yüksek yaşam standartları ve sosyal refah göçmen işçilerin çoğuna esin kaynağı olur. Elbette, [Türkiye'deki]

kronik işsizlik, zayıf sanayi yapısı, ulusal ücret düzeyinin yetersizliği, bireysel hayal kırıklıkları ve dünyayı tanıma arzusu da rol oynayan etkenlerdir.

Kooperatifler yoluyla kırsal kalkınmayı destekleme düşüncesi 1964'te Köyİşleri Bakanlığı'nın kurulmasıyla gerekli ivmeyi kazandı. Bakanlık köy koşullarını iyileştirmek için gurbetçi işçilerin kazandığı paralardan yararlanmaya dönük bir plan geliştirdi. Yoksul köy sakinlerini yukarıda sıralanan üç koşulu karşılayacak köy kalkınma kooperatifleri (KKK) kurmaya özendirdi ve ardından üyelerinin kayıtlı isteklilerin oluşturduğu uzun bir sırada beklemeye gerek kalmaksızın yurtdışında iş bulabilmelerini sağlamak üzere bu tür kooperatiflere gurbetçi işçi kontenjanları ya da kotaları verdi.

Köy kalkınma kooperatifi yaklaşımının istekli gurbetçi işçilerin Türkiye'den ayrılmadan önce ekonomik örgütlenmelerini destekleme ve inanışa göre, sermaye biriktirmeye başlamadan önce bile önlerine koyacakları bir yatırım hedefi oluşturma gibi üstün bir avantajı vardı; (...) yurtdışında iş tutan üyeler bağlı oldukları KKK'lere bir projeye yatırılacak katkı payları gönderme yükümlülüğü altında kalacaklardı. Bu gurbetçi işçiler dönüşlerinde yatırımlarıyla yaratılmış istihdam olanaklarından öncelikle yararlanabileceklerdi [Renselaar ve Velzen 1976:105].

Mimar Ahmet Özkan ve öğretmen Faik Ertan, hükümetin 1964 duyurusunu Hayriye için harika bir fırsat olarak yorumladılar. Avrupa'ya işçiler göndermek hem tek tek aileler, hem de bir bütün olarak Hayriye için gerekli sermayeyi yaratacak ve böylece köyde yaygın olan yoksulluğu ve neredeyse karın tokluğuna yaşam tarzını ortadan kaldıracaktı. İkili hemen bir kooperatif tüzüğü hazırlamaya ve hükümetçe istenen gerekli formları doldurmaya koyuldu. Ayrıca köy erkeklerine yurtdışına gitmenin olumlu yanlarını ana hatlarıyla aktardı. Ama köylülere ikna etmek için fazla çabaya gerek yoktu. Türkiye'den daha önce giden gurbetçi işçilerin elde ettiği başarıdan haberleri vardı. Her ne kadar yurtdışına gidişleri kooperatif yoluyla olacaksa da, Avrupa'ya vardıklarında her birinin ayrı bir işe girip, ayrı bir ücret alacağını biliyorlardı. Dolayısıyla kooperatife katılma ile kendi kişisel kazanımları arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu gördüler. Çok kısa bir süre içinde 70'i aşkın köylü, yani 20-39 arası yaş grubundaki erkeklerin yaklaşık yarısı gurbetçi işçi olarak çalışma isteğini resmen bildirdi.

Hükümet Hayriye'nin bu KKK kurma yönündeki başvurusunu onayladı¹ ve Hayriye'deki mensuplarının yanı sıra civar köylerden kooperatife katılacak insanları da kapsamak üzere 110 kişilik kontenjan verdi. Kasım 1965'te Hayriye'den 71 ve kom-

¹ Renselaar ve Velzen (1976:107) "yalnızca 1965'te Köyİşleri Bakanlığı'nın anlamlı bir planlamayla yardım edebileceği düzeyden çok daha yüksek bir sayıyla 250 KKK kurulduğunu"nu bildirmektedir. Hayriye köylülere kendi KKK'lerinin 16. olduğunu öne sürmektedir.

şu köylerden 39 köy erkeğinin oluşturduğu bir grup KKK aracılığıyla Batı Almanya'ya gitti ve çoğu imalat sanayisi kuruluşlarında iş buldu. Başlangıçta birçok köy kadını erkeklerini uzak "gavur diyarı"na gönderdiği için Özkan'a beddua okudu; ama hanelerin keselerine para akmaya başlayınca, bu beddualar çarçabuk dualara dönüştü. Hükümet Hayriye KKK'sine 1972'de 50 kişilik bir kontenjan daha tanıdı. Bunun sonucunda yaşları 22-33 arasında değişen 29 Hayriyeli erkek daha, civar köylerden 21 adamla birlikte bol paralı işlerde çalışan yakınlarına ve akrabalarına katılmak üzere Batı Almanya'nın yolunu tuttu.

Önceki yıllarda daha iyi iş ve yaşam olanakları yakalamak amacıyla Hayriye'den Türk kentlerine doğru küçük çapta ama düzenli bir göç akışı yaşanmıştı. Bunların çoğu kent yaşamına ayak uydurmayı kolaylaştıracak belirli bir eğitim ve beceri düzeyine ya önceden sahipti ya da bunu kısa sürede edinmişti. Oysa kooperatif kalifiye olmayan köy erkeklerinin sanayi merkezlerine göç etmesi için ilk fırsatı sağladı. Göçleri yoğunlaştırmakla kalmadı, aynı zamanda yurtdışına taşmasını getirdi.

Bu ani kırsal göç akınının aşırı nüfus baskısından kaynaklandığı ileri sürülebilir: Hayriye'nin ekime elverişli arazisi 1000'in üzerindeki sakinini geçindirebilecek düzeyde değildi. Ayakta kalabilmek için bazı köylüler başka köylerde arazi kiralamak zorunda kalmışlardı. Ayrıca köyün veraset sisteminin Hayriye'de kalan her oğula baba mülkünden eşit pay alma hakkını tanımasının getirdiği sorunlar vardı. Böyle bir veraset kuralı, dışarıya göçlerin olmaması halinde, zamanla tek tek arazi mülklerinin çok ufak parçalara inmesine yol açacaktı. Bununda ötesinde Hayriye köylülerinin ancak kentsel sanayi merkezlerine göç ederek karşılanabilecek yükselen maddi özlemler devriminin büyüüne kapıldığı söylenebilir. Kent ve köy yaşantısı arasındaki kaçınılmaz karşılaştırma, Hayriye'yi gittikçe daha az çekici kılmaktaydı.

Dışarıya göçlere ilişkin bu "itme-çekme" varsayımları belirli bir geçerlilik taşımakla birlikte, köylüleri değişimin bağımlı değişkenleri kendi denetimlerinin dışındaki koşullara tepki veren basit ve geleneklere bağlı unsurlar biçiminde ele aldıkları için, yine de yetersiz sayılırlar. Hayriye köylülerinin çoğu sırf değişimin getirdiği içsel ve dışsal baskılara *tepki* göstermekle kalmamış, aynı zamanda kişi, aile ve topluluk düzeyinde yeni hedeflere ulaşma çabası içinde bunlarla *etkileşime* de girmiştir. Bunlar tek tek ve toplu olarak kendi durumlarına ilişkin bir anlayışı sergilemiş, mevcut seçenekleri gözden geçirmiş, iradelerini ortaya koymuş ve seçimlerini belirlemişlerdir. Değişimin *etkileşim içindeki* unsurları olarak görülebilirler: ne içinde bulundukları duruma tamamen bağlı oldukları ne de bu durumu tamamen denetim altında tuttukları söylenebilir. Arzulanan hedeflere varmak amacıyla seçeneklerde bazı değişiklikler yapmış, yeni stratejiler geliştirmiş ve yeni ilişki ağları kurmuşlardır. Yurtdışına göçlerin ve ortaya çıkan sonuçlarının analiz edileceği sonraki bölümlerde, değişime katılımın bu etkileşimli niteliği daha açık görülecektir.

B ö l ü m 8

Dışarıya Göçlerin Bir Analizi

Üzerinde durulan karmaşık olgunun anlaşılmasını kolaylaştırmak açısından, araştırmamda yararlandığım "insan modeli"ni¹ bu bölümde açıklamaya çalışacağım. Özellikle insan davranışlarını incelemeye uygulandığında gözlemciden bağımsız gerçeklik kavramına inanmayan bir kişi olarak, sosyal bilimcilerin insan konusunda esas aldıkları varsayımları belirlemesinin ve bunları okurları için ortaya koymasının önemli olduğu görüşündeyim. Bu tür aydınlatmaların kullanılan mantığın anlaşılması için gerekli olmasına karşın, ne yazık ki birçok sosyal bilimci böyle bir şeyi yapmaktan geri durmaktadır. Araştırmamda kullandığım insan modelinin temel bileşenleri aşağıda ardışık bir biçimde sunulmaktadır. Bu çizgisel sıralamayı zorunlu kılan etken, yazılı ortamımızın getirdiği kısıtlamalardır. Böyle bir sunuş aslında modeli çarpıtmaktadır; çünkü model gerçek uygulamada daha bütünsel ve eşzamanlı bir karaktere bürünmektedir. Dolayısıyla bazı okurlar modelin izleyecek analizde her zaman belirgin olarak görülmediği düşüncesine kapılabilirler. Bununla birlikte bir parça derin bir bakışla bunları yakalayabileceklerine oldukça eminim. Eğer gözlemciden bağımsız gerçeklik kavramına inanmış olsaydım, tam emin olduğumu söyleyebilirdim.

Modelin temel bileşenleri kısmen uyumlu, tamamlayıcı ve/ya da karşılıklı destekleyici bulduğum bir dizi farklı toplumsal ve davranışsal bilim paradigmasından türetilmiştir. Ortaya çıkan yapı bir tür genel sistemler düşüncesinin ürünüdür (karş. Bertalanffy 1968) ve kendini kavrayışa, amaçlı davranışa ve teleolojiye ağırlık vermesi bazı geçerli kuramlarla bağdaşır olmasını sağlamaktadır. Bu kuramlardan ikisi Talcott Parsons'ın genel eylemi kuramı ve kimlik-etkileşim kuramıdır (bak. Robbins 1973). Modelimiz aynı zamanda du Toit'nin (1975) ve Cardona ile Simmons'ın (1975) tanımladıklarına benzer bazı mevcut göç modelleriyle birlikte verimli biçimde kullanılabilir.

"Değişim içindeki insan modeli"nin açıklanmasından sonra, bölüm göçmen ideolojisinin ve topluluk hedeflerinin bir değerlendirmesiyle devam edecektir.

Değişim İçindeki İnsan Modeli Açıklayıcı Bir Şema

Bir insan modeli "insan doğasının her yönünü etrafıca betimlemeyi ya da tanımlamayı değil, bireylerin daha sonraki kuramsal ya da pratik noktalar açısından ele alınması zorunlu yönlerine ilişkin belirlemeler yapmayı amaçlayan seçici bir

¹ Bu model haliyle hem erkek, hem de kadınları kapsamaktadır.

önergeler dizisinden" (Kunkel 1970: 17) oluşur. Model insan kişiliğinin yönlerini karakterize edebilir ve aynı zamanda insan davranışları ile çeşitli sosyokültürel bağlamlar arasındaki ilişkiler hakkında önergeler içerebilir. Dolayısıyla açıklayıcı bir şemanın temel bir parçasıdır. Her ne kadar belirli bir analizin "verili sonucu" sayılabilirse de genel konumu yeni bilgilerin zorunlu kıldığı değişime açık bileşenlere sahip bir varsayım düzeyindedir. Bu araştırmanın amaçları açısından kavramlaştırdığı "değişim içinde insan modeli" bir dizi kaynaktan yoğun biçimde yararlanmaya dayanmaktadır: İnsan psikolojisi, insan antropolojisi, öğrenme kuramı, başvuru grubu kuramı ve örnek alma kuramı. Ortaya çıkan yapının yirminci yüzyıl halklarının çoğunu kapsayan sosyokültürel değişimin analizine ve açıklanmasına özellikle çok uygun düştüğü kanısındayım. Aşağıda modelin çeşitli bileşenlerini ardışık biçimde açıklarken ve aralarındaki ilişkileri kurarken, modelin temel parçalarından birini ya da daha fazlasını tanımlamış ya da kullanmış birkaç psikolog, sosyolog ve antropoloğun adlarını vereceğim. Bunu yapmamın esas nedeni modeli izah etmektir; özgül olarak belirtilmediği sürece, belirtilen kişilerin mutlaka söz konusu düşüncelerin yaratıcısı olduğunu varsaydığım gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. **İnsan bileşeni** modelin kişilik bileşenini önde gelen insan psikologlarından hemen hemen herhangi birinin çalışmalarına dayanarak geliştirmek mümkündü. Ben bu iş için Alfred Adler'in (1956) hedefe dönük nitelikteki "bireysel psikoloji"sini seçtim. Bu okul her kişiye kendi olgusal alanında kendisinin seçtiği çeşitli hedefleri gerçekleştirmeye çalışan yaratıcı ve "oluşum halindeki" bir birey olarak bütünsel bir yaklaşımla bakar. Adlerci kişilik kuramı sosyoteleolojiktir; insanı kalıtsal koşulların ya da ortamın etkisiyle arkadan itilen değil, daha çok kendi özlemlerinin etkisiyle öne doğru çekilen bir varlık olarak kavrar. Adlerci insan kendi konumunu ileriye götürmeye yönelik eylemleri etkin olarak başlatır. Üniter dinamik ilke büyüme ve gelişme yönündeki hareket olarak hayat, anlayışa göre eksi bir konumdan yine anlayışa göre artı bir konuma geçiş için çalışan dinamik olarak hayattır. Bu ilkeden çıkan anlam, yüksek derecede bir içsel ve öznel neden-sonuç ilişkisidir. Bireye nedene katıldığı için müdahalede bulunan önemli değişken haline gelir.

İnsan doğasına ilişkin bilgilerimizdeki boşluklar ve insan doğasını açıklama alanındaki belirsizlikler nedeniyle, bu "yumuşak determinist" yaklaşım "elde bulunan ve işlerliğe sahip en değerli kavramlardan biri" (Murphy 1947:645) olarak tanımlanmıştır. Yaklaşımın önemini teslim edenlerden biri de davranışlar konusunda uyarıcı-yanıt formülüne karşı çıkan ve bunun yerine uyarıcı-insan-yanıt formülünü öneren psikolog Woodworth'tür (1934). Woodworth'e göre yanıt yalnızca uyarıcının değil, aynı zamanda bireyin kavrayışının bir işlevidir; bu kavrayış da bireyin kişiliğinden, hedef ve güdülerinden, sosyo-kültürel bağlılıklarından etkilenir.

Adlerci psikolojinin bir başka kilit noktası, insanın toplumsal ilişkilere dönük doğuştan bir eğilim taşıdığını savunan toplumsal ilgi kavramıdır; insan daha geniş bir sosyokültürel çevreyle sarılmıştır ve normalde öngörülen toplumsal sonuçlarını açıkça ya da örtülü olarak kafasında tasarladığı hedefler seçecektir. Adler insan varlığının her bireyi temel bir dizi yaşam göreviyle ya da uğraşıyla karşı karşıya getirdiğini belirtir: Çalışma-işbirliği, toplum-arkadaşlık ve sevgi-seks-evlilik. Bir başka deyişle insan varlığı başkalarına dayanmayı, başkalarıyla işbirliğine ve sevgiye dönük ilişkiler kurmayı ve başkalarına yararlı katkılarda bulunmayı gerektirir. Son zamanlarda Adler'in iki izleyicisi Mosak ve Dreikurs, ek olarak bir çift yaşam görevini daha belirlemişlerdir. Bunlardan birincisi Tanrı ile evreni tanımlamaya ve onlarla bağlantıya girmeye ilişkin ontolojik sorun, ikincisi ise insanın özne ve nesne olarak kendi kendisiyle uğraşmasıdır (Mosak ve Dreikurs 1973:42). Söz konusu yaşam uğraşlarının evrensel sayılmasına karşın, bunlara verilen insan yanıtları gerek kültürler arasında, gerek kültürler içinde değişkenlik gösterir.

Birçok bakımdan bu fikirlere yakın olan antropolog Charles Erasmus şunları yazıyor: "Bu değişen kültürel davranış dünyasında, insanın güdüsel ve kavrayışsal yakıştırmalarını rastlantısallığın etkin araçları, içinde bulunduğu ortamın koşullarını (hem fiziksel, hem de kültürel) ise rastlantısallığın pasif araçları olarak görmekteyim. (...) Günü harekete geçmeyi sağlayıcı uyarandır ama kavrayış onsuz hareketin simgesel ve kültürel biçim alamayacağı bir yaratıcı unsur katar" (1961: 11). Belirli bir insan davranışının ortaya çıkma ya da yok olma olasılığını ekolojik, toplumsal ve teknolojik etmenlerin etkilemesine karşın, bütün kültürel davranışlar bireysel güdülenmeden ve sınırlayıcı koşulların çizdiği çerçeve içinde hedeflere ulaşmaya dönük insan kavrayışının devreye girmesinden kaynaklanır.

Erasmus üç temel güdünün var olduğunu öne sürer: (1) Hayatta kalma arzusu, (2) cinsel haz alma arzusu, (3) itibar, toplumsal statü ve başarı kazanma arzusu (1961:13). Sosyokültürel değişim araştırmalarında en önemli olan üçüncü güdüdür ve Adler'in çalışma-toplum-sevgi üçlemesi altında rahatça sınıflandırılabilir. Sosyolog Richard T. LaPiere ve psikolog David C. McClelland'ın çalışmalarına dayanarak, Erasmus şöyle bir akıl yürütür: "İnsan çocuğunun birçok başarı testinden geçtiği toplumsal bağlılığa dayalı olgunlaşma döneminin uzun olması nedeniyle, bütün insan toplumlarında kişiler bir dereceye kadar kısıktırıcı karşılaştırmaların ve statü kaygısının kurbanı olurlar." Bu bakımdan bütün toplumu kapsayan itibar güdüsünü "kültürel gelişmenin uyararı olarak gördüğü"nü belirtir (1961:13).

Erasmus'un insan modelinde birey, gelecekteki hareketleri büyük ölçüde kendi frekans yorumlamalarının bir işlevi olan rasyonel bir varlıktır; bu yorumlamalar (geçmiş gözlemlere ve doğrudan ya da aktarılmış tecrübeye dayanarak) böyle bir

hareketin ceza değil, ödül göreceği yönünde yaptığı olasılık tahminleridir. Yeni frekans yorumlamaları önündeki seçenek ile daha istenir bir sonuç arasında belirgin bağlantılar ortaya koyduğunda, davranışlarını değiştirme yoluna gidecektir. En genel düzeyde belirtmek gerekirse, bireyin güdüsü daha büyük itibar elde etmek ya da Adlerci ifadeyle anlayışa göre bir artı konuma doğru yönelmektir.

Davranış bileşeni: Öğrenme kuramlarına dayanan ve son yarım yüzyıl içinde deneysel psikoloji çerçevesinde geliştirilen çeşitli davranışsal insan modelleri, davranışsal bilimlerin alanında oldukça popüler hale gelmiştir.² Bunlar insan davranış kalıplarından çoğunun ayırt edici takviye araçlarıyla oturtulup sürdürüldüğünü öngörür. Bir grubun ya da genel olarak toplumun mensupları yalnızca "arzu edilir" saydıkları davranışları ödüllendirir ve "yanlış" gördükleri davranışları cezalandırırlar, Bu ayırt edici takviye sistemi çoğunlukla bireylerin benzer koşullar altında tercih edilir davranışları tekrarlama olasılığını arttırır ve ceza yaptırımına bağlanan davranışların sıklığını azaltır.

Bu modele göre kültürel davranışların büyük bir bölümü *koşula bağlı uyaranlar* denen takviye edici ya da caydırıcı sonuçlarıyla oturtulup sürdürülür ya da zayıflatılır. Şarta bağlı uyaranların başlıca türleri şunlardır: Birincil uyaranlar, ikincil uyaranlar ve genelleştirilmiş takviye edici uyaranlar. Birincil uyaranlar büyük ölçüde fizyolojik temellidir ve bir kültürden ötekine genel bir benzerlik taşıyan yiyecek, su ve bedensel kötü muamele gibi şeyleri içerir. Buna karşılık sözlü iltifat, maddi eşyalar, sevgi gibi ikincil uyaranlar öğrenilir ve anlayışa bağlı değerleri kültürler arasında değişkenlik gösterir. Sosyo-kültürel değişim araştırmaları açısından en büyük önemi taşıyan ise, itibar ve para gibi genelleştirilmiş takviye edici uyaranlardır: bunlar birçok değişik birincil ve ikincil takviye edici uyaranla değiş tokuş edilebilir.

Yeni bir davranış biçimlendirmede belirli bir takviye edici uyaranın etki gücü büyük ölçüde durum değişkenlerine bireyin söz konusu uyaran bakımından yoksunluk ve doyumluk özelliklerine bağlıdır. Örneğin, açlık (durum değişkeni) hemen tüketilebilir yiyeceği yeni bir davranış kabul ettirmede etkili bir şartı bağlı uyaran haline getirir ama doyumluk etki gücünü azaltır ya da ortadan kaldırır. Kültürel davranış kalıplarından birçoğunun ve belki de çoğunun oturtulup sürdürülmesi, yoksunluğun bir ölçüde sürdürülmesine bağlıdır. Para ve itibar gibi genelleştirilmiş takviye edicilerin önemi buradan gelir. Avcılık ve toplayıcılık teknolojisine dayanan ve parasal değere bağlanmış bir mübadele sisteminden yoksun olan eşitlikçi bir toplumda,

² Kunkel (1970:23-24) sosyolojik analiz açısından aydınlatıcı olduğuna inandığı çeşitli öğrenme kuramlarına ait söz konusu genel önermeleri uygun biçimde özetlemiştir.

takviye edici uyarıların etki alanı oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla böyle bir toplumda yeni davranış kalıplarını biçimlendirmek, daha yüksek statüye ulaşma ve daha fazla para elde etme yönündeki yaygın özlemlerin yoksunluğu sürdürmeyi kolaylaştırdığı son derece farklılaşmış ve parasal sisteme bağlanmış bir topluma oranla daha zor olabilir. Para arzu edilebilir başka birçok şeyi satın almayı sağladığı için, doygunluk eşiği son derece yüksek olan bir genelleştirilmiş takviye edici uyarıdır.

Bu insan modelindeki davranış bileşeninin, kültürler arası değişkenliği ya da bireysel kişilik farklılıklarını yok sayması ya da yadsıması söz konusu değildir. Bir bireyin güdülenmeleri ve kendi kültürünün içselleştirilmiş değer ve normlarını da kapsamak üzere öğrenme süreci, onun durum değişkenlerinin ve şarta bağlı herhangi bir uyarana biçtiği değer belirlenmesinde rol oynar. Önemli sayılabilecek öteki noktalar arasında şunlar sayılabilir: Çevre kısıtlamaları; bireyin kendi hareketlerinin bütün ilgili sonuçlarını öngörme, değerlendirme ve birleştirme yetisi; bireyin arzuladığı hedefe ulaşması için gerekli davranışı yerine getirebilme kapasitesi.

Davranış bileşenini oluşturmada yararlanılan öğrenme ilkeleri ve işlemleri bütün toplumlarda işliyormuş gibi görünmekle birlikte, bir bireyin içsel ve öznel durumunun varlığını ortadan kaldırmaz. Yine de sosyal bilimcinin bu içsel duruma, işleyişine ve davranışlar üzerindeki etkilerine ilişkin bilgilerden ya da belirtilerden yoksunluğunun yarattığı sorunları aşmasına yarar. Davranış bileşeni genel davranışsal düzenliliklerin açıklanmasına büyük ölçüde yardımcı olur ama bireysel deha, kendiliğindencilik ve yaratıcılık gibi gözetilmesi gereken noktaları ele almada yetersiz kalır.

Başvuru grubu ve örnek alma bileşeni: Topluma ilişkin temel bir bilimsel olgu, bir bireyin birçok değer, norm, tavır ve karakteristik davranış biçiminin kültür edinme tecrübesiyle ve birincil grup mensubiyetiyle belirlenmesidir. Ama birçok insanın, özellikle değişimden geçmekte olan toplumlardaki insanların "kendisine ait" olanlar dışındaki değer, norm, tavır ve davranış kalıplarına yöneldiği ve kendi mensubiyet grubunun bir parçası olmayan statüler ile kimliklere özlem duyduğu da bir başka bilimsel olgudur. Bu ikinci olgu *başvuru grubu kuramının* ilgi alanına girer.

Başvuru grupları "bireyin psikolojik bakımdan bir mensup olarak kendini ilişkilendirdiği ya da ilişkilendirme özlemini duyduğu gruplar" (Sherif ve Sherif 1969:418)³ olarak tanımlanmıştır. Bir bireyin tavırlarının ve hedeflerinin kaynağı başka bir

³ Araştırma ve yazılarıyla başvuru grubu kuramının geliştirilmesine önemli katkıda bulunmuş bir sosyal psikolog olan Muzafer Sherif tesadüf eseri Türk asıllı bir Amerikalıdır.

kimse olduğunda *başvuru* kişisi, bir birey toplumsal sınıf, kentliler ya da modern Avrupalılar gibi kesin anlamda bir grup oluşturmeyen bir insan kategorisine yö-neldiğinde ise *başvuru* takımı terimi kullanılır. Schmitt (1972) bu üç terimi *başka-sına başvurma* olarak tek bir başlık altında toplamakta ve insanın kendisini başka-larıyla özdeşleştirmesini ya da karşılaştırmasını *başka yönelime başvurma* olarak nitelendirmektedir.

Herbert Hyman'ın ilk kez 1942'de ortaya attığı başvuru grubu kavramı izleyen yir-mi yıl boyunca sosyal psikologlar ve sosyologlar tarafından yaygın biçimde uy-gulandı. Ama 1960'larda eleştirmenler, kavramı kullananların çok farklı imalar yüklemesi sonucunda terimin artık pek fazla anlam taşımadığı suçlamasında bu-lundular (Linn 1966). Daha yakın zamanlarda lehte ve aleyhteki görüşleri de kap-samak üzere başvuru grubu literatürünü gözden geçiren Schmitt'in (1972) vardığı sonuç, dikkatle kullanılması halinde kavramın değerli olduğu yönündedir.

Kavrama yüklenen imaları sınırlı tutarak ve modelimizdeki işleyiş durumunu açıklıkla belirterek, kavramın beraberinde getirdiği birçok sorundan kaçınmış olacağımı umarım. Ben burada "başkalarına başvurma"nın kavramlaştırılmasını ve uygulanmasını bu araştırma açısından kilit önem taşıyan birkaç konuyla sınır-layacağım: (1) Çok sayıda "başkalarına başvurma", sosyokültürel değişim ve önce-den görme sorunu, (2) "başkalarına başvurma"nın karşılaştırma işlevi ve görece yoksunluk, (3) "başkalarına başvurma"nın normatif işlevi, beklentiye dayalı sos-yalleşme ve örnek alma.

Çok sayıda "başkalarına başvurma", sosyokültürel değişim ve önceden görme. Basit bir teknolojiye dayalı, kapalı ve eşitlikçi bir toplumda, insanlar genellikle kendilerine çok benzeyen başkalarıyla özdeşleşirler. Böyle durumlarda "başkalarına başvurma" kavramının kullanım alanı sınırlıdır. Buna karşılık toplumsal hareketlilik bakımın-dan çok sayıda statü ve fırsatın bulunduğu açık ve modernleşen bir toplumda, bir bireyin kendine göre ayırt edici önemde (egoyla ilgili) çok sayıda "başkalarına baş-vurma" düzeyi olabilir. Bu farklı başvurulardan bazılarının normları karşılıklı olarak bağdaşmaz nitelikte olabilir ve bireyin belirli gruplara (çoğunlukla ait olduğu daha birincil ve geleneksel gruplara) yabancılaşmasına ya da kendi tavır ve davranışlarını uygun sosyokültürel bağlamlar biçiminde bölmelere ayırmasına yol açar. İkinci du-ruma bir örnek olarak, bir köylü geçmişi olan ve bir kentli haline gelme özlemi duyan bir kimsenin durumu verilebilir. Böyle bir kimse olumsuz yaptırımlardan kurtulmak için, doğduğu köyde bir köylü, kentte ise bir kentli gibi davranır.

Daha fazla farklılaşmış bu durumda "başkalarına başvurma" kavramı analize yal-nızca bir *ex post facto* durum katmakla kalmaz, aynı zamanda öngörülebilirliği de

belirginleştirir. Bir kimsenin kendi değerler ve güdüler hiyerarşisi bakımından "başkalarına başvurma"sının görece önemini bildiğimiz zaman, onun çeşitli koşullar altında göstermesi olası davranış türlerini öngörme gücümüzü ileriye götürmüş oluruz.

"Başkalarına başvurma"nın karşılaştırma işlevi ve görece yoksunluk. Modernleşen toplumların hepsi değilse bile çoğu, yukarıya doğru hareketliliğe genelleşmiş bir olumlu değerin biçilmesiyle belirlenir. Böyle toplumların bu değeri güçlü bir biçimde içselleştirmiş mensupları, kendi sosyoekonomik durumlarını "iyileştirme" hırsının etkisiyle hareket eder ve daha fazla itibar kazanımları elde ederler. Böyle insanlar mevcut durumlarını değerlendirirken, normalde karşılaştırma standardı olarak toplumsal hiyerarşide kendilerinden daha yüksek bir yerde duran bazı kişi, grup ya da takımlara başvururlar. Bunun sonucunda *görece yoksunluk* ekerler (Merton 1957: 8. Bölüm). Geçmişteki kazanımları bir hayli fazla ve mevcut durumları rahat bile olsa, daha da yükselme güdüleri onları "stn" başvuru düzeyleri aramaya ve karşılaştırmalı olarak kendilerini yoksun hissetmeye götürür.

Form ve Geschwender'in (1962) Lansing kentinde (Michigan, ABD) 545 kol işçisi arasında toplumsal başvuru ve iş tatmini üzerine yürüttüğü araştırma bu durumu yansıtmaktadır. Araştırmacılar genellikle daha fazla toplumsal hareketlilik beklentisi taşımayan ve karşılaştırma için birincil grup mensuplarına başvurma eğilimi gösteren işçilerin kendi iş konumlarından en fazla memnun kesimi oluşturduklarını belirlemişlerdir. Buna karşılık toplumsal hareketlilik beklentisi içindeki işçilerin karşılaştırmaya dönük başvuru takımı olarak kendilerinden yukarıda yer alan beyaz yakalı işçileri kullandıkları ve iş konumlarından daha az memnun oldukları görülmüştür. Yazarlar şu sonuca varmaktadır: "Emekçi sınıftan bir erkek bu fırsat ve yukarıya doğru hareketlilik ideolojisinin etkisi altına girdiğinde, toplumsal başvuru noktalarını kendisinden yukarıda bulunanlara kaydırmaya ve göreli olarak daha fazla iş hoşnutsuzluğu göstermeye yönelmektedir" (Form ve Geschwender 1962:237).

"Başkalarına başvurma"nın normatif işlevi, beklentiye dayalı sosyalleşme ve örnek alma. Psikolojik olarak ele alındığında, "başkalarına başvurma" kavramı bir kişinin kendisini içinde yer aldığı ortamda bulunmayabilen ve hatta mekan ile zaman bakımından kendisine çok uzak olabilen kişi, grup ve toplumsal kategorilerle ilişkilendirme kapasitesine dayanır. Bir kişi hayal gücünü kullanarak, kendisini hiç karşılaşmadığı ve kendi varlığından habersiz insanlarla ilişkilendirebilir (Sherif ve Sherif 1969:422-23). Bunun sonucunda, sözgelimi dış dünyadan kopuk küçük bir köyde yaşayan ve yalnızca filmler ile dergilerde gördüklerine dayanarak belirli izlenimler edindiği modern kentli kadınları kendi başvuru takımı olarak seçen bir

köylü kızında kendi başvuru takımına özgüymüş gibi gördüğü ama yerel anlayışlara ters düşen davranış, tavır ve hedefler gelişebilir. Tavır ve davranış düzeyindeki bu değişim sürecine, Merton (1957) *beklentiye dayalı sosyalleşme* ve Bandura (1969) *örnek alma* demektedir. Merton'a göre, bu birey kendini başvuru takımına girmeye hazırlıyormuş gibi davranır ve kendince bu takımın özelliklerini taklit ettiğinde, başkalarının onu bu takımın mensubu olarak göreceğini umar. Örnek olarak verdiğimiz dönüşüm içindeki köylü kızı mensup olduğu grup ile kendi başvuru takımının normları ve standartları arasında karşıtlıklar kurmaya başlayabilir; böylece onun gözünde birincisi olumsuz bir başvuru grubu, ikincisi ise olumlu bir başvuru takımı haline gelebilir. Aradaki fark öteki gruba ait normlarının güdülenmiş özümlemesi lehine kendi grubuna ait normların güdülenmiş reddidir.

Başvuru grubu kuramını ve onunla bağlantılı olan beklentiye dayalı sosyalleşme kavramını son derece doğrulayan bir yaklaşım, Bandura ve Walters (1963) ile Bandura'nın (1969) açıkladığı öğrenmeye ve davranış değişimine ilişkin örnek alma kuramıdır. Bu yazarlar bütün kültürlerde güdülenmiş bireylerin gerçek yaşamdaki davranış kalıplarını ya da simgeleşmiş modelleri gözlemleyerek aktarma yoluyla öğrendiklerine işaret etmektedir. Bütün kültürlerde bu aktarma tarzına göre öğrenen insanlar, modellerinin ya da "başvurdukları başkaları"nın karakteristik davranış biçimlerinden dolayı ödüllendirildiklerini gördüklerinde, aktarma yoluyla takviye edilmiş olur. Dolayısıyla bir bireyin ya da grubun davranış standartlarının kaynağının ve bunların takviye edilmesini sağlayan aracı belirtmek için, örnek alma ve başvuru grubu kuramı birleşik olarak kullanılabilir. Modelin öteki bileşenleriyle birlikte, bu iki kuram sosyokültürel değişimi anlamaya önemli katkıda bulunabilir. Bandura'nın aşağıda vereceğimiz örneği (1969: 199-203) bunu yansıtmaktadır: En başarılı sosyokültürel ve/ya da ekonomik yenilikler bile sıklıkla başlangıçta bazı olumsuz sonuçlar getirebilir ve bu durum söz konusu yenilikleri benimsemeye yatkın kimseleri caydırabilir. Böyle yenilikler uzunca bir dönem yeterli bir sebatla uygulanmadığında, yararlı sonuçları açıklıkla ortaya konamayabilir. Normalde insanlar yararlılığı kanıtlanmış mevcut davranışları terk etmeye, zaman, enerji ve varlıklarını büyük olasılıkla daha üstün ama belirsiz sonuçlar getirecek yeni tarzlara hasretmeye ancak o zaman istekli olurlar. Gösterilen isteksizlik aynı zamanda geleneksel davranış kalıplarının genellikle yoldan sapacakların bedensel, manevi ve toplumsal anlamda tehlikeli sonuçlarla karşı karşıya kalacağını bildiren inanç sistemleri ve ahlak kurallarıyla tahkim edilmiş olmasına bağlanabilir. Dolayısıyla yerel yenilikçiler yakın çevrelerinin ve statükoda çıkarı bulunan kimselerin olumsuz yaptırımlarına maruz kalırlar. Bununla birlikte yeni bir tarzın sağlam duran öncüleri ve ilk benimseyicileri, topluluğun bazı mensuplarının gözlemlenir ve hatta sessizce olumlu "başvuru kişileri" sayılırlar; sonunda elde et-

tikleri başarı artık davranışlarında bu bir avuç serüvenciye örnek almak üzere geleceği bir yana bırakmaya ve olumsuz yaptırımlara meydan okumaya daha hazır olan potansiyel benimseyiciler için aktarmaya dayalı takviye işlevini görür.

Bandura'nın akla uygun savı, bireylerin normalde yeni frekans yorumlamaları alması bir hareket biçimi ile önceden ulaşabildiklerine göre daha arzu edilir bir sonuç arasında açık bağlantılar kurmaya izin verdiğinde davranışlarında değişikliğe gittiklerini belirten Erasmus'un kanı ve gözlemiyle paralellik içindedir.

İnsan davranışı üzerine kurulu bu "değişim içindeki insan modeli"nin bu bölümde ve daha sonraki bölümlerde pratiğe uygulanması, modelin niteliğini daha fazla açıklığa kavuşturacak ve yararlılığını ortaya koyacaktır.

Göçmen İdeolojisi

Göçmen [gurbetçi] ideolojisi "göçmenin giriştiği göçün niteliği ve hedefleri konusunda kabul ettiği kavrayışsal model"i (Philpott 1970: 11) ifade eder. Başlangıçta Hayriye erkeklerinin çoğu Avrupa'ya göçü köylerine dönüşle noktalanacak geçici bir deneyim olarak görmekteydi. Birey olarak başlıca hedefleri iyi ücretli bir iş bulmak, tatmin edici bir ortamda çalışmak ve muhtemelen yeni teknik beceriler edinmekti. Aile düzeyindeki hedefleri ailelerinin Hayriye'deki yaşamını güvence altına almaya yetecek kadar para biriktirmekti. Gelgelelim bu insanlar Avrupa'ya vardıklarında, yeni bir itibar ve statüler sistemine denk düşen bir dizi etkili başvuru ve modellerle karşı karşıya geldi. Bunun sonucunda da birçoğu hedeflerini değiştirdi.

Örneğin, 1965'te Batı Almanya'ya gitmek üzere yola koyulduklarında, ilk kontenjandaki köylü işçilere karılarını da beraberlerinde götürebilecekleri bildirilmişti. Aslında onlara yol gösteren mimar ve öğretmen de onları bu yönde özendirmiş ve başka şeylerin yanı sıra, tıpkı Avrupalı kadınlar gibi kendi karılarının da çalışıp para kazanabileceklerini anlatmışlardı ama 61'i Hayriye'den olan evli erkeklerin hepsi bu öneriyi geri çevirdi. Verdikleri tipik yanıt şuydu: "Karılarımızın gavrular arasında işi ne? Bizim oralara gidip çalışmamız yetmez mi?" Onlar açısından karılarını evde tutmak bir namus meselesiydi. Tersini yapmak köyün geleneksel sosyokültürel değerler sistemine göre itibar ve statü kaybı anlamına gelirdi.

Ama Batı Almanya'ya gittiklerinde, oradaki kadınların eve kapanmadığını, iyi ücretli işlere girdiğini ve karı koca çalışan Türk çiftlerinin tek başına çalışan bir adamın iki katı kadar para biriktirebildiğini gördüler. Birçok Hayriyeli erkek kendisi için model ya da başvuru takımı olarak bu çalışan kadınların kocalarını benimsedi

ve karılarının elde ettikleri ek kazancın önemli bir tutarı bulması özel davranışları için aktarmaya dayalı takviye işlevini gördü. Geleneksel tutumlarını değiştirmek birçok Hayriyeli erkeği güçlü biçimde etkiledi. Bir yıl içinde karılarını getirtmek üzere haber göndermeye başladılar. 1976'ya gelindiğinde, kooperatife mensup olan Hayriyeli 93 evli gurbetçi işçinin neredeyse üçte ikisi karısını Batı Almanya'ya yanına getirtmişti ve bu kadınların çoğu çalışmaktaydı.⁴

Söz konusu erkekler bu şekilde hareket ettikleri için, köyün şimdi geçerliliği kalmamış değer sisteminin geleneksel kuralları çerçevesinde itibar kaybetmiş olacaklardı; oysa temel bileşenleri köyün dışındaki başvuru takımlarına ve modellere bakarak benimsenmiş olan yeni ve evrim içindeki sistem bakımından itibar ve statü kazanmış oldular.

Tarihsel olarak Hayriye köylüleri Türkiye'nin daha modern olan kentsel sanayi toplumuna yalnızca sınırlı düzeyde açılmışlardı. İçinde bulundukları görece "kapalı" topluluğun sakinleri kendilerini ve başkalarını geleneksel-kırsal değer ve statü sistemi çerçevesinde değerlendirmekteydi ama köyleri ile önemli bölgesel, ulusal ve uluslararası merkezler arasında ulaşım ve iletişim kanallarının kurulmasıyla birlikte köyün geleneksel itibar ve statü sistemi önemini kaybetti. Kapsamlı ve sağlam dayanaklara sahip antimateryalist bir yaşam felsefesinden yoksun oldukları için çok geçmeden geleneksel standartlarını terk etmeye ve hatta yadısına, mensupları artık yeni başvuru takımları haline gelmiş olan modern sanayi toplumunun standartlarını benimsemeye yöneldiler.

Yeni başvuru takımları içinde yer alan kişilerin (örneğin Avrupalı sanayi işçilerinin ve çok başarılı Türk gurbetçi işçilerin) özellikle etkili modeller haline gelmesinin nedeni, iş davranışlarının karşılığı olarak elde ettikleri ödülün, yani paranın son derece yüksek doyum düzeyi getiren bir genelleşmiş takviye edici uyaran olmasıdır. Para yalnızca arzu edilen birçok değişik mal ve hizmetin satın alınmasını sağlamakla kalmaz; paranın edinilmesi ve harcanması aynı zamanda Avrupa'nın ve Türkiye'nin sanayiye dayalı sosyokültürel sisteminde itibar ve statüye ulaşmaya önemli ölçüde katkıda bulunur. Bunun bir sonucu olarak eski köylünün gözünde yalnızca yeni ve kazançlı iş rolleri değil, kapsama yoluyla, bu rollerde bulunanların kendi anlayışlarına bağlı yaşam tarzları da önem kazanır. Köylüler gözlem ve aktarmaya dayalı takviye süreci sayesinde bu yeni yaşam tarzlarını öğrenirler.

⁴ 1972'deki verilere göre, Türkiye'den Batı Almanya'ya gitmiş gurbetçi işçilerin yüzde 82'si evliydi ve bunların yüzde 46'sı karılarını yanlarına getirmişlerdi. Bu evli kadınların yüzde 88 gibi büyük bir çoğunluğu çalışmaktaydı (Abadan-Unat 1976:10). Yine 1972'de Batı Almanya'da Türkiye'den gelme işçilerin ortalama tasarrufu bekarlarda 2.700 DM, buna karşılık yanlarında karıları da bulunan evli erkeklerde 5.475 DM düzeyindeydi (Abadan-Unat ve arkadaşları 1976:395). (3,2225 DM =1,00 \$ (1972).

Davranışsal modellerin karakteristik davranışlarından dolayı cömertçe ödüllendirildiğini gördüklerinde, aktarma yoluyla olsa bile kendileri de ödüllendirilmiş ve dolayısıyla başvuru takımlarının kendi anlayışlarına bağlı davranış biçimlerini benimsemeye özendirilmiş olurlar.

Yurtdışına çıkmadan önce, köylülerin Almanlara ilişkin izlenimleri sınırlıydı. Daha önce giden Türk işçilerden iyi haberler duymuşlardı ve Türkiye ile Almanya'nın her zaman dost olduğunu, hatta I. Dünya Savaşı'nda ittifaka girdiklerini biliyorlardı. Hayriye erkeklerinin hemen hepsi Almanya'ya ulaştıklarında fabrika yatakhanelerinde kaldılar ve zamanlarının çoğunu kendi köylüleriyle ya da Türkiye'den gelme başka gurbetçilerle geçirdiler. Bir Hristiyan Avrupa ülkesinde mensupları birlikte çalışan, birlikte yemek yiyen, İslami ve Türk bayramlarını birlikte kutlayan bir alttoplum oluşturdular. Zamanla çevreleriyle daha iyi bir tanışıklığa girdiklerinde ve karılarını yanlarına getirttiklerinde, birçoğu kentlerin daha çok konut alanı sayılabilecek kesimlerine taşındı ve bir bakıma Alman sosyokültürel ortamıyla daha fazla bütünleşti.⁵

Bu işçiler Almanların büyük bölümünden tam bir kabul görmemekle birlikte, sonraki yıllarda tatillerini geçirmek üzere Hayriye'ye döndüklerinde, Alman ev sahipleri konusunda bol keseden bilgiler yaydılar. Almanları tutumlu, marifetli, dürüst ve "yalan dolan bilmeyen temiz insanlar" olarak tanıttılar. Seçkin niteliklerinden dolayı Almanlara birçok gerçek Müslümandan daha çok Müslüman olma payesini yakıştırdılar. Bazı işçilerce dile getirilen tek eleştiri Alman kadınlarının serbestliği ve açıklığıydı ama bir bütün olarak Almanlar değişim için son derece olumlu başvuru takımları ve modelleri olarak anlatıldı.

Ücret artışı, terfi ya da özel ayrıcalıklar (sözgelimi köydeki akrabalarına iş) ko-parmak isteyen gurbetçi işçiler, ister Alman, ister Türk olsun üstlerinin koyduğu standartlara uyma eğilimi gösterdiler. Yeni gurbetçiler kendilerinden önce gelip başarıya ulaşmış ya da kültürel etkilenmeye uğramış olanların standartlarına ayak uydurma çabasına girdiler. İlk "başarılı" gurbetçi işçilerin örnek aldığı başvuru takımları Almanlardı; bunlar Alman çalışma ahlakını benimsediler⁶, bir parça

⁵ Köln'de Türk işçilerin yerleşim düzenine ve maruz kaldığı toplumsal ayrımcılığa ilişkin ilginç bir araştırma için bak. Clark (1975).

⁶ Krane'in (1975) 1968'de Türkiye'de yürüttüğü bir çalışmada, Avrupa'da çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönmüş erkeklerin işe alındığı 41 sanayi işletmesinin yöneticileriyle görüşmeler yapıldı. Bu yöneticilerin yüzde 59'u bu tür kesin dönüş yapmış insanları işe almayı yeğ tuttuğunu ve yarıya yakın bölümü yurtdışında çalışmış ve çalışmamış işçilerin tavırlarında ve çalışma alışkanlıklarında dikkat çekici farklılıklar olduğunu belirtmekteydi. Birçok yönetici kesin dönüş yapmış işçileri daha üretken, tutumlu, düzenli, dikkatli ve sorumluluk üstlenmeye yatkın olarak nitelendirmekteydi.

Almanca öğrendiler ve gözetçilik kademelerine kadar yükseldiler. Çoğu durumda ustabaşı konumuna gelerek, Alman üstlerinin talimatlarını emirleri altındaki Türk işçilere aktarma rolünü oynadılar.

Bu örnek alma sistemi fabrika dışındaki yaşam alanlarına da yansıyan sonuçlar doğurdu. Gurbetçi işçiler karıların çalışmasına izin verdikleri gibi, Alman giyim modellerini, maddi değerlerini, ayrıca her ikisi de İslam dinine göre haram olan bira içme ve domuz eti yeme gibi eğlence ve tüketim alışkanlıklarını da benimsediler. Kısacası Batılı kentsel yaşam tarzına yatkın bir tutum içine girdiler.

Batı Almanya'ya gitmiş olanların yüzde 90'ı aşkın bölümü 1974'te hala oradaydı; başlangıçta çoğunun Hayriye'ye dönmeyi tasarlamış olmasına karşın, tasarruflarıyla köyde yeni ve daha dayanıklı ev inşa eden işçilerin sayısı yalnızca sekizdi. Çoğunluk İnegöl, Bursa ve İstanbul'da kentsel gayrimenkullere yatırım yapmaya başlamıştı⁷. Birçok gurbetçi işçi bu yatırıma önce bir arsa satın alarak girişmekteydi; daha sonra tasarrufunun elverdiği ölçüde, her seferinde bir kat çıkmak üzere apartman tipi binalar dikmeye koyulmaktaydı. Bu işçilerin nihai hedefi apartmanın bir dairesinde oturmak ve birinci kattaki dükkanlardan birini işletmek ya da öbür dairelerle birlikte kiraya vermektir. Türkiye'de gurbetçi işçilerin kurduğu konutlara ve apartmanlara "Almanya evleri" denmektedir.

Kentsel gayrimenkul Türkiye genelinde gurbetçi işçilerin en gözde yatırımı olagelmıştır (Keleş 1976). Enflasyona karşı bir tedbir sağlama özelliği ve eldeki yatırım seçeneklerinin sınırlılığı göz önüne alındığında, bu yatırımın akılcı bir seçim olduğu söylenebilir. Gayrimenkul edinme aynı zamanda kesin dönüş yapan işçiye ve ailesine daha modern bir kentsel yaşam tarzına katılımı sürdürme fırsatını verir. Görüldüğü kadarıyla Hayriye'den göç etmiş olanların yarıdan epey fazlası Türkiye'ye geri döndüklerinde, köyde rahatça yaşama olanakları olsa bile, kentlere yerleşmeye eğilimlidir.

Topluluk hedefleri: Hayriye kalkınma kooperatifi aracılığıyla yurtdışına çalışmaya gidenler için yasal olarak genel köy kalkınması için kullanılacak bir fona belirli bir para ödeme gibi bir toplumsal hedef söz konusuydu. 1965'te yurtdışına gönderilen her köylü Avrupa'daki ilk iki yılında 250 TL'lik (yaklaşık 28\$) taksitler halinde top-

⁷ Türkiye'nin kırsal Boğazlıyan ilçesinden gurbetçi işçiler arasında yatırım modellerine ilişkin aydınlatıcı bir araştırma yürüten Penninx ve Velzen (1976:297) şu belirlemeyi yapmaktadır: "[Sıklıkla] bir gurbetçi başlangıçtaki planlarının doğduğu yere dönme üzerine kurulu olduğunu gösteren bir yaklaşımla yatırımda bulunur ama sonunda büyük bir kasabada yeni bir yaşama başlama kararına varır. Paralar ilk yıllarda ağır tarım makinelerine ya da gurbetçinin köyünde bir evi onarmaya ya da inşa etmeye harcanır ama daha sonra kentsel bir geleceğe dönük hazırlıklar için dökülür."

lam. 5.000 TL (yaklaşık 556 \$) göndermeyi kabul etmişti⁸. 1972 kontenjanında yer alanlar için aynı zaman dilimine göre belirlenen para 8.000 TL tutarındaydı (Her iki durumda da başlangıçta iki aylık bir mühlet tanınmıştı.). Ama ilk gurbetçilerin çok azı yükümlülüğünü gönüllü olarak yerine getirdi. Kooperatif aracılığıyla göç etmenin kendilerine sağladığı kişisel ve ailesel kazanımlarına karşın, çoğu göç anlaşmasının ayrılmaz bir parçası olan köy topluluğuna karşı sorumluluktan kaçmaya teşneydi. Kooperatifi örgütleyen Ahmet Özkan'ın konuya getirdiği yorum şöyleydi: "Yurtdışına giden kooperatif üyelerinin çoğu bu yükümlülüğü bir tarafa attı ve köyü unutmaya yöneldi. Türkçede "Köprüyü geçinceye kadar ayağı dayı derler" biçiminde bir atasözü var. Köylülerin yaptığı şey de bu. Yurtdışına gitmeden önce bütün köy için daha iyi ekonomik fırsatlar sağlamak üzere koopertife para ödemeyi sevinçle kabul etmişlerdi ama Almanya'ya varıp para kazanmaya başladıklarında, buna aldırış etmiyormuş gibi hareket ettiler." Bu işçiler ancak kooperatifin yasal girişimlerde bulunması üzerine, sözleşmelerinin bu hükümünü isteksizce yerine getirdiler. Kooperatif görevlileri karşılaşılan sorunu İş ve İşçi Bulma Kurumu'na bildirdi ve hükümet yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere çıkış vizesi vermeme kararını aldı. Bunun anlamı tatil için Türkiye'ye dönen işçilerin kooperatiflerine borçlarını ödemedikçe bir daha Almanya'ya gitmeye izin verilmeyeceğiydi.⁹

Böylece kooperatif bir sonraki bölümde anlatılacak olan köy projeleri için yasal yollardan önemlice bir sermaye toplamayı başarmış oldu ama olayın açıkça ortaya koyduğu bir sonuç, birçok Hayriyeli gurbetçinin gözettiği hedeflerin birinci derecede akrabaların ötesinde bir bütün olarak köy düzeyine geçmediğiydi.

Hayriye'nin köy kalkınma kooperatifine (KKK) ilişkin tecrübesi Türkiye'nin geneli için de geçerlidir. Türk sosyal bilimci Abadan-Unat birçok Türk köylüsünün KKK'leri yurtdışında iş bulmak için neredeyse yalnızca bir idari "bahane" aracı olarak kullandığı sonucuna varmaktadır. Üyeler KKK'de ödemeleri gereken ilk zorunlu taksidi bir "idari rüşvet" gibi görmekte ve daha sonraki ödemeleri yapmaktan kaçınmaktaydı (Abadan-Unat 1976:26). Türkiye genelinde KKK programını ve özel olarak iki köydeki uygulamayı inceleyen Renselaar, Penninx ve Velzen'in elde ettiği bulgular Abadan-Unat'ın vardığı sonuçlarla uyuşmakta ve Hayriye tecrübesine yakın bir benzerlik göstermektedir:

KKK programı geniş çapta duyurulan ilk adımların ardından ortaya çıkan kooperatif patlaması nedeniyle kısa sürede tökezledi. Birçok KKK asıl meselesi İş ve İşçi

⁸ Her köylü ayrıca başvuru harcamalarını karşılamak üzere Hayriye hazinesine 20 TL ödemek zorundaydı.

⁹ Özkan çevre köylerden yurtdışına giden işçilerin gönüllü olarak katkı parası gönderme oranının, Hayriye'nin kendi gurbetçi işçilerine göre bir ölçüde daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Bulma Kurumu'nun dış ülkelere işçi alımıyla ilgili bekleme listelerinde ön sıralara fırlamak olan üyelerce kuruldu. İlgili kişilerin güdüsü konusunda bir bir yanlış anlamayı önlemek açısından halk arasında bunlara "Almanya kooperatifi" adı takılmıştı [Renselaar ve Velzen 1976: 107].

Bir hayli ilgi toplayan Köy Kalkınma Kooperatifi Programı'nın iflas etmesinin nedeni, üyelerin kendilerini kooperatif hedeflerini ileriye götürmeye vermekten çok yurtdışına gitmeye ilgi duymalarıydı [Renselaar ve Velzen 1976:292].

Her gurbetçi işçinin genel toplumsal ilişkiler ortamının toplumsal taahhütler konusunda her biri farklı ahlaki yükümlülük gücü taşıyan bir dizi yarı özerk toplumsal ve ahlaki alandan oluştuğunu göz önüne aldığımızda, bu köylülerin davranışları daha anlaşılır hale gelir (bak. Moore 1973 ;. Simic 1975). Bu dizi içinde yakın akrabalık bağlarının oluşturduğu alan benzersiz bir konum taşır: çünkü en üst derecede ahlaki yükümlülükle desteklenen kendine özgü toplumsal kuralları ve kişiler arası taahhütleri vardır ama yakın akrabalığa dayalı ilişkilerin ötesine geçtiğimizde, farklı kurallara ve toplumsal ilişkiler açısından daha zayıf desteğe sahip farklı alanlara gireriz. Kısacası yarı özerk toplumsal ve ahlaki alanlar kavramı, bir kimsenin birinci derecede toplumsal özdeşleşme grubu içinde ve dışında ilişkilerin yürütülmesine yön veren değişik standart dizilerinin varlığını öngörür.

Simic'in ahlaki alan fikrine varmasını sağlayan Edward Banfield (1958), Güney İtalya'nın küçük ve yoksul yerleşmelerinde siyasal örgütlenme ve topluluk içi katılım düzeyinin düşüklüğünü *ahlak dışı ailecilik* olarak adlandırdığı varsayımınla açıklamıştır. Banfield'in varsayımına göre incelenen bu insanlar *sanki* şöyle bir kuralı izler gibidir: "Çekirdek aileye dönük maddi ve kısa vadeli yararı en yüksek düzeye çıkarmak, başkalarının da aynı şekilde davranacağını varsaymak." Davranışları bu kuralla tutarlılık içinde olan bir kimseye "ahlak dışı aileci" denir; yalnızca ailesi dışındaki kişilerle ilişkilerinde ahlaklılığı gözetmeden hareket eder. Bir başka deyişle aile dışı ilişkileri araçsal ve istismarcıdır; bu ilişkiler "ahlak dışı" bir temelde yürütülür.¹⁰

¹⁰ Metodolojik bakımdan Banfield kendi varsayımının ya da kuramının eldeki olgulara ters düşmeksizin söz konusu davranışları büyük ölçüde açıklayabileceğini ("anlaşılabilir ve öngörülebilir kılma anlamında") ileri sürer. Bununla birlikte olgular ile kuramın çakışmasının ikincini "kanıtladığı" gibi bir iddiada bulunmaz. "Varsayımın değeri (...) bütün halkların ve hatta herhangi bir halkın bu kurala bilinçli biçimde uyduğunu gösterme olasılığına dayanmaz. (...) Varsayımın kullanışlı olabilmesi için, *sanki* kurala uyuyorlarmış gibi hareket ettiklerinin ortaya konması yeterlidir." (a.g.e. 103) Bu araştırmamda ben de Banfield'in metodolojik hedefine bağlı kaldım.

Banfield'in genel analizine yönelik eleştiriler için bak. Cancian (1961) ve Silverman (1968).

Penninx ve Velzen'in (1976:295) Türkiye'deki KKK'ler konusunda elde ettiği bulgular Banfield'in varsayımına iyi oturmaktadır:

Dahası iki köyde yürüttüğümüz araştırmalar, aile ölçeğinden daha geniş bir düzeyde yapılan bir yatırımdan kısa bir süre sonra, köy toplumu içinde köklü çıkar çatışmalarının sahneye çıkması ve üretim umudunu güçlü biçimde felce uğratması yönünde belirgin bir tehlikenin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Banfield ortaya koyduğu kuralın bir dizi "mantıksal çıkarsama"sını sıralamaktadır. Aşağıda vereceklerimiz Hayriye için olduğu kadar Türkiye için de büyük ölçüde geçerlidir:

Ahlak dışı ailecilerden oluşan bir toplumda, hiç kimse kendisine özel yarar sağladığı durumlar dışında grup ya da topluluk çıkarına yardımcı olmayacaktır [Banfield 1958:83-84]. Ahlak dışı ailecilerden oluşan bir toplumda, herhangi bir kişi ya da kurumun özel yarardan çok kamu yararı uğruna hareket ettiğini iddia etmesi sahtekarlık olarak görülecektir [a.g .e. 95].

Hayriye'nin iyiliğı için Faik Ertan'ın eski ve mevcut köylüleri örgütlemeye dönük ilk çabaları doğal olarak kuşkuyla ve gizli çıkarlar gütmeye suçlamasıyla karşılaşmıştı. Özkan ve Ertan ilk kez kooperatif kurmaya giriştiklerinde de birçok köylünün aynı tepkisiyle karşı karşıya kalmışlardı.

Ahlak dışı ailecilerden oluşan bir toplumda, örgütlenmeyi (yani tasarlanarak düzenlenmiş eylemi) sağlamak ve sürdürmek çok zor olacaktır [a.g.e. 86].

Ahlak dışı ailecilerden oluşan bir toplumda, cezadan korkmak için bir neden olmadığında kimse hukuka aldırış etmeyecektir [a.g.e. 90].

Köy düzeyinde başarılı örgütlenmeler akraba olmayanlara güveni ve çok az maddi ödöl karşılığında birçok küçük fedakarlığı gerektirir. Dolayısıyla bu tür girişimler seyrek ortaya çıkmış ve daha seyrek başarıya ulaşmıştır. Hayriye'de KKK'ye girişilmesini olanaklı kılan esas olarak dışarıdan iki kişinin gerekli örgütlenme enerjisinin büyük bölümünü sağlaması ve köylülerin buna katılmanın getireceğı bireysel maddi kazancı açıklıkla kavrayabilmeleriydi. Bununla birlikte katılımcıların birçoğı, cezadan korkmak için bir neden söz konusu olmadığı sürece, kooperatife ve köye karşı sözleşmeden doğan yükümlölüklerine aldırış etmemeye eğilimliydi. Dolayısıyla hükümetin vizelerini yenilememe tehditinde bulunmasına değin, kooperatifin kalkınma fonuna para ödemekten kaçındılar. Bütün bu benzerliklere karşın, Banfield'in Güney İtalya köyleri ile Hayriye arasında birkaç önemli farklılığın olduğu söylenebilir. Birincisi, Hayriye'de yaşayan insanlar arasında köyle genel özdeşleşme daha güçlü gibi görünmektedir. Her ne kadar köy projelerine gönüllü

olarak zaman ya da maddi yardım katkısında bulunmada isteksiz olsalar da kendi köylerinden oldukça büyük bir gururla söz ettikleri görülmektedir. Öte yandan ağa denen birkaç varlıklı önder başta olmak üzere bazı köylüler, sanki bütün köy kendileri için güçlü bir ahlaki alanmışçasına, öteden beri pederşahi bir tavırla hareket etmişlerdir. Bunlar köyde gerekli önderlik işlevini görmeye zaman ayırmış ve muhtaç kimselere yardım etmişlerdir; en azından muhtarlık görevini yürütmekte olan iki ağa kooperatifin kurulmasına, yani köydeki çoğunluğun talihini düzeltmeye yönelik bir örgütlenmeye destek vermiştir. Ayrıca sıklıkla çoğu insan esas olarak ve neredeyse yalnızca kendi akrabalarını ve öz çıkarlarını gözeten bir tavırla davranmaktaysa da birinci derecedeki ahlaki alanları çekirdek aileden daha geniştir. Bu alan normalde bir kimsenin hısımlarını ve kimi zaman çok yakın komşularını da kapsamaktadır.

Ne var ki genel olarak alındığında, işi iyi giden gurbetçilerin köyde kalan ailelerine ve öteki yakın akrabalarına destek olmalarına ve böyle yapmadıkları için kendilerine dil uzatıldığında derin bir utanç duygusuna kapılacak olmalarına karşın, birçok kimse ciddi olumsuz toplumsal yaptırımlara dönük ceza söz konusu olmadığı sürece, daha geniş çaptaki topluluk yükümlerini kaçınılabilecek külfetler olarak görmektedir. Belirtilen sorunlar bir tarafa bırakılırsa, kooperatifin köy kalkınmasında bazı çarpıcı sonuçlar elde ettiği söylenebilir. Bunları ve yurtdışına göçün getirdiği öteki sonuçları sonraki bölümde ele alacağız.

Bölüm 9

Dışarıya Göç ve Ötesi

Almanya'ya 1965 kontenjanından göçlerin getirdiği ilk sonuçlar para, coşku ve heyecandı. Yurtdışına gidenlerin başarılı tecrübeleri başkalarının da onlara katılmayı istemesine yol açtı. Köylüler Avrupa'ya gitmeyi yeni bir *geçiş töreni*, bir modernleşme töreni gibi görmeye başladı. 1975'e gelindiğinde yaklaşık 300 Hayriye köylüsü Avrupa'daydı. Bu sayı kooperatif aracılığıyla gitmiş olan erkeklerin hemen hepsini, 60 kadarının karılarını ve 75 dolayındaki çocuklarını kapsamaktaydı. Yaklaşık 50 erkek daha başka kanallardan Avrupa'da iş bulmuştu. Bazıları adlarını İş ve İşçi Bulma Kurumu'na yazdırmış ve birkaç yıllık beklemeden sonra büyük değer taşıyan çağrı yazısını alma talihine ermişti. Ötekiler resmi kanalları beklemekten sabırları tükenince, kendi başlarına yurtdışına çıkmışlardı. Pahalı turist vizesini alarak Avrupa'daki akraba ve dostlarının yanına giden bu kimseler, sağa sola başvurarak çalışma yolunu bulmuşlardı. En talihliler "ada yazılı çağrı" alanlardı. Çoğu durumda bunların yurtdışında bulunan babaları ya da erkek kardeşleri, işverenlerinin güvenini kazanmış ve köydeki oğullarının ya da kardeşlerinin yeteneğine, çalışkanlığına ve kişiliğine kefil olmuşlardı. Bunun üzerine işverenleri de adlarını vererek onları İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla istetmişlerdi.

1974'te konuştuğum Hayriyeli yaşlı bir adam köylülerin Almanya'yla toplumsal ve ekonomik bağlarının artık Almanya'yı kendi "kent"leri haline getircek kadar sıkılaşmış olduğu gözleminde bulundu. Olaya getirdiği açıklama şöyleydi: "Eskiden İnegöl bizim kentimizdi. Almanya'nın nerede olduğunu bile bilmiyorduk. Oysa şimdi birçok akraba ve komşumuz orada olduğu için bize en yakın Türk kasabası kadar aşına geliyor."

Hanelerin Yeniden Düzenlenmesi

Yetişkin erkeklerin Hayriye'den göç etmesinin sıklıkla zorunlu kıldığı bir gelişme, köyde kalan aile ve hane mensuplarının rollerini değiştirmeleri ve yeni toplumsal örgütlenme kalıpları bulmalarıdır. Genellikle çekirdek hanelerin mensupları geniş hanelerin mensuplarına oranla daha fazla değişikliklere gitmektedir. Sözgelimi, çekirdek hanelerde genç oğullara gurbetteki babalarının bıraktığı sorumluluğun bir bölümünü yüklenme durumuyla karşı karşıya gelmektedir. Buna karşılık geniş hanelerde bu tür sorumluluklar çoğunlukla başka yetişkin erkeklerce üstlenilmektedir.

Durum gurbetçi eşleri açısından da bir bakıma aynıdır. Köyde kalan geniş aile kadınları genellikle geleneksel konumlarını korumakta ve pek az rol değişikliği göstermektedir; buna karşılık çekirdek aile kadınları daha önce erkeklerin yerine

getirdiği birçok görevi üstlenmekte ve sözgelimi hayvanlara bakmakta, daha uzun süreyle tarlada çalışmakta ve ailenin ekonomik kararlarının çoğunu almaktadır. Hatta yaşı kırkı geçen kadınlar zaman zaman zaman zaman İnegöl'e giderek haftalık yöre pazarında alışveriş işlerini yürütmektedir ama daha genç kadınların böyle bir yolculuk yapmasına hoş gözle bakılmamaktadır. Karar alma sorumluluklarının genişlemesine karşın, bir genç kadının otoritesi hala gurbetteki kocasına ya da köyde oturuyorlarsa kocasının ana babasına tabidir. Bunlardan herhangi biri ona sözünü geçirmeye kalktığında, saygılı davranarak boyun eğmek zorundadır.

Türk kadın sosyal bilimci Yenisey'in Boğazlıyan ilçesindeki iki köyde topladığı veriler, benim Hayriye'deki gözlemlerimle paralellik taşımaktadır. Örneğin, kocanın yurtdışına gitmiş olduğu 49 çekirdek aileyi kapsayan örnek kitlesinde, "birinci derecede karar alan kişi" çoğu zaman gurbetçinin karısı (yüzde 69) olmakta ve onu gurbetçinin babası (yüzde 14), annesi (yüzde 10), erkek kardeşi (yüzde 2) ve başka erkekler (yüzde 4) izlemektedir. Buna karşılık 93 geniş haneyi kapsayan örnek kitlesinde birinci derecede karar alan kişi en sık olarak gurbetçinin babası (yüzde 41) belirtilmekte ve onun ardından gurbetçinin annesi (yüzde 27), karısı (yüzde 25), erkek kardeşi (yüzde 3) ve başka erkekler (yüzde 4) gelmektedir (Yenisey 1976:334).

Yenisey'in (1976:343) Avrupa'daki yaşamı görmüş köylü kadınlarıyla ilgili yorumları özellikle ilginçtir. Gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:

Avrupa'da uzunca bir süre kalan ve çalışan az sayıdaki köylü kadını yurda dönüşte düşünce ve tavırlarda değişiklikler gösterir. Kesin dönüş yapan kadın işçiler Türkiye'nin kırsal kesiminde giyim ve davranış bakımından özgürlüğün kısıtlı olmasına içerler. Boğazlıyan kasabasında oturanlar bir dereceye kadar Avrupa tarzı elbiselerini giymeye devam eder ama başka yerlerde geleneksel çarşafa bürünür. Toplumsal denetim ve dedikodu hepsinin çok rahatsız edici bulduğu şeylerdir; ama kendilerine söz gelmesine yol açacak hareketlerden kaçınmaları da dikkat çekicidir. Ayrıca yurtdışında her ikisi de çalışan karı kocalar arasında orada kaldıkları sürece ev işlerinde ve çocuk bakımında oldukça iyi işbirliği varmış gibi görünmesine karşın dönüşte kadınların hayat arkadaşlarından daha az destek bulması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Avrupa'da alışveriş kadınlar yapar ama köye döndüğü zaman bu görevin erkeklere bırakılması gerekir; kadının alışveriş yapmasına ancak çekirdek aile yapısında ya da kocanın yurtdışında kaldığı durumlarda rastlanır. Bazı kadınlar özel konuşmalarda köy kadınlarıyla arkadaşlık yapmayı artık keyifli bulmadıklarını belirtiyorlardı. Kocalarıyla birlikte gezintiye, alışverişe ya da dost ziyaretlerine gidebildikleri haftasonu tatilleri artık geride kalmıştı. Boğazlıyan'da bir karı kocanın kasaba merkezinde birlikte dolaşması seyrek görülen [aynen böyle] bir durumdur.

Hayriye köylüleri şu anda Avrupa'da çalışmakta olan karı kocaların yeniden köye yerleşmelerine pek ihtimal vermiyorlar. Onların bu kanısı bizim "değişim içindeki insan modeli"mizle uyuyor. Böyle durumlarda gerek kocanın, gerekse karının bir Türk köyünde yaşam tarzlarını sürdürme olanağı bulunmayan etkili başvuru takımlarıyla ve modellerle karşı karşıya gelmiş ve bunları benimsemiş olması söz konusudur. Dolayısıyla zamanla büyük bir kente taşınarak, belirli bir sosyokültürel sürekliliği sağlamaya çalışacaklardır.

Hayriye'den alınma aşağıdaki iki örnek olay, bir gurbetçinin yokluğunda köydeki hanehalkının geçirmek zorunda kaldığı birçok değişikliği ortaya koymaktadır:

Birinci örnek olay: Ahmet'in ailesi. Ahmet 1965'te ilk köy kontenjanı içinde Almanya'ya gitti ve bir Volkswagen fabrikasında iş buldu. Sıkı biçimde çalıştı, Alman ustabaşısıyla iyi ilişkiler kurdu ve aynı fabrikada 24, 20 ve 17 yaşlarındaki oğullarına da birer iş ayarlamayı başardı. Dört erkek bir kiralık apartman dairesinde birlikte yaşıyor; en büyük oğulun Hayriyeli bir genç kadın olan karısı da ev işlerine bakmak üzere yanlarında kalıyor. Ahmet'in karısı, 18 yaşındaki kızı ve 9 yaşındaki oğlu köyde ihtiyar babasıyla birlikte yaşamaya devam ediyor. Bunlar Hayriye'de yeterli miktarda gıda ürünü yetiştirerek ve hane ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde hayvan besleyerek kendilerini ayakta tutuyorlar. Ayrıca küçük bir nakit gelir elde etmek amacıyla ipekböcekçiliğiyle uğraşıyorlar. Bu ailenin ve Hayriye'deki başka ailelerin izlediği strateji, Almanya'da kazanılan paranın sağa sola gitmeden biriktirilebilmesi için kendi geçimlerini sağlamaya dönüktür. Ahmet Almanya'da en az 15 yıl çalışmayı tasarlıyor. Bu dönemin sonunda babası araziyi işleyemeyecek kadar yaşlanacak ve geniş ailesinin bütün mensupları muhtemelen İnegöl'e taşınacak. Ahmet'in ikinci ve üçüncü oğulları bu arada evlenmiş olacaklar. Almanya'da teknik beceriler edindikleri için, dönüşte büyük olasılıkla köyde yaşamak yerine Türkiye'nin önde gelen sanayi kentlerinden birine yerleşecekler. Dolayısıyla hepsi Hayriye'den kesin olarak çıkmış olacaklar.

İkinci örnek olay: Enver'in ailesi. Enver de 1965'te kooperatif aracılığıyla Almanya'ya gitti. En büyük oğlu 1972'de yanına gitti. Köyde kalan karısı, iki oğlu ve bir kızı birkaç tavuk ve inek besliyor, yılın büyük bölümünde karınlarını doyurmaya yetecek kadar gıda ürünü yetiştiriyor. Kadın ailenin köy işlerini ustalıkla çekip çeviriyor ama 15 yaşındaki oğlu "evin erkeği" olacak olgunluğa doğru geliyor. Babaları ve büyük arkadaşları yurtdışına gitmiş öbür erkek çocuklar gibi bu delikanlı da yeni sorumlulukları omuzlamakla karşı karşıya gelmiş bulunuyor. Annesine açık yerlere gitmek zorunda kaldığında erkek koruması sağlıyor; ailenin hayvanlarına bakıyor ve tarla işlerinin büyük bir bölümünü yürütüyor.

Enver biriktirdiği paralarla daha şimdiden Bursa'da iki parsel arsa satın almış bulunuyor. Ailesini barındırmak ve kira geliri elde etmek üzere, bunlardan birine bir apartman dikmeyi tasarlıyor. Ötekinde ise küçük bir dokuma fabrikası kurmayı düşünüyor. Sonunda emeklilik hakkı kazanarak Almanya'dan dönmeyi, ailesiyle birlikte Bursa'ya yerleşmeyi ve kendi fabrikasını işletmeyi hayal ediyor. Bu arada yeni özlemlerin vefalı mağduru olan köydeki şahane manzaralı evi yılların ihmali nedeniyle kırılıp dökülüyor.

Üçüncü örnek olay: Asım'ın ailesi. Asım babayanlı geleneksel bir geniş ailenin en büyük erkeğidir. 1965'ten önce üç oğluyla evde yaşamaktaydı. Evli olan en büyük oğlunun iki kızı vardı. Asım'ın tek kızı da evliydi ve Bursa'da kocasıyla oturmaktaydı. Köy kooperatifi oluşturulduğunda, hane erkekleri bekar oğlanların Almanya'ya gitmesine ve en büyük oğlunun evde kalmasına karar verdi. O tarihten beri Almanya'da sürekli çalışan oğullar, köye yalnızca her iki yazda bir geliyor ve birikmiş olan iki aylık tatil izinlerini akraba ve dostlarıyla birlikte geçiriyorlar. Bu yaz tatillerinden birinde, daha büyük olan oğlan gönül verdiği bir köylü kızını, her iki ailenin evliliğe rıza göstermemesine karşın kaçırdı. Kızın 18 yaşında olması nedeniyle büyüklerin yasal yoldan engel olamadığı nikah İstanbul'da kıyıldı. Genç gelin kocasıyla birlikte Almanya'ya gitti ve izleyen üç yıl içinde önce bir erkek, ardından bir kız çocuğu doğurdu. Kız iki yaşına geldiğinde, çift birlikte tam gün çalışabilmek için çocukları akrabaların yanına bırakmaya karar verdi. Türkiye'yi sonraki ziyaretlerinde kız Asım'ın Hayriye'deki hanehalkının yanında kalırken, oğlan da Asım'ın evli kızının Bursa'daki hanehalkına verildi.

Bu arada Asım'ın en küçük oğlu da bir köylü kızına gözkoymuş ve ana babasından bir sonraki tatilde bu kızla evlenmesi için girişimde bulunmalarını istemişti ama istediği kız yurtdışına göç yüzünden parçalanmış bir hanedendi. Yalnızca 17 yaşında olmasına karşın, annesi öldüğünden ve yaşça daha büyük yengesi erkek kardeşiyle birlikte Almanya'ya gittiğinden, evin kadını konumundaydı. Kızın babası kendisine ve iki küçük kardeşine bakan kıza evde büyük ihtiyaç duyulduğunu açıkladı. Bir nişan yapmayı kabul etti ama düğün için en az bir ya da iki yıl beklemek gerektiğini belirtti. Asım komşusunun durumunu anlayışla karşıladı ve bir sonraki ziyarette oğlunun nişanını yapma sözünü aldı.

Gelgelelim ertesi yıl nişanlı oğlan bu kez gelini de beraberinde götürmek üzere köye yeniden döndüğünde, sorunlar ortaya çıktı. Nişanlı kızın evinde durum değişmemişti ve babası bir yıl daha beklemlerini istedi. Zaten ertelemeler yüzünden sabrı taşmış olan genç adam, nişanlısının 18 yaşına vardığını ve kendi iradesiyle evlenebileceğini bildirerek, onu kaçırma tehdidinde bulundu. Gençlik ateşine bağlı bir davranışın aileler arasında bozuşmaya yol açması olasılığıyla karşı karşı-

ya kalan büyükler, kızın Almanya'ya kocasının yanına gitmeden önce en az bir yıl baba evinde kalması koşuluyla, evliliği yapmayı kararlaştırdılar. Asım'ın oğlu istemeyerek bu koşulu kabul etti ve o yazın sonunda Almanya'daki bekar odasına evli ama yalnız bir adam olarak döndü. Asım 1965'ten bu yana karısı, en büyük oğlu, onun eşi ve büyüyen çocuklarla birlikte geniş bir tarlayı işliyor ve hane halkının geçimini sağlıyor. Oğullarının Avrupa'da elde ettiği gelirden yararlanma olanağına karşın, hanehalkı gerekli gıda ürünlerinin büyük bir bölümünü yetiştirerek ve kestane, elma, ipek kozası satışından para kazanarak büyük ölçüde kendi gücüyle ayakta duruyor.

Her ne kadar ailenin geleceğe dönük tasarıları kesin değilse de Asım'ın köy dışında pek az zaman geçirmiş tam bir kır adamı olan büyük oğlu, herhalde baba arazisini işleyerek hayatının sonuna kadar Hayriye'de kalacak gibi görünüyor. Halen Almanya'da bulunan öteki oğullar ise sonunda Türkiye'ye döndüklerinde, büyük olasılıkla şimdiki sanayileşmiş kentsel yaşam tarzlarını sürdürme yolunu seçecekler.

Anlatılan bu üç örnek olay, birçok hanehalkının giriştiği yeniden düzenleme türlerini oldukça iyi temsil etmektedir. Asım örneği en karmaşık olanlardan biridir; ana babaların küçük çocuklarından kopmasını, genç kardeşlerin birbirlerinden ayrılmasını, yeni evli bir çiftin ayrı yaşamasını ve oldukça geniş bir ailenin genel parçalanmasını kapsamaktadır. İlginç olan bir nokta, rol yaygınlığı, rol esnekliği ve himaye kolaylığı özelliklerine sahip mevcut akrabalık sisteminin dışarıya büyük çaplı göçlerden kaynaklanan ve daha önce alışılmamış boyutlardaki toplumsal düzenlemelere ayak uydurabilmesi ve hatta destek vermesidir.

Maddi ve Ekonomik Değişim

1965'teki göç hareketinden önce, Hayriye'deki yoksul ailelerin çoğu borç içindeydi. Bunun dışında birçok kimse Almanya'ya gidebilmek için ödünç para almak zorunda kaldı. Dolayısıyla başlangıçta birçok gurbetçi ilk kazancının büyükçe bir bölümünü eski borçlardan kurtulmak için kullandı. Daha sonraları kesin dönüş için para biriktirmenin yanı sıra, Avrupa'nın tüketim piyasasının etkisine girme sürecine geçildi. Gurbetçiler yıllık ya da iki yıllık tatillerde köyü ziyaret ettiklerinde, beraberlerinde Avrupa'nın harika mallarını da getirdiler. Hatta aralarında tıka basa mal dolu arabalarıyla gelenler de vardı. Bunun sonucunda 1960'ların sonlarına doğru zengin işi ürünler köy evlerini süslemeye başladı. Önce transistörlü radyolar, kasetçalar ve dikiş makineleri geldi. Bunları buzdolapları ve daha yakın zamanlarda televizyonlar izledi (1974 yazında köyde iki televizyon vardı.). Dahası bazı köylüler, özellikle de genç erkekler Avrupa giysileri ve saatleriyle süslenmeye

yöneldi. Geçmişte Hayriye sakinleri hasetten ve kem gözlerden çekindikleri için gereksiz cakalardan özenle kaçınırken, son yıllarda bariz gösteriş yönünde bir heves gelişmiş bulunuyor. Batı'da epey yaygın olan bu itibar kazanma yolu, birçok köylü gurbetçi ve aileleri tarafından gittikçe benimseniyor.

Yurtdışına göçlerden önce, köylüler tükettikleri şeylerden çoğunu kendileri üretiyorlardı ama günümüzde giysilerinin çoğunu ve hazır mobilyalarının tamamını İnegöl, Bursa ya da Avrupa'dan satın alıyorlar. Ekmek bile günlük olarak dışarıdan getirtilip kooperatif dükkanında satılıyor.

Şu anda köylüler gıda ürünlerinin çoğunu hala kendileri üretiyorlar ama tarımsal üretim belirgin biçimde gerilemiş bulunuyor. Yurtdışından gelen paralarla Hayriye'de ilk kez iki traktör satın alınmış olmasına karşın, köylüler daha önce sürdüklerinin ancak üçte birini işliyor ve gerisini nadasa bırakıyor. Öküz sayısı seksen çiftten otuz çifte inmiş durumda. Köyde kalan erkeklerin birçoğunu yaşlılar oluşturuyor ve bunlar şimdi zahmetli tepelik alanları işlememe olanağını bulabiliyor ama köy içinde işçi tutmak neredeyse olanaksız hale gelmiş durumda. 1965'ten 1974'e değin geçen sürede bir tarım işçisinin günlük ücreti yedi katlık bir artışla, kadınlar için 35-40TL'ye ve erkekler için 70-75 TL'ye ulaşmıştır. Bu ücret yükselmesine karşın, köylüler çalıştıracak insan bulamıyor. Yurtdışına göçler ve Orman İdaresi için günde 100-150 TL'ye kütük taşıma gibi daha çekici iş seçenekleri, birçok erkeği topraktan koparmış bulunuyor. Durum köyde genel geçer bir takılmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Köyün çalışan çiftçileri kahvehane bahçesinde sıcak güneş ışığının tadını çıkararak içeceklerini yudumlayan yaşlı dostlarının çoğunlukla gurbetçi babalarının- yanından geçerken şöyle sesleniyorlar: "Merhaba ağalar. Marklarınız var mı? Var tabii! O zaman her şey yolunda."

Şimdi harman işlerinin hemen tümü makinelerle yapılıyor ve erkekler *nadi* denen geleneksel iş yardımlaşmasına seyrek olarak başvuruyor. Bununla birlikte kadınlar arasında adetler sürüyor.

Köy Kalkınma Projeleri

Kooperatif için gerekli yönlendirme ve enerjiyi ilk andan başlayarak daha çok iki "yabancı" olan Ahmet Özkan ve Faik Ertan sağlamıştı. Bu ikili, yatırımlar konusunda kooperatif üyelerine sürekli tavsiyelerde bulundu ve özgül projelerin planlanmasına yardımcı oldu. 1967'ye gelindiğinde kooperatifin elinde gurbetçi işçilerin gönderdiği paralarla önemlice bir kalkınma fonu birikmiş durumdaydı; ilk yatırımlardan biri tam gün çalışan bir işletmeciye verilen bir kooperatif bakka-

liyesinin açılmasıydı. Hayriye'nin öbür iki dükkanına göre daha fazla çeşitte mal sunan bu bakkaliye, fiyatların aşağıya çekilmesinde önemli rol oynamıştır. Herkes bakkaliyeden alışveriş yapabilmekte ama yalnızca kooperatif üyeleri veresiye hesap açtırabilmektedir. Elde edilen karlar kooperatife geri dönmektedir. Kooperatif 1967'de modern bir tavuk ve yumurta üretimi projesine yatırım yaparak tavukçuluk işine de girmeye karar verdi. Bu amaçla köyde bir tavuk çiftliği kuruldu ve çiftliği tam gün işletmek üzere işe alınan bir köylüye modern tavuk üretimi teknikleri öğretildi. Proje kapasitesi yaklaşık 1.500 tavuğa göre hesaplanan çiftlikte ticari yemler kullanılmaktadır. Büyük ölçüde İnegöl'e yönelik olan satışların sağladığı küçük çaptaki karlar kooperatife gelir olarak kaydedilmektedir. Özkan'ın daha yakın bir zamanda, 1974-75 yıllarında kooperatif üyelerine benimsetmeye çalıştığı bir başka girişim, başlangıçta 50 baş cins sığırı kapsayacak modern bir hayvancılık projesini uygulamaya geçirmektir. Köyün gittikçe artan nadas arazisinin otlak olarak kazançlı bir biçimde kullanılabileceği göz önüne alındığında, bu proje son derece uygulanabilir görünmektedir.

Kooperatif ayrıca 1970'te cip tipi dört tekerlek çekişli bir pikap satın alarak Hayriye ile İnegöl arasındaki insan ve mal taşımacılığını kolaylaştırdı. İşletme ve bakımı ücretli bir şoföre verilen bu araç her sabah normalde bir düzine kadar köylüyü yükleriyle birlikte kente götürüp akşam üstü geri getirmektedir, Haftalık pazarın kurulduğu Perşembe günleri, şoför kentte alışveriş yapmak isteyen daha çok sayıda insanın işini görmek üzere birkaç sefer yapmaktadır. Cip aynı zamanda posta ve kooperatif bakkaliyesi için mal taşımaktadır, 1974'te adam başına 5 TL olan tek yönlü taşıma ücreti, Hayriye dışındaki özel kişilere ait araçların ulaşımı sağladığı 1960'ların sonlarındaki bilet ücretiyle aynıydı.

Hayriye bu kooperatif projelerinin yanı sıra, Avrupa'da çalışan yaklaşık 200 işçinin kazançlarından başka bakımlardan da kazançlı çıkmıştır. Sözgelimi, köyün ileri gelenleri iki mahalleyi birbirine bağlayacak yeni bir köprünün yapım giderlerini karşılamaya yardımcı olmak üzere hemen hemen bütün Hayriye hanelerinden katkı payları topladılar. Köye 1973'te elektrik getirilmesini sağlayan enerji hattının kurulmasında da aynı şekilde para toplama yoluna gidildi. Her iki durumda da katkıda bulunanların destek verdikleri projelerden doğrudan yarar görmeleri kayda değer bir noktadır.

Birçok köylü başarılı işlerden gizlemeye gerek görülmeyen bir gururla söz etmekte ve bunları kooperatif ile Ahmet Özkan'ın önderliğine bağlamaktadır. Bununla birlikte aynı köylüler kooperatifin süren işlerine çoğu zaman sınırlı düzeyde kalan ya da etkin olmayan bir ilgi göstermekle yetinmektedir. 1974 yazında toplanan genel kurul bunun tipik bir göstergesiydi. Kurula 250'yi aşkın üyelerin ve

temsilcilerin (Avrupa'da çalışanların babaları ve akrabaları) ancak bir avuç kadarı katıldı. Bunun sonucunda kurul zorunlu olarak ertelendi.¹

Köylüler ve Avrupalı işçiler daha ötesinde toplu projelere destek vermeyecekleri kesin sınırların bulunduğunu da göstermiş bulunuyorlar. Örneğin, 1973'te köylülerin tesis için gerekli yeri sağlamaları ve tesisi işletmeye söz vermeleri koşuluyla, bir devlet kuruluşunu Hayriye'ye bir meyve ve sebze konserveleme fabrikası kurma önerisini götürmeye ikna etti. Bunun karşılığında fabrika birkaç köylüyü kadrolu olarak işe alacak ve herkese yörenin ilk modern tesisinde ev tüketimi ya da satış amacıyla ürünlerini konserveleme olanağını verecekti. Özkan bir devlet temsilcisinin projeyi köylülere açıklaması için Hayriye'de bir toplantı düzenlenmesini sağladı ama toplantıda yalnızca beş adam boy gösterdi ve hiç kimse gerekli araziye sağlamaya yanaşmadı. Dolayısıyla başka bir köye götürülen fabrika kurma önerisi anında kabul edildi.

Muhtemelen dışarıya göçlerin ve zenginliğin Hayriye açısından yol açtığı merkezkaç sonuçları sezen ve topluluğu kurtarmak için uygulanan bir fikrin daha çok dağılmasına katkıda bulunmasından çekinen Özkan, köye karşı yeni bir ilgiyi ateşleyeceğini umduğu bir tasarı geliştirdi. Hayriye'nin ortasında yer alacak modern ve çok amaçlı bir bina için mimari planlar çizdi. Binanın içinde küçük bir sinema, bakkaliye, postane, misafirhane, muhtar odası, bir kütüphane, bir kahvehane ve bir ilkyardım sağlık ocağı bulunacaktı. Hazırladığı çizimleri ve fikirlerini 1973-74 kışında Hayriye'nin bir kahvehanesinde toplanan köylülere sundu. Önerdiği binayı toplumsal, kültürel, idari ve ekonomik işler için bir toplu merkez olarak açıkladı. Bina hizmet birimleri ve konforuyla herkesi çekecekti. Daha da önemlisi Hayriye'yi halen Avrupa'da çalışmakta olan işçiler açısından belki de daha cazip hale getirecekti. Özkan kendi zamanını vererek ve inşaat sektöründeki ilişkilerini devreye sokarak, binanın 350.000 TL (yaklaşık 25.000 \$) gibi düşük bir maliyetle yapılabileceğini hesapladı. Hayriye'nin Avrupa'daki işçilerinin katkılarıyla ve köyün geleceğine ilgi duyan öteki kişilerin katkılarıyla paranın sağlanabileceği ümidindeydi.

¹ Erasmus (1961:86-87) köylüler arasında kooperatif hareketine biçim vermenin birçok idealist planlamacının sandığı kadar doğal olmadığına dikkat çeker ve şu gözlemlerini aktarır:

Haitili yardım görevlilerinin değişimi sağlama araçları olarak örgütlediği çalışma ve üretim kooperatiflerinin hemen hepsi başarısızlığa uğradı. İlgili görevli başka bir yöreye geçtiği, üyeler arasında kıskançlıklar başgösterdiği ya da üyeler ödevlerini yerine getirmekten kaçındığı zaman kooperatif son bulmaktaydı. (...) Her girişim bir bakıma vahiy almış bir idealistin öncülük ettiği küçük çapta bir kurtarıcı mesih hareketi gibiydi; dolayısıyla söz konusu yardım görevlisinin kişisel niteliklerine ve köylülerle kurabildiği yakınlık derecesine büyük ölçüde bağlıydı. Yardım görevlisinin değişmesi (...) "kooperatif"in çökmesiyle noktalanmaktaydı.

Bu bakımdan, Hayriye'de olduğu gibi, Haiti'de de bir yerel köy kooperatifinin başarısının büyük ölçüde dışarıdan gelme örgütleyici ve yönlendiricilerin kişiliklerine bağlı olduğu söylenebilir.

Özkan aynı kış konuyu bizzat Hayriyeli gurbetçi işçilerle görüşmek ve parasal desteklerini istemek üzere Avrupa'ya gitti ama pek coşkuyla karşılanmadı. Yaza kadar toplayabildiği para 20.000 TL'ye (yaklaşık 1.430 \$) bile ulaşamadı ve şu anda görünen durum topluluk merkezinin hiçbir zaman bir hülyanın ötesine geçemeyeceği yönündedir. Birçok Hayriye sakini açısından, toplu hedefler ve yükümler zayıf bir ahlaki alan içinde kalmaktadır.

Köyün kahvelerinde konuştuğum bazı adamlar Özkan'ın hayal kırıklığına uğratılmasından yakındılar. Hayriye için yaptığı bu kadar işten sonra, köylülerin kendilerini ona karşı minnettar hissederek tavsiyelerine uymaları ve yeni projelerine destek olmaları gerektiğini belirttiler. Kendi köylülerini şükran duygularını işte değil, yalnız lafta göstermekle suçladılar. Ötekiler de Özkan'a sempati duymaktaydı ama topluluğun kayıtsızlığının temel bir nedenini maddi gücü yeten birçok kimsenin zamanla Hayriye'den çıkmasına bağlamaktaydı. Ne garip bir cilvedir ki, şu anda köyü terk edebilenler kooperatiften kazançlı çıkan ve topluluk girişimlerini desteklemede özellikle ihtiyaç duyulan kimselerdir.

Ekonomik Katmanlaşma

Uygulamada bütün Hayriye haneleri yurtdışına göçten maddi olarak dolaylı ya da dolaysız kazançlı çıkmış durumdadır. Ekonomik katmanlaşma bakımından, göçler orta ve alt katmanlardaki hanelerin konumunu yükseltici bir etkiye bulunmuştur. Tablo 13 köyün kendine özgü salma sistemi sıralamasını iki farklı dönemde göstererek bu değişimi ortaya koymaktadır. Bu tarihler 1961 (birinci grup göçten dört yıl öncesi) ve 1975'tir. Daha önce de açıklandığı gibi, her yıl muhtar ve ihtiyar heyeti her haneyi köydeki tahmini mal varlığına göre, yedi vergi kademesinden birine yerleştirmektedir. Bu belirlemede göz önünde tutulan noktalar haneye ait çiftliğin değeri, arazi, hayvan sayısı ve tarımsal araçlardır. Kentteki gayrimenkuller ve tasarruf mevduatları gibi dışarıdaki malvarlıkları hesaba katılmamaktadır. Dolayısıyla birçok hane 1975'te vergi düzeylerinin işaret ettiğinden çok daha varlıklıydı.

1961'den 1975'e geçen 14 yıllık dönemde, daha alt vergi düzeyine düşen haneler yok denecek kadar azdır. Dışarıya göçler genellikle en zengin ve en en yoksul haneler arasındaki uçurumu daraltmış ve hanelerin ağırlıklı olarak orta ekonomik düzeylerde kümelenmesini getirmiştir. 1975'te muhtaç derecedeki yoksulları kapsayan yedinci düzey tamamen ortadan kalkmış durumdadır.

Ekonomik katmanlaşma sistemindeki bu değişikliklerle birlikte kişiler arasındaki ilişkilerin biçiminde de değişiklikler ortaya çıkmıştır. Örneğin, birçok Hayriye sa-

Tablo 13. Hayriye Hanelerinin 1961 ve 1975 Salma Düzeyleri

Vergi Düzeyi	1961 Haneler		1975 Haneler	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1	8	4,5	8	4,8
2	9	5,1	23	13,9
3	30	16,9} 43,3	31	18,8} 62,4
4	47	26,4	72	43,6
5	51	28,7	14	8,5
6	27	15,2} 47,2	17	10,3} 18,8
7	6	3,3	0	0,0
Toplam	178	100,1	165	99,9

kini benimle konuşurken, Almanya'ya göç etmiş eski komşularının yeni havalara girmesinden yakındı: "Eskiden onlar da bizim gibi köylüydü. Şimdi Almanya'ya gittik diye, kendilerini asilzade sanıyorlar. Oysa oradaki durumları ne? Yalnızca fabrika işçisi!"

Köye para akışı eski zenginler ile bir zamanların yoksulları arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Eski bir köy ağası şu yorumu yapmaktaydı: "Önceleri her sabah kapımın önünde üç ya da dört insan beni beklerdi. Mısır, buğday, para ya da iş istemek için yanıma gelirlerdi. Elimden geldiği kadar onlara yardım ederdim. Şimdi bu insanların birçoğu sanki beni tanımıyormuş gibi davranıyor." Öte yandan köyün birçok yaşlı erkeği gençleri saygısızca hareket etme eğilimini ekonomik bağımsızlıklarının artmış olmasına bağlıyor. Aşağıda aktaracağım ve 1972'de gözlemlediğim olay, köylülerin nitelendirmesine göre, ciddi bir toplumsal sorun olarak gördükleri gelişmenin yalnızca bir örneğiydi.

Köyün cip tipi pikabı kapalı arka bölmesinde 10-12 yolcu, şoförün yanındaki ön koltukta da iki ya da çok sıkışık olarak üç yolcu taşıyor. Şoför kabinindeki koltuğun tercih edilmesinin nedeni, arkadaki oturma sıralarından daha rahat olması ve daha açık bir manzara seyri sağlamasıdır. Bir gün İnegöl'e gitmek üzere cibe bineceğim sırada, birkaç yaşlı adam ile yirmilerinde bir genç arasında bir çekişmenin yaşandığını gördüm. Daha önce gelip koltuğa oturmuş olan genç adam yerini başkasına bırakmayı reddediyordu. Yaşlılardan biri ön koltuğun yaşlılara,

kadınlara ve hastalara ayrılması gerektiğini ileri sürdü. Kentli giysileriyle düzgün bir kılığı olan genç adam, cevap olarak bilet parası ödeyen herkesin önde oturmada eşit hakka sahip olduğu karşılığını verdi. "Önce gelen, önce oturur." Bunun üzerine "Yok, yok," dedi yaşlı adam, "davranışın hatalı. İnsaniyetten uzak. Dünyanın bütün medeni ülkelerinde hastalara, yaşlılara, sakatlara ve gebe kadınlara özel saygı gösterilir." Bu sözleri inandırıcı bulmayan genç adam aynı görüşte olmadığını sessizce gösteren bir hareketle öbür tarafa baktı ve oturduğu yerde kalmaya devam etti.

Bölüm 10

Genel Değerlendirme ve Sonuç

1960'ların başlarından bu yana Batı Avrupa'nın yüksek düzeyde sanayileşmiş "merkez" ülkeleri (özellikle Batı Almanya) ile Güney Avrupa ve Akdeniz'in "çevrel" ülkeleri arasındaki etkileşimi asimetrik bir ilişki belirlemiştir. Merkez ülkeler son derece ileri teknolojilerin, genişleyen ekonomilerin ve yüksek yaşam standartlarının odakları olurken, daha az sanayileşmiş çevrel ülkeler düşük yaşam standartlarıyla sanayi malları için pazar ve hammaddelerin yanı sıra ucuz işgücü ihraç eden kaynak konumunu taşımışlardır.¹

Merkezin geliştirdiği özel değerler sistemi Batılı kentsel sanayi toplumunu destekleyip ayakta tutmayı sağlar. Bu sistem içinde üretkenlik, yayılma ve ihracat fazlası çarpıcı boyutlarda üretim, mal edinme, gösteriş ve tüketim ile birlikte maliyet değerlerini oluşturur. Merkezin kurumları yalnızca bu değerlerden güç almakla kalmaz, aynı zamanda onları dışarıya doğru yayar; çünkü merkezin kendi bünyesi içinde yayılma ihtiyacı vardır. Etki alanı ne kadar genişlerse, ona destek verenler o ölçüde başarılı olur. Geçmişte çevrel alanın halkların çoğu merkezle ara sıra ve parçalı halde eklenmişlerdi ama ulaşım ve iletişimdeki teknolojik ilerlemelerin ve uluslararası göçlerin bir sonucu olarak, eklenişme daha düzenli ve bütünleşmiş bir yapı kazanmıştır. Çevrel alanın halkları artık sırf iletilen mesaj aracılığıyla değil, başvuru takım, grup ve kişilerinin yanı sıra doğrudan ya da aktarmalı bir takviye sistemini benimseme yoluyla da eklenişmeye girmektedir. Merkezin normlarına uymanın sağladığı parasal ödüller, doygunluk sınırları neredeyse sonsuz olan genelleşmiş takviye edici uyaranlardır. Sistemin uyaranları maddi bolluğa ve bu bolluğun simgelediği toplumsal itibara yönelik insan güdüleridir.

1960'lardan önceki yıllarda, bizzat çevrel ülkelerin içinde de kentsel ve kırsal alanlar arasında benzer asimetrik ilişkiler vardı. Temelde kentler Batı dünyasının sanayi uygarlığının ilk alıcı ve aktarıcı kademeleri işlevini gördü. Bunun sonucunda milyonlarca köylü farkına varılan kentsel olanakların çekiciliği ve sınırlı kırsal olanakların iticiliği altında köylerinden koparak bu kentlere yöneldi. Gelgelelim idealize edilmiş kentsel yaşam tarzına ulaşma özlemleri çoğu durumda gerçekleşmediği gibi, bu göçlerin ilk etkisi kentlerin kısmen köylüleşmesi oldu.

Türkiye açısından 1950-70 dönemi olağanüstü bir sosyokültürel ve ekonomik değişim sürecine sahne oldu. Ülke bir nüfus patlaması yaşadı; tarımın makine-

¹ Resmi Alman istatistiklerine göre, Ocak 1973 itibarıyla işgücü ihraç eden başlıca "çevre" ülkelerinin Batı Almanya'da çalışan göçmen işçi sayısı şöyledi: İtalya, 409.448; Yunanistan, 268.408; İspanya, 179.157; Portekiz, 68.994; Yugoslavya, 465.611; Türkiye, 528.414 (Abadan-Unat ve arkadaşları 1976:387). "Merkez" ve "çevre" kavramlarını Shils'ten (1961) aldım.

leşmesi kırsal işçileri ve ailelerini yerinden etti; karayollarına ve ulaşım sistemlerine yapılan geniş çaplı yatırımlar hızlı ama zamansız bir kentleşmeyi kolaylaştırdı. Kırlardan kentlere doğru göçler 1950'de yalnızca 5 olan 100.000 ve daha fazla nüfuslu kentlerin sayısını 1970'te 20'ye çıkardı; 1985'te bu sayının 52'ye ulaşması beklenmektedir (Keleş 1972:2). Yine aynı dönemde beş büyük kentin (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa) nüfusu iki katının üzerine yükseldi; Ankara'da bu artış dört katı buldu. Türkiye'deki kentleşme hızı sanayileşme hızını çok aştığı için, kentlere yönelik büyük çaplı göçler gittikçe gecekondulaşmalarıyla kuşatılan kentlerde toplumsal ve ekonomik dengesizliklere yol açtı. Daha 1960'a gelindiğinde, Türkiye yüksek bir işsizlik oranı ve ciddi bir ödemeler dengesi açığıyla karşı karşıyaydı.

Buna karşılık 1950'lerde Batı Almanya'nın düşüş içindeki doğum oranı, üst dilimlerde yoğun yaş piramidi ve son derece kalifiye işgücü gibi özelliklerinin olağanüstü bir ekonomik büyümeyle bir araya gelmesi, sanayi sektöründe çok az ya da hiçe yakın beceri gerektiren iş kadrosu açıklarını doldurmak için yabancı işçilere ihtiyaç doğurdu. Berlin Duvarı'nın inşa edildiği 1961'e değin, Batı Almanya'nın Doğu Almanya'dan iltica eden işçilerle bu açıkları giderme gibi bir kolaylığı vardı ama bu tarihten sonra işgücü bakımından gittikçe başka ülkelere bağımlı hale geldi. Batı Almanya ve öteki merkez ülkelerinin 1960'ların başlarında Türkiye gibi çevrel ülkelerden işgücü fazlasını ithal edip çalıştırmaya karar vermesi, sanki bu ülkeleri kurtarmaya dönük bir girişim havası yarattı. Bunun sonucunda ortaya çıkan uluslararası göçler Türkiye'nin kırsal yerleşmelerinden birçok insanın kendi büyük kentlerini atlayarak ve ulusal sınırları aşarak merkezle yakın bir bağlantıya girmelerine olanak verdi. Tek tek işçiler düzeyinde alındığında, işgücü göçünün ekonomik sonuçları oldukça olumlu görünmektedir. Türkiye'den ayrılarak Batı Avrupa'ya gidenler genellikle yerlerinde kalma ları halinde ellerine geçebilecek paranın 10-70 katını kazanmakta ve kesin dönüş yapanların büyük çoğunluğu göçün yararlı bir deneyim olduğunu belirtmektedir. Aslında Alman anketleri yabancı işçilerden çoğunun sözleşmelerinde belirlenen dönemden daha uzun bir süre evsahibi ülkede kalmak istediklerini ortaya koymaktadır. Batı Avrupa'da başarıyla çalışıp para biriktirenlerin birçoğu Türkiye'ye dönüşte hoşnutsuzluğunu ifade etmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1974 tarihli bir raporuna göre, Türkiye'ye kesin dönüş yapan işçiler arasında kendi ülkesindeki ekonomik olanakları çok yetersiz bulduğunu belirterek yeniden yurtdışına çıkmak isteyenlerin oranı yüzde 78,2'ye varmaktadır (Kıray 1976:234). Yine de göçlerin yol açtığı geniş aile parçalanması ve ana babadan uzak akraba, ailelerin yanında büyümenin Türk çocuklarının kişilik gelişiminde yaratmış olabileceği olumsuz sonuçlar üzerinde durmak zorundayız.

Alman firmalarının yöneticileri ithal işgücünden esas olarak memnun gibi görünmektedir. Devlet harçları ve ulaşım ücretleri, eğitim ve barınma giderleri gibi kalemlerden yabancı işçi alımının önemli bir maliyet getirmesine karşın, aradan geçen yıllarda bu işçilerin sayısı bir hayli artmıştır. Bu bakımdan Alman işçi tutma ya da emekten tasarruf sağlayan sermaye donanımına yatırım yapma seçeneklerine oranla, yabancı işçi çalıştırmanın daha düşük maliyetli olduğu varsayılabilir.

Ama tek tek Türk işçilerinin ve Alman firmalarının düzeyinden daha yukarıya çıktığımızda karşılaştığımız tablo o kadar açık değildir. Bazı araştırmacılar geçici göçlerin Türkiye'ye yüksek işsizlik oranı bakımından bir parça rahatlama sağladığı, işçilerce gönderilen paralar sayesinde döviz rezervlerine önemli katkıda bulunduğu ve kendi sanayi işçilerinin önemli bir bölümünü ülke içinde eğitmeye göre daha verimli biçimde geliştirme gibi mükemmel bir fırsat sunduğu kanısındadır. Öteki araştırmacılar ise karşı sav olarak, gurbetçi işçilerin ortalama eğitim düzeyinin göç etmeyen gruba oranla daha yüksek olması ve gurbetçilerin oldukça büyük bir bölümünün ülke içinde gerek duyulan sanayi ya da ustalık becerisine sahip olması nedeniyle, göçlerin Türkiye'deki kalifiye insangücü kaynaklarını tükettiğini ileri sürmektedir.² Dahası, Türkiye şu anda başlı başına döviz getiren en büyük kaynak konumunda olan gurbetçi işçi paralarına kötü bir biçimde bağımlı hale gelmiş bulunmaktadır. Örneğin, 1972'de gurbetçi işçi paraları hep birlikte öteki ihracat kalemlerinin yüzde 83,6'sına eşitti. Türkiye bu yurtdışı kazançları sonunda Avrupa'dan dönmek zorunda olan işçiler için ülkede geleceğe dönük istihdam olanakları yaratmaya yöneltmek yerine, esas olarak gittikçe kabaran ithalat harcamalarında kullanagelmıştır. Ne yazık ki Türklerin Avrupa'da yaşadığı tecrübe ve Avrupa'dan yapılan büyük tutardaki ithalat, yerli ürünlere karşı bir horgörünün gelişmesine ve Türkiye'nin zaten nazik olan ödemeler dengesi sorununu daha da ağırlaştırması pek muhtemel olan yabancı malların tercih edilmesine katkıda bulunmaktadır. Yüksek nüfus artışı hızının geçmişte Türkiye'nin kentleşme ve işsizlik sorunlarında büyük bir rol oynamasına karşın, ülkedeki nüfus kontrolsüz biçimde yılda yüzde 2,5'lik bir hızla artmaya devam etmektedir. Ayrıca 1965'ten bu yana 750 bine yakın Türk yurttaşının Avrupa'ya göç etmiş olmasına karşın, aynı dönemde işsizlik iki katına çıkmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye yurtdışına göçleri yalnızca hızlı kentleşme, nüfus artışı, enflasyon, işsizlik, toplumsal parçalanma ve ödemeler dengesi açığı gibi iç yapısal sorunlarının üzerine büyük bir gayretle gitmek zorunda olduğu geçici bir avans dönemi olarak görmesi gerekirken, halinden memnun bir tavırla ekonomik

² İşçi göçüyle birlikte yaşanan Alman ve Türk deneyimlerinin daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için Abadan-Unat ve arkadaşları (1976) ile Krane'in yayıma hazırladığı kitabı (1975) bakılabilir.

canlılığın görece güvensiz araçlarına gittikçe daha fazla bağımlı hale gelme yolunu seçmiştir. Ne yazık ki ufukta da ağırlıklı olarak gurbetçi işçi paralarına dayanan akılcı bir ulusal kalkınma planını uygulamaya geçiş olasılığı görünmemektedir.

Bu kitapta esas olarak belirli bir köy açısından yurtdışına göçlerin (başka bir deyişle merkez-çevre bağlantısının) sonuçları üzerinde durduk ve bu örnek olayın titiz bir analiziyle ortaya çıkan sosyokültürel ve ekonomik değişikliklerin anlaşılmasına genel düzeyde katkıda bulunmaya çalıştık. Bu noktada IX. Bölüm'de ele alınan "değişim içindeki insan modeli" ve öteki yapılar ışığında Hayriye tecrübesini özetlemek yararlı olacaktır. İşe Erasmus'un (1961) öğüdüne uyarak başlar ve kültürel değişimi sağlayan ana uyaran olarak itibar güdüsü üzerinde odaklaşırsak, itibar güdüsünün değişik ekonomik ve toplumsal koşullar altında farklı biçimlere büründüğünü görürüz. Hayriye'den Avrupa'ya büyük çaplı göçlerin başladığı 1965'ten önce, köy karasaban teknolojisinin, basit bir işbölümünün, akrabalığa dayalı bir toplumsal sistemin, dar bir tüketim malları yelpazesinin ve geçimlik düzeye yakın bir ekonominin yapılandığı tarımsal bir köylü topluluğuydu. Üretim ve tüketim birimlerini oluşturan köylü haneleri, tükettikleri şeylerin çoğunu kendileri üretmekteydi.

İnsanların başkalarına karşı güçlü ve ahlaki yükümlerini dışavurduğu ahlaki alanların kapsamı dardı ve çoğunlukla hanehalkı mensupları ve az sayıda akrabayla sınırlıydı. Köylüler karşılıklı yarar açısından akrabalarıyla ve sıkı mahalle gruplarının mensuplarıyla işbirliğine gitmekteydi. Sakinlerden çoğunun ücra köyün dışına pek çıkmaması ve kendi toplumsal ilişkiler ağı içine kapanmış olması nedeniyle, davranışlar konusundaki "başvurulacak ötekiler"i ve modelleri esas olarak yöre insanlarından oluşmaktaydı. Uygun davranışlar için ödüller toplumsal kabul görme biçiminde yerel düzeyde verilmekteydi.

Dedikodu, kıskançlık ve kem göz biçimine bürünen öfkeye bağlı yaptırımlardan kaçınmak amacıyla, köylüler genelde herhangi bir fazlalarını ya da özel eşyalarını sergileme yerine saklama yoluna giderlerdi. Geniş arazilere sahip olan ve önemli miktarda fazla biriktirebilen az sayıdaki varlıklı cami ve okulun bakımına büyük katkılarda bulunma, bayramlarda yoksullara et ve buğday verme, genel köy projelerine ve muhtaç kimselere başka maddi yardımlarda bulunma yoluyla varlıklarının bir bölümünü açıkça paylaşmaya toplumsal ve dinsel açıdan yükümlüydü. Buna karşılık köylüler söz konusu adamlara özel itibar, ileri gelen konumu ve ağa ünvanı bahşederlerdi. Elindeki fazlanın önemli bir bölümünü dağıtmayan bir varlıklı adam köylülerin öfkeye bağlı yaptırımına hedef olurdu.

Birkaç pederşahi ağa bütün köyü kendi güçlü ahlaki alanlarından biri olarak görüyormuşçasına hareket etmekte ve böyle davranmakla farklı ahlaki alanlar dizisi oluşturan birçok ayrı akraba grubunun atomlara ayırdığı bir yerleşmeye belirli bir bağlılık kazandırılmaktaydı. Bazıları gerçekten iyiliksever ve başkalarını düşünen bir karakter taşımış olsalar bile, ağaları böyle davranmaya yönelten her zaman bu özellikler değildi. Köylülere karşı pederşahi bir tavırla hareket etmeleri paylaşmaya dönük güçlü yerel baskılarla takviye edilmiş ve dinsel yaptırımlara bağlanmış tarihsel bir geleneğin ve özel itibar görmeyi istemelerinin bir sonucuydu. Bir ağanın dağıttığı şeyleri alanlar bu davranışı hayırseverlik olarak görmemekteydi, çünkü paylaşmayı onun ahlaki bir yükümlülüğü saymaktaydı. Bunun karşılığı itibar göstererek vermekte ve ağaya Allah katında sevap kazandırmada aracı olduğunu düşünmekteydi. Köylülerin ister gerçek, ister kurmaca olsun bağımsızlığa değer vermesi nedeniyle, bir önderin onlara yön verme yeteneği öncelikle iknaya dayanmaktaydı ve ikna gücü de esas olarak onun paylaşma konusundaki şöhretinden gelmekteydi. Bu koşullar altında köylüler bir ağanın elindeki fazlayı dağıtması üzerinde bir denetime sahipti.

Bu geleneksel yapının biçimini değiştiren birçok etmen içinde, en önemlisi Avrupa'ya büyük çaplı göçlerdi. Bu göç hareketi karakteristik yaşam tarzları bakımından Hayriye'ye hiçbir işlevsel ilişki içinde olmayan modellere ya da "başvurulacak başkaları"na etkili bir özenme için gerekli koşulları yarattı. Yurtdışındaki bol kazançlar yeni benimsenen davranış biçimlerinin ödülleri eski Hayriye köylülerinin kentlere taşınmasına ve daha modern bir kentsel yaşam tarzı sürdürmeye yönelmesine olanak vermektedir. Köye dönük para akışı birçok aileyi toprağa bağımlılıktan kurtarmış ve varlıklılar ile yoksullar arasındaki geleneksel ekonomik ve itibar üzerine kurulu bağımlılıkları silip götürmüştür. Yurtdışında kazandıkları paralarla mali durumlarını düzelten köylülerin hemen hemen hepsi, tüketiciler olarak gittikçe artan bir oranda ulusal ve uluslararası ticari pazarlara katılmaktadır.

Eskiden köyün yoksulluğu, geçimlik düzeye yakın ekonomi ve öfkeye bağlı yaptırımlar hep birlikte işleyerek, göze çarpan mal sahipliğini ve tüketimi sınırlamaktaydı. Şimdi değişen koşullar altında, gittikçe artan sayıda köylü ulaşılabilir yeni malların tadını çıkarma yoluna gitmekte ve öfkeye bağlı yaptırımlar etkisini yitirmektedir. Şimdi edindikleri mallarla en fazla gösteriş yapabilen köylüler çevrede gıpta uyandırmakta, itibar ve nüfuzları azalacağına daha da güçlenmektedir. Uluslararası düzeyde göze görünen üretim, itibar kazanmanın başlıca araçlarından biridir. Merkezin sanayileşmiş ülkeleri üretimde çevre ülkeleri bir hayli geçtikleri ve çok daha yüksek yaşam standartlarına ulaştıkları için, özenilen modeller

haline gelmişlerdir. Köy düzeyinde ağır basan tüketim alışkanlıkları daha önceleri ölçülü ve yararcıydı. Oysa şimdi gelirlerin geçimlik düzeyi önemli ölçüde aşmasıyla birlikte, köylülerin kentsel modellere özenme isteği tüketimi "lüks mallar"a ve yeni statü simgeleri satın almaya doğru itmektedir.

Bir İspanya köyünde yurtdışına göçün etkilerini inceleyen antropolog Brandes (1975) benimkilere benzer gözlemlerde bulunmakta ve şunları yazmaktadır:

Köylüler kendilerine göre en kötü iki huyun kıskançlık (*envidia*) ve bencilik (*egoismo*) olduğunu itiraf ediyorlar. Köylerde aşırı yoksulluğun ve kıtlığın her zaman sahip olunan şeyleri açığa vurma konusunda genel bir korku uyandırdığını anlatıyorlar; çünkü kimse gücünün yeteceğinden daha fazlasını başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmayı ya da haset, tahkir ve hırsızlığın hedefi haline gelmek istemiyor. (...) Köyün refah düzeyinin yükseldiği ve değerli aile mallarının *var olduğu* günümüzde, paradoksal bir biçimde insanlar bunları açığa vurmada daha aldırışsız bir tavıra girmiş bulunuyor. Bir aile radyo, televizyon, gaz sobası, moda giysiler gibi kentsel yaşam simgeleriyle ne kadar kuşanırsa, itibarı o ölçüde artıyor [Brandes 1975:185].

Ekonomik uçurumun azalması ve yeni bir değer yöneliminin ortaya çıkması, köy ağalarının iknaya dayalı geleneksel önderlik rollerini de zayıflatmıştır. Öfkeye bağlı yaptırımın yerini öfkeye bağlı özentinin almasıyla ve özenti için gerekli malların dışarıdan gelmesiyle birlikte, ağalar artık gösterişli hibelerle itibar ve önderlik konumu elde edememektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bunun getirdiği sonuç, köyün bütün Hayriye'yi güçlü ve birleşik bir ahlaki alan olarak gören nüfuzlu ve yerel önderlerden yoksun kalmasıdır. Ağalar ve geleneksel sosyo-ekonomik çerçeve sahneden çekildiğinde köy önderliği eskiden olduğu gibi iknaya dayalı bir otorite taşımamaktadır. Dolayısıyla köyün birbirinden kopuk haneler ve akraba grupları biçiminde atomlara ayrılması neredeyse son noktaya kadar varmış gibidir. Her akraba grubunun öncelikle kendi durumunu iyileştirmeyi gözetmesi ve bu kopukluğu aşabilecek tek geleneksel rolün ortadan kalkmasından sonra yerini işlevsel seçeneklerin almaması nedeniyle, bu bağlamda refahın bir topluluk olarak köyü zayıflatmış olduğu sonucuna varabiliriz.

Refahın ve hareketliliğin Hayriye'yi etkilediği öteki alanlar nelerdir?

Yurtdışına göçün getirdiği fırsatlar birçok köylüye (özellikle yetişkin erkeklere) itibar edinmek için yeni yollar arama olanağını verdi. Önlerine birçok değişik ve görece kazançlı iş olasılığı çıkan bu kimseler, yeni ve daha çekici yaşam tarzlarıyla karşı karşıya geldiler. Bu yeni dünyaya göre yönlerini yeniden belirlemeleriyle birlikte, köyün geleneksel roller, statüler ve değerler sistemi önemini yitirdi. Onlar açısından Hayriye bir aile ocağı topluluğundan çok geçmiş kimliği ifade eden bir

yer haline geldi. Hayriye'den sık sık söz etseler de Hayriye'ye seyrek olarak dönüyorlar. Hep birlikte alındığında, ortak bir referans noktası olarak geçmişe ait bir köye dayanan ve artık dağılmış olan bir tür kimlik grubunu oluşturuyorlar.

Köyde kalanlar bile, akrabalarından birçoğunun şimdi Türk kentlerinde ya da Avrupa'da yaşaması ve kendi gelir kaynakları ile kaderlerinin Hayriye'nin ötesine dayanması nedeniyle, dışa dönük bir yapılanma içine girmiş bulunuyor. 1974'te konuştuğum köylülerin hemen hepsi Hayriye'nin en önemli ihtiyaçlarının dış dünyayla daha sıkı bağlanmayı sağlayacak düzgün bir yol ile genel telefon hattı olduğunu belirtiyordu.

Hayriye'de insan ve hayvan gücüne dayalı köylü ekonomisi, köylülerin artık onurlu bir yaşam biçimi saymadıkları düşük statülü bir uğraş haline gelmiş bulunuyor. Baba arazisini geleneksel tarzda işleyen az sayıdaki delikanlı köyün kızlarınca çekici eşler olarak görülüyor; kızlar Türk kentlerinde oturan ya da cebinde Avrupa pasaportu olan kocaları tercih ediyor.

Ailelerinin yurtdışında kazandığı paraların bir bölümünü tarım makinelerine yatıran bazı köylüler, gittikçe sermaye yoğun ekime yöneliyor. Bunları *köylülük sonrası köylüler* olarak nitelendirebiliriz. Sınırlı arazilerini terk edip zamanını boşa geçirmeyi seçen köylüler de var. Yurtdışı kazançları Hayriye'ye yüksek düzeyde bir ekonomik eşitlik getirmiştir; yetersiz araziye sahip köylüler eskisi gibi başkalarının yanında çalışmak zorunda kalmıyor. Dolayısıyla geleneksel varlıklı aileler geçmişte dayandıkları ucuz işgücü kaynağını yitirmiş bulunuyorlar.

Günümüzde Hayriye'de oturanların çoğunluğunu kadınlar, yaşlı erkekler ve küçük çocuklar oluşturuyor. Köyün nüfus profili 20-50 yaş arası erkek grubu diliminde büyük bir boşluğu sergiliyor; göçler potansiyel olarak en dinamik: yaş grubundaki erkeklerden çoğunun köyden uzaklaşmasını getirmiştir. Buna bağlı olarak birçok köylü Hayriye'nin eskisi kadar canlı olmadığını ifade ediyor (*karş.* Barrett 1974). Herkesin büyük gurur duyduğu Hayriye halk dansları topluluğu, neredeyse bütün üyelerinin Avrupa'ya göç etmesi nedeniyle dağılmış durumda. Köyün tek akordeon çalgıcısı da Avrupa'ya gidenler arasında yer alıyor. Düğün gibi önemli köy törenleri kentli konuklara ve iş nedeniyle fazla duramayan insanlara kolaylık sağlamak için artık kısa tutuluyor. Köylüler İnegöl'deki düğünlerin Hayriye'de yapılanlara göre daha eğlenceli olduğunu itiraf ediyor.

Köye göçler ve yabancı fikirler ile ürünlerin akışı da Hayriye'nin özgün bir Gürcü topluluğu ve altkültürü olarak yavaş yavaş ortadan kalkmasına katkıda bulunuyor. Giyim, beslenme, töreler ve dil, çoğunlukça benimsenen Türk kültürünün etkisiyle

değişikliklere uğruyor ya da dönüşüyor. Sakinlerince terk edilen ya da terk edilmek üzere olan birçok köy evi bakımsızlık yüzünden giderek harap bir görünüm alıyor. Bu benzersiz Gürcü mimarisi kentlere taşınmıyor; eski köylüler daha çok beton blok evleri andıran konutlarda oturuyor. Avrupa'ya toplu göçlerin başladığı 1965'ten bir süre öncesinden bu yana Hayriyede yeni bir *bagen* inşa edilmiş değil.

Hayriye sakinleri belirgin biçimde farklı en az iki dünya ile boğuşuyor. Ahmet Özkan'dan 1975'te aldığım bir mektupta, köyün dindar ve yaşlı eski ağalarından birinin ağırbaşlı karısıyla birlikte Mekke'ye hac ziyaretine gidişi ve böylece en büyük son arzularından birini yerine getirişi anlatılıyordu. Ömürlerindeki bu ilk önemli geziden dönen çift, daha sonra oğullarının çalışıp yaşadığı Almanya'ya uçakla gitmeye karar vermişlerdi. Kendi gördükleri şeyler açısından ve köylülerin gözünde, her iki gezi de büyük öneme sahipti. Hem İslam'ın kalbinin attığı yeri hem de modern sanayi çağının merkezini ziyaret etmişlerdi. Bunu yaptıkları için, köy topluluğu onlara daha önce var olmayan bir biçimde birleşik bir dinsel ve toplumsal itibar payesi vermişti.

Yirminci yüzyılda sanayileşme, kentleşme ve göç süreçlerinin bir araya gelmesi, dünyanın özgün köy kültürlerinden oluşan hazinesini boşaltmış bulunmaktadır. Hayriye'de karmaşık değişim olgusu, dinamiğini ve yönünü çok sayıda bireyin özelemlerinden ve davranışlarından almaktadır; bunların yaşamlarında attıkları adımlar harmanlanarak Hayriye'nin öyküsünü betimleyen görüntüler yaratmaktadır. Bu insanlar hareketlilik kanallarından ve eldeki başka kaynaklardan yararlanma yoluyla yeni hedeflere ulaşmak üzere yeni kavrayışlar ve stratejiler geliştirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak, modernleşen yaşamlarını kapsayan amaçları gerçekleştirme açısından, geleneksel hısımlık ilişkilerini, dostluk bağlarını, iş ve yatırım seçeneklerini, bireysel değerlendirmeye ilişkin ölçütlerini çeşitli derecelerde değiştirmişlerdir. Tarihsel bakımdan köylülüğün varoluşuna düşük tüketim ve kaynak kullanımı düzeyleri eşlik etmiştir. Günümüzde tıpkı Hayriye sakinleri gibi, milyonlarca köylü geçmişini terk ediyor ve bir kentsel sanayi geleceğine doğru serüvene atılıyor. Eski yaşam tarzları ne kadar zor olsa da, uzun bir tarihsel başarı birikimine dayanan denenmiş ve kanıtlanmış bir varoluş biçimiydi; yeryüzünden gelip geçmiş insanların çoğunluğu yaşamlarını köylü olarak sürdürmüşlerdi. Yeni yaşam seçenekleri olan kentsel sanayi uygarlığı ise insanoğlunun yeryüzünü fethetme seferinde en son gelişmedir. Büyüme ve yayılma dinamiklerinin itişiyi ileriye doğru atılan bu uygarlık, günümüzde merkezde ve egemen bir konuma ulaşmış durumdadır. Yine de bildiğimiz kadarıyla bu dinamizmin görece kısa bir geleceği vardır. Dayandığı doğal kaynaklar sonsuz değildir ve bunların birçoğu tükenmek üzeredir (bak. Meadows ve arkadaşları 1974; Brown 1972).

Aşırı kalabalık kentler, doğal kaynakların yetersizliği, doğal ortama dönük artan sanayi kirliliği, dağıtım sistemindeki eşitsizlikler ve yükselen tüketim standartlarının getirdiği başka sıkıntılar özlem içindeki birçok insanın maddi refahın kültürel merkezine katılma hevesinde başarıya ulaşmasını önleyecektir. Bu insanlar tam tersine hoşnutsuzluk kültürünün içine düşebilirler (Magnarella 1974:180 vd).

Bu kitapta amacına ulaşıyor gibi görünen insanları anlattık. Eğer bu gerçekleşirse, azınlıktaki "talihliler" arasında yer almaları mümkündür ama insanoğlunun kurtuluşu, geride durmaya, yaklaşan doğal kaynak kıtlığı ve bunları koruma çağıyla uyum içindeki bir değerler sistemi ile yaşam tarzını sürdürmeye razı kimselere bağlı olacaktır. Geleceğin ihtiyaçları göz önüne alındığında, sermaye-yoğun ekim yerine emek-yoğun ekime dayanan bir tür 'köylülük sonrası köylüler' sanayileşmeye ve doğal kaynakları hızla tükemeye doğru yönelimi tersine çevirmede önemli rol oynayacak ve böylece insanoğluna hayatta kalmak için gerekli besinleri ve doğal ortamı sağlayacaktır.

Başvuru Kaynakları

Abadan-Unat, Nermin

- 1974 "Turkish External Migration and Social Mobilitiy", *Turkey: Geographical and Social Perspectives*; Peter Benedict ve arkadaşları (ed.); Leiden, E. J. Brill, s. 362-402.
- 1976 "Turkish Migration to Europe (1960-1975)", *Turkish Workers in Europe 1960-1975*; Nermin Abadan-Unat ve arkadaşları; Leiden, E.J. Brill, s. 1-44

Abadan-Unat, Nermin ve arkadaşları

- 1976 *Turkish Workers in Europe 1960-1975*; Leiden, E. J. Brill.

Adler, Alfred

- 1956 *The Individual Psychology of Alfred Adler*, H. L. Ansbacher ve A. R. Ansbacher (ed.); New York, Basic Books.

Allen, W. E. D.

- 1932 *A History of the Georgian People*; New York, Barnes and Noble.

Alpat, Selahattin

- 1969 "Critical Review on Demographic Data Obtained by Turkish Population Census", *Turkish Demography*, F. C. Shorter ve B. Güvenç (ed.); Ankara Hacettepe Üniversitesi Yayınları, no: 7, s. 43-63.

Antoun, Richard T.

- 1972 *Arap Village*; Bloomington, Indiana, Indiana University Press.

Arberry, Arthur J. (çev)

- 1955 *The Koran Interpreted*, c. 11; Toronto, Macmillan Co.

Bandura, Albert

- 1969 *Principles of Behavior Modification*; New York Holt, Rinehart and Winston

Bandura Albert ve Richard H. Walters

- 1963 *Social Learning and Personality Development*; New York, Holt, Rinehart and Winston

- Banfield, Edward C.
1958 *The Moral Basis of a Backward Society*; New York, The Free Press.
- Barrett, Richard A.
1974 *Benabarre: The Modernization of a Spanish Village*; New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Bayrı, Mehmet Halit
1947 *İstanbul Folkloru*; İstanbul, Türk Yayınevi.
- Bertalanffy, Ludwig von
1968 *General System Theory*; New York, George Braziller.
- Brandes, Stanley H.
1975 *Migration Kinship, and Community: Tradition and Transition in a Spanish Village*; New York, Academic Press.
- Brown, Lester R.
1972 *World without Borders*; New York, Random House.
- Bursa İl Yıllığı / 1967
1968 İstanbul, Fono Matbaası.
- Cancian, Frank
1961 "The Southern Italian Peasant: World View and Political Behavior", *Anthropological Quarterly* 34:1:1-18.
- Cardona, Ramiro ve Alan Simmons
1975 "Toward a Model of Migration in Latin America *Migration and Urbanization*, B. M. du Toit ve H. I. Safa (ed.); Lahey, Mouton, s. 19-48.
- Catford, J. C.
1977 "Mountains of Tongues: The Languages of the Caucasus", *Annual Review of Anthropology* 6:283-314.
- Clark, John R.
1975 "Residential Patterns and Social Integration of Turks in Cologne", *Manpower Mobility across Cultural Boundaries*, R. E. Krane (ed.); Leiden, E. J. Brill, s. 61-76.
- Cohen, Erik
1977 "Recent Anthropological Studies of Middle Eastern Communities and Ethnic Groups", *Annual Review Anthropology* 6:315-347.
- Dalton, George
1974 "How Exactly Are Peasants 'Exploited'?", *American Anthropologist* 76:3:553-561.
- Dersimi, M. Nuri
1952 *Kürdistan Tarihinde Dersim*; Halep, Ani Matbaası

De Vos, George

- 1975 "Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation", *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change*; G. De Vos ve L. Romanucci-Ross (ed.), Palo Alto, California, Mayfield, s. 1-41.

du Toit, Brian M.

- 1975 "A Decision-Making Model for the Study of Migration", *Migration and Urbanization*, B. M. du Toit ve H. I. Safa (ed.); Lahey, Mouton, s. 49-76.

Dodd, C. H.

- 1969 *Politics and Government in Turkey*; Berkeley ve Los Angeles, University of California Press.

Donaldson, Bess Allen

- 1938 *The Wild Rue: A Study of Mohamaddan Magic and Folklore in Iran*; Londra, Luzac.

el-Zeyn, Abdülhamid

- 1977 "Beyond Ideology and Theology: The Search for the Anthropology of Islam", *Annual Review of Anthropology* 6:227-254.

Erasmus, Charles J.

- 1961 *Man Takes Control*; Minneapolis, University of Minnesota Press.

Fernea, Robert A.

- 1970 *Shaykh and Effendi*; Massachusetts, Harvard University Press.

Form, William. H. ve James A. Geschwender

- 1962 "Social Reference Basis of Job satisfaction: The Case of Manual Workers", *American Sociological Review* 27:2:228-237.

Foster, George M.

- 1962 *Traditional Cultures and the Impact of Technological Change*; New York, Harper and Row.
1967 *Tzintzuntzan: Mexican Peasants in a Changing World*; Boston, Little Brown and Co.

Frey, Frederick W.

- 1964 "Education: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, R. E. Ward ve D. A. Rustow (ed.); Princeton, Princeton University Press, s.205-235.

Frey, Frederick W. ve Leslie L. Ross

- 1967 "Social Structure and Community Development in Rural Turkey: Village and Elite Leadership Relations", *Rural Development Research Project Report No. 10*; Cambridge, Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology.

Garnkrelidze, Th. V. ve T. E. Gudava

- 1974 "Caucasian Languages", *Encyclopaedia Britannica, Macropaedia* 3:1011-15.

Gamst, Frederick C.

- 1974 *Peasants in Complex Society*; New York, Holt, Rinehart and Winston.

Geertz, Clifford

- 1962 "Studies in Peasant Life: Community and Society", *Biennial Review of Anthropology* 1961, B. Siegel (ed.); Stanford, California, Stanford University Press, s. 1-41.
1973 *The Interpretation of Cultures*; New York, Basic Books.

Geiger, Bernhard ve arkadaşları

- 1956 *The Caucasus*, c. I ve II; New Haven, Connecticut, Human Relations Area Files.

Genel Nüfus Sayımı 1965

- 1969 Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü.

Gibb, H. A. R. ve J. H. Kramers (ed.)

- 1953 *Shorter Encyclopaedia of Islam*; Leiden, E. J. Brill.

Grigolia, Alexander

- 1939 *Custom and Justice in the Caucasus: The Georgi an Highlanders*, doktora tezi; Pennsylvania Üniversitesi.

Halasi-Kun, T.

- 1956 "Historical Setting", *The Caucasus*, c. I, Bernhard Geiger ve arkadaşları; New Haven, Connecticut, Human Relations Area Files, s. 264-359.
1963 *The Caucasus: An EthnoHistorical Survey*; Studia Caucasica, 1 : 1-47.

Hammel, Eugene A.

- 1968 *Alternative Social Structures and Ritual Relations in the Balkans*; Englewood Cliffs, New Jersey, Orentice-Hall.

Hayriye Köy Araştırma ve Planlama Çalışması

- 1963 Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, teksir.

Karpat, Kemal H.

- 1959 *Turkey's Politicis: The Transition to a MultiPartySystem*; Princeton, Princeton University Press.
1973 "Social Groups and the Political System after 1960", *Social Change and Politics in Turkey: A StructuralHistorical Analysis*, K. H. Karpat ve arkadaşları; Leiden, E. J. Brill, s. 227-281.

Kazamias, Andreas M.

- 1966 *Education and Quest for Modernity in Turkey*; Chicago, University of Chicago Press.

Keleş, Ruşen

- 1972 *Urbanization in Turkey*; New York, Ford Vakfı için bir uluslararası kentleşme araştırma raporu.
1976 "Investment by Turkish Migrants in Real Estate", *Turkish Workers in Europe 1960-1975*; Nermin Abadan-Unat ve arkadaşları; Leiden, E. J. Brill, s.169-178.

Kıray, Mübeccel Belik

- 1968 "Some Notes on Elected Headman and Mayorsin Different Communities in Turkey", *Local Go vernment and National Development*; Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, s. 113-117.

- 1976 "The Family of the Immigrant Worker", *Turkish Workers in Europe 1960-1975*; Nermin Abadan-Unat ve arkadaşları; Leiden, E. J. Brill, s. 210-234.
- Kırzioğlu, Fahrettin M.
1953 *Kars Tarihi*, c. I; İstanbul, İtl Matbaası.
- Kirby, Fay
1960 *The Village Institute Movement of Turkey: An Educational Mobilization for Social Change*, yayımlanmamış doktora tezi; Columbia Üniversitesi Öğretmen Yüksekokulu.
- Kolars, John F.
1963 *Tradition, Season, and Change in A Turkish Village*; Chicago Üniversitesi Coğrafya Bölümü araştırma bildirisi, no: 82.
- Koşay, Harnit Z.
1932 *Anadilden Derlemeler*; İstanbul, İshak Refet Matbaası
- Krane, Ronald E.
1975 "Effects of International Migrations upon Occupational Mobility, Acculturation and the Labor Market in Turkey", *Manpower Mobility across Cultural Boundaries*, R. E. Krane (ed.); Leiden, E. J. Brill, s. 161-204.
- Kroeber, Alfred
1948 *Anthropology*; New York, Harcourt, Brace and Co.
- Kuipers, Aert H.
1956 "Ethnic Groups", *The Caucasus*, c. I, Bernhard Geiger ve arkadaşları; New Haven, Connecticut. Human Relations Area Files, s. 377-402.
1956 "Social Structure", *The Caucasus*, c. II, Bernhard Geiger ve arkadaşları; New Haven, Connecticut, Human Relations Area Files, s. 526-541.
- Kunkel, John H.
1970 *Society and Economic Growth: A Behavioral Perspective of Social Change*; New York, Oxford University Press.
- Lang, David Marshall
1962 *A Modern History of Soviet Georgia*; New York, Grove Press.
- Levi-Strauss, Claude
1966 *The Savage Mind*; Chicago, University of Chicago Press.
- Lewis, W. Arthur
1965 "Beyond African Dictatorship", *Encounter* 25:2:3-18.
- Linn, Erwin L.
1966 "Reference Group: A Case Study of Conceptual Diffusion"; *Sociological Quarterly* 7:489-499.
- Lopreato, Joseph
1967 *Peasant No More*; San Francisco, Chandler.

Luzbetak, Louis J.

1951 *Marriage and the Family in Caucasia*; Viyana, St.Gabriel Press.

Magnarella, Paul J.

1973 "The Reception of Swiss Family Law in Turkey", *Anthropological Quarterly* 46:2: 100-116.

1974 *Tradition and Change in a Turkish Town*; Cambridge, Massachusetts, Schenkman I John Wiley and Sons.

1976 "The Assimilation of Georgians in Turkey: A Case Study", *The Muslim World* 66:1:35-43.

Magnarella, Paul J. ve Orhan Türkdoğan

1973 "Descent, Affinity, and Ritual Relations in Eastern Turkey", *American Anthropologist* 75:5: 1626-1633.

Makal, Mahmut

1954 *A Village in Anatolia*, Wyndham Deedes (cev.); Londra, Valentine, Mitchell and Co.

Malinowski, Bronislaw

1962 *Sex, Culture, and Myth*; New York, Harcourt, Brace, and World.

Meadows, Donella H. ve arkadaşları

1974 *The Limits to Growth*; New York, Universe Books, 2. bas.

Menges, Karl H.

1956 "Geographical Setting", *The Caucasus*, c. I, Bernard Geiger ve arkadaşları; New Haven, Connecticut, Human Relations Area Files, s. 17-263,

Merton, Robert K.

1957 *Social Theory and Social Structure*; Glencoe, TheFree Press, göz. geç. bas.

Mintz, Sidney W. ve Eric R. Wolf

1950 "An Analysis of Ritual Co-Parenthood (Compadrazgo)", *Southwestern Journal of Anthropology* 6:341-368.

Modernization in Turkish Villages

1974 Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı, yayın no: SPO: 1335-SPD:262.

Moore, Sally Falk

1973 "Law and Social Change: The Semi-autonomous Social Field as an Appropriate Subject of Study", *Law and Society Review* 7:4:719-746.

Muin, Muhammed-i

Hicri 1342 *Burhani Gati*, c. III; Tahran, İbni Sina Kitapevi.

Murphy, Gardner

1947 *Personality: A Biosocial Approach to Origins and Structure*; New York, Harper.

Örnek, Sedat Veyis

1971 *Anadolu Folklorunda Ölüm*; Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Özgüner, Orhan

- 1970 *Köyde Mimari: Doğu Karadeniz*; Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, yayın no: 13.

Özkan (Melaşvili), Ahmet

- 1968 *Gürcüstan; Tarih, Edebiyat, Sanat, Folklor*; İstanbul, Aksiseda Matbaası

Payaslıoğlu, Arif T.

- 1964 "Political Leaderships and Political Parties: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, R. E. Ward ve D. A. Rustow (ed.); Princeton, Princeton University Press, s. 291-325.

Penninx, R. ve L. van Velzen

- 1976 "Evaluation of Migrants' Investment and Their Effects on Development in Boğazlıyan District", *Migration and Development*, Nermin Abadan Unat ve arkadaşları; Ankara, Ajans-Türk Basımevi, s. 291-325.

Peristiany, J. G. (ed.)

- 1966 *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*; Chicago, University of Chicago Press.

Peters, Emrys L.

- 1963 "Aspects of Rank and Status among Muslims in a Lebanese Village", *Mediterranean Countrymen*, J. Pitt-Rivers (ed.); Lahey, Mouton.

Philpott, Stuart B.

- 1970 "The Implications of Migration for Sending Societies: Some Theoretical Considerations", *Migration and Anthropology*, R. F. Spencer (ed.); Seattle, Amerikan Etnoloji Derneği / University of Washington Press, s. 9-20.

Potter, Jack M ve arkadaşları (ed.)

- 1967 *Peasant Society: A Reader*; Boston, Little, Brown and Co.

Quarterly Economic Review

- 1976 "Turkey", no:1.

Radcliffe-Brown, A. R.

- 1948 *The Adaman Islanders*; Glencoe, Illinois, The Free Press.

Redfield, Robert

- 1956 *Peasant Society and Culture*; Chicago, University of Chicago Press.

Renselaar, H. van ve L. van Velzen

- 1976 "Public and Private Initiatives Aimed at Using External, Labour Emigration for Development", *Migration and Development*, Nermin Abadan Unat ve arkadaşları; Ankara, Ajans-Türk Basımevi, s.99-137.

Robakidzé, A.I.

- 1963 "Habitation et Villages des Montagnards de la Georgie dans le Passé et de Nos Jours", *Bedi Kartlisa* 15-16:43-44:58-62

- Robbins, Richard H.
1973 "Identity, Culture and Behaviour" *Handbook of Social and Cultural Anthropology*, John J. Honig Mann (ed.); Chicago, Rand McNally, s. 1199-1222
- Robbins, Richard D.
1969 *Village Law*, 24. Bülten; New York, Güncel Dünya Gelişmeleri Enstitüsü
- Rogers, Everett M.
1969 *Modernization among Peasants*; New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Rustow, Dankwart A.
1957 "Politics and Islam in Turkey 1920-1925", *Islam and the West*, Richard N. Frey (ed.); 'S-Gravenhage, Mouton, s. 69-107.
- Schmitt, Raymond
1972 *The Reference Other Orientation*; Carbonale, Illinois; Southern Illinois University Press.
- Scott, Richard B.
1968 *The Village Headmen in Turkey: A Case Study*; Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amne İdaresi Enstitüsü.
- Shanin, Teodor (ed.)
1971 *Peasants and Peasant Society*; Middlesex ve Bal Timore, Penguin Books.
1973 "Peasantry, Delineation of a Sociological Concept and a Field of Study", *Peasant Studies Newsletter* 2:1:1-8
- Sherif, Muzafer ve Carolyn W. Sherif
1969 *Social Psychology*; New York, Harper and Row.
- Sherwood, W.B.
1967 "The Rise of Justice Party in Turkey", *World Politics* 20:1:54-65.
- Shils, Edwards A.
1961 "Centre and Periphery", *The Logic of Personal Knowledge: Essays Presented to Michael Polanyi*; Glencoe, Illinois, The Free Press, s. 117-130.
- Silverman, Sydel F.
1968 "Agricultural Organization, Social Structure and Values in Italy: Amoral Familism Reconsidered", *American Anthropologist* 70:1:1-20
- Simic, Andrie
1975 *The Etnology of Traditional and Complex Societies*; AAAS Güncel Sorunlar Üzerine Araştırma Kılavuzu (deneme baskısı).
- Stirling, Paul
1965 *Turkish Village*; New York, John Wiley and Sons.
- Stycos J. Mayone
1965 "The Potential Role of Turkish Village Opinion Leaders in a program of Family Planning", *Public Opinion Quarterly* 29:1:120-130

Suttler, Gerald D.

1972 *The Social Construction of Communities*; Chicago, University of Chicago Press.

Szyliowicz, Joseph S.

1966 *Political Change in Rural Turkey*; Erdemli; Lahey, Mouton 229

Tachau, Frank

1972 "The Republic of Turkey", *The Middle East: Its Government and Politics*, A. A. Al-Marayati (ed.); Bedmont, California, Duxbury Press.

Tannous, Afif I.

1942 "Group Behavior in the Village Community of Lebanon", *American Journal of Sociology* 48:2:231-239.

Turner, Victor

1967 *The Forest of Symbols*; Ithaca, New York, Cornell University Press.

Wolf, Eric R.

1966 *Peasants*; Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall..

Woodworth, R. S.

1934 *Psychology*; New York, Holt, 3. bas.

Yasa, İbrahim

1955 *Hasanoğlan Köyü'nün İçtimai İktisadi Yapısı*; Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Yenisey, L.

1976 "The Social Effects of Migrant Labour on the District Left Behind: Observations in Two Villages of Boğazlıyan", *Migration and Development*, Nermin Abadan-Unat ve arkadaşları; Ankara, Ajans-Türk Basımevi, s. 327-370.

